

**Univerzita Karlova**

**Filozofická fakulta**

**Ústav českých dějin**

**České dějiny**

## **Disertační práce**

Mgr. Helena Chalupová

*Revenanti v českém raně novověkém prostoru se zřetelem*

*k evropskému kontextu*

**Revenants in the Early Modern Period in Bohemian Lands with  
regard to the European Context**

Vedoucí práce doc. Mgr. Marie Koldinská, Ph.D.

2023

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 23. září 2023

Mgr. Helena Chalupová, v. r.

## **Poděkování**

Z gruntu srdce děkuji vedoucí své disertační práce, všem kolegyním i kolegům z doktorských studií a rovněž všem blízkým, kteří mi po celou dobu věřili a poskytovali podporu.

## **Abstrakt**

Disertace představuje ucelený pohled na problematiku revenantů v prostředí českých zemí raného novověku, tj. mezi lety 1500 až 1800, v níž se prolíná dichotomie oficiálních postojů církve na straně jedné a lidové nazírání na posmrtný život. Práce obsahuje reprezentativní vzorek příběhů o revenantech z období raného novověku, na kterém jsou studována sociokulturní subtémata, v nichž duchové hrají roli. Hlubší kořeny v minulosti mají zejména oblíbené syžety „strašidelný dům“ a „mše duchu“, jejichž typické znaky a vývoj jsou podrobněji rozebrány. Je potvrzena klíčová role náboženství, pro české země měl zvláště v pobělohorské době koncept očistce. Velká část případů má vypovídající hodnotu pro studium dějin emocí a pro poznání dobových společensko-kulturních postojů. Sledované jevy jsou komparovány s aspekty téhož v ostatních zemích evropského kontinentu – Velká Británie, Německo, Polsko, Rakousko a Slovensko. Komparace má základ ve studiu dosud vydané sekundární literatury k danému tématu a cílem je v tomto směru zasadit vývoj v českých zemích do evropského kontextu.

## **Klíčová slova**

Revenant; raný novověk; hrob; české země; Evropa; strašidelný dům; vlkodlak; očistec; fext; mše duchů; poklad

## **Abstract**

The dissertation presents a comprehensive view of the issue of revenants in the environment of the Bohemia lands of the early modern period, i.e., between 1500 and 1800, in which the dichotomy of the official attitudes of the Church on the one hand and the popular view of the afterlife on the other is intertwined. The thesis contains a representative sample of revenant stories from the early modern period, on which socio-cultural subthemes in which ghosts play a role are studied. In particular, the popular "haunted house" and "Mass of Dead" stories have deeper roots in the past, and their typical features and development are discussed in detail. The key role of religion is acknowledged, and the concept of purgatory was particularly relevant to the Bohemian lands in the Baroque period. Many cases are of telling value for the study of the history of emotions and for the understanding of contemporary socio-cultural attitudes. The observed phenomena are compared with aspects of the same in other countries of the European continent – Great Britain, Germany, Poland, Austria, and Slovakia. The comparison is based on the study of the secondary literature on the subject published so far and the aim is to place the developments in the Bohemia lands in the European context.

## **Keywords**

Revenant; early modern period; grave; Bohemia lands; Europe; haunted house; werewolf; purgatory; fext; Mass of Dead; treasure

## Před úvodem

*„Teta výminkářka, sestra mého otce, (...) také vypravovala nám dětem. Mluvilat' svým rodným šumavským nářečím – spisovně němčině vůbec nerozuměla, spíše česky se domluvila – a čerpala své náměty ponejvíce z místních ponurých představ a pověr, jež plnily její fantasii; vypravovala nám o divoké honbě, ženoucí se za listopadových a březnových nocí, tu přes zálužné, klečí porostlé močály, prostoupené černými, bezednými tůněmi, onde vysoko nad zemí, přes vrcholky pralesních smrků, jedlí a buků – dva psi příšerně štěkali a vyli, jeden hrubě, druhý pronikavě, že tuk stydl člověku v kostech, když se mu dostalo slyšet toto strašidelné lání; o bludičkách, poskakujících po močálech a mokřích lukách, duších to nekřtěnců a v lesích a močálech zahynulých nešťastníků, jichž tělu se nedostalo odpočinku v posvěcené zemi; o ohnivých sloupech a košťatech, poletujících nad lesem se stromu na strom; i o strašidlech a příšerách, jimž říkala „Weiritz“ (...) a o jakémsi strašidle, které se objevuje ve dne, nejvíce v létě, za největšího slunečního vedra, jemuž říkala „Viehscheuch“ (...). Teta dále mluvila o hadím králi na Spálené hoře nad Rehbergem, o hadech, již přicházejí do chlévů vysávat kravám mléko z vemena, o lasičkách, jež člověka ofukují tak, že opuchne, o čarodějkách, které dokážou přičarovat myši na pole a do stodol a sklepů, vši pak a různý neřád na tělo člověka, a o podobných pověrách, v něž ovšem pevně věřila.*

(...)

*Pamatuji se, že otec kdysi tetě vytknul, že nám povídá takové věci; naplní prý nám mysl samými představami o strašidlech a udělá z nás bázlivce. Načež teta odpověděla: „E co! – vypravuji jim, co tobě vypravovala naše máma, která přece hloupá nebyla. Neudělal se z tebe bázlivec, neudělá se z nich taky. Ostatek jsi učený člověk, ale co vy víte, vy učení, o věcech, které se dějí! Popíráte, že jsou, ale proto jsou přece.“<sup>1</sup>*

---

<sup>1</sup> Karel KLOSTERMANN, *Červánky mého mládí*, Praha 1926, s. 57-59.

## Obsah

Úvod.....	9
Bilance dosavadního bádání.....	9
Pramenná základna.....	13
Cíle a metody .....	14
1    Poslední věci člověka a začátek konce.....	17
1.1    Umírající člověk, pohřební a smuteční rituály .....	17
1.2    Pohřebiště a podoba hrobů .....	23
1.3    Vzpomínky na mrtvé .....	28
1.4    Očistec .....	29
2    Spektrální úkazy.....	32
2.1    Charakteristiky revenantů.....	32
2.2    Náměty, motivy, klasifikace.....	36
2.3    Revenanti v antickém období .....	38
2.4    Revenanti ve středověku.....	39
3    Terminologie.....	44
3.1    Latinské termíny.....	44
3.2    Německé termíny.....	46
3.3    České termíny .....	47
3.4    Anglické termíny .....	49
4    Pohledy soudobých intelektuálů.....	51
5    Podoby revenantů.....	57
6    Místa a čas zjevování .....	64
6.1    Strašidelný dům .....	65
6.1.1    Právní aspekty problematiky strašidelného domu.....	69
6.2    Bubeník z Tedworthu .....	71
6.3    Poltergeist ve Wörblitz .....	72

6.4	Budyšínské strašidlo .....	73
6.5	Strašidlo v Gosecku .....	75
6.6	<i>Nocturni Lemures</i> Bohuslava Balbína .....	76
6.7	Čas strachu.....	77
7	Hrob jako místo neklidu a vytí vlků.....	80
8	Revenanti na mši .....	87
8.1	Pohled do zahraničí .....	88
8.2	České mše duchů .....	93
8.3	Mše duchů v moderní době .....	99
9	Návraty pana Kunzeho .....	102
10	Fenomén fexta .....	108
11	Revenantky, svědkyně a média .....	116
12	Revenanti v žurnalistice .....	125
13	Revenování sebevrahů.....	134
14	Revenanti a hledání pokladů .....	138
	Závěr.....	146
	Bibliografie.....	151
	Archivní prameny.....	151
	Staré tisky.....	152
	Edice pramenů.....	156
	Literatura .....	157
	Elektronické zdroje .....	169
	Kvalifikační práce .....	169
	Encyklopedická hesla .....	169
	Přílohy .....	171
	Seznam příloh.....	180



## Úvod

*„Pokud by si jednou nějaký příběh měl zasloužit přečtení na základě zvláštních okolností, tak je to ten následující, o jehož pravdivosti třeba pochybovat o to méně, že neklidné ruce tohoto bubnujícího ducha za spoustu let vidělo několik tisíc lidí, nízkého i vysokého stavu, vzdělanců i nevzdělaných, a jejich svědectví ho potvrzuje a činí právoplatným (do té míry), jak jen kdy může být požadováno.“<sup>2</sup>*

Jednoho prosincového dne roku 1718 barvíř Carl Prager koupil od rychtáře dříví. Měl se pro něj následně v sobotu v pět hodin ráno vypravit do blízkého lesa a čekat na dohodnutý povoz s formanem, jenž mu vybrané kusy odveze. v lese barvíř dlouho čekal, a jelikož se nikdo neobjevoval, rozmrzelý a unavený se zase ubíral zpět domů. Po cestě z lesa v duchu toužil po tom, aby se objevil jakýkoliv vůz, jímž by se mohl svézt. Náhle se jeho přání vyplnilo a objevil se povoz tažený dvěma koňmi, do kterého tedy nasedl. Vůz jel velmi pozvolna a Carl Prager cestou usnul. a po probuzení zažil nesmírné překvapení, když zjistil, že leží v opuštěném voze na neznámém místě u řeky, koně nedohlednu. Barvíř tedy došel do nejbližší vesnice, kde mu v hostinci oznámili, že před chvílí odbíjela jedenáctá hodina. Zmatený Prager zde přespal a druhý den v neděli se vypravil do blízkého nejmenovaného kláštera učinit zpověď, jelikož ve vsi, kde se právě nacházel, žádný kostel nebyl. Nicméně když v nepřičetném stavu došel do klášterního kostela, náhle oněměl a nemohl ze sebe vypravit ani slovo. Vyslechl tedy alespoň několik mší svatých a šel přenocovat k bratrovi do nedaleké vsi, kde zůstal do pondělí. Ráno chtěl jít domů, takže jej bratr kousek cesty doprovodil. Když se obrátil nazpět a barvíř šel sám, pocítil v tu chvíli takový zmatek, že najednou nevěděl, kde se vlastně nachází. Dlouho bloudil a v zoufalství prosil Boha, aby jej osvětil a on si mohl konečně uvědomit, kde právě je. Po delší době zmatku si uvědomil, že se nachází na stejném místě, kde v sobotu zatoužil po kočáru.<sup>3</sup>

## Bilance dosavadního bádání

Téma revenantů se stále převážně řeší spíše ve folkloristických a archeologických vědách, přičemž z doby raného novověku existuje mnoho svědectví o setkáních s duchy mrtvých,

---

<sup>2</sup> Johann J. BRÄUNER, *Joh. Jacob Bräuners Physicalisch- Und Historisch Erörterte Curiositäten Oder Entlarvter Teufflicher Aberglaube Von Wechselbälgen Wehr-Wölffen Fliegenden Drachen Galgen-Männlein*, Frankfurth a.M. 1737, s. 355–356.

<sup>3</sup> Státní okresní archiv Liberec, fond Rodinný archiv Hütterových (1714–1853), Rodová kronika, sign. I-T1-2c, [fol. 7–8.]

a mnohé z nich byly podrobeny analýzám z různých úhlů pohledu. Příběhy o setkání s přízraky se neomezuji na nějakou konkrétní kulturu, ale provází lidstvo od antiky až po moderní dobu, a tím pádem představují ideální téma pro zkoumání myšlenek a pocitů našich předků. Proměňují se pouze interpretace daných jevů. Prvoplánově se sice jen málokdo toužil ocitnout v přítomnosti ducha-strašidla, druhotně ale platí, že lidé bývali vždy fascinováni nadpřirozenem, jehož se zároveň báli. Smrtelnost, nesmrtelnost, nebe, peklo, Bůh a ďábel byli často diskutovanými tématy.

Základem všech strašidelných příběhů je představa o existenci posmrtného ducha, která ovšem pod vlivem křesťanství nabyla mnoha pozoruhodných forem, byť pochopitelně i předkřesťanské a raně křesťanské náboženské směry řešily, co bude následovat po smrti, přičemž v těchto pojetích bývá posmrtná existence nejvyšší odměnou za dobro prokazované během pozemského života.<sup>4</sup> Ovšem příběhy revenantů mají svou logiku. Duchové zemřelých pykají za své hříchy nebo posmrtně napravují křivdy, jichž se během svého života dopustili, a jejich zjevování tedy převážně mívá morální aspekt.

Ačkoliv smrt na jedné straně vzbuzuje negativní asociace a pocity, leckdy i odpor, bývá na druhé straně záležitostí, která lidi vábí a zajímá. Svě místo si problematika smrti závěrem 20. století našla i v české historiografii,<sup>5</sup> jelikož její potenciál vystihnout různé aspekty života společnosti na pozadí smutných a tragických záležitostí stále nebyl vyčerpán a konkrétní badatelé přenáší do českého prostředí zahraniční inspirace. Těmi jsou kupříkladu přístupy multidisciplinárních dějin emocí, jež jsou těsně propojené s psychologií, antropologií a neurovědou a soustřeďují se na zodpovězení základních otázek, jak vznikají emoce, kterak se proměňují v běhu času a spoluvytváří historii – celkově tedy, jak lidé v minulosti prožívali svou historii.<sup>6</sup> Smrt umožňuje porozumět cílům a smyslu života, vyjadřuje jeho kulturní principy a slouží jako prostředek, pomocí kterého se společnost konstituuje a upevňuje.<sup>7</sup>

---

<sup>4</sup> Viz Alan F. SEGAL, *Life After Death: a History of the Afterlife in the Religions of the West*, New York 2004.

<sup>5</sup> Podrobněji Tomáš KNOZ, *Výběrová bibliografie k dějinám smrti na území českých zemí*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada historická (C) 51, 2002, č. 49, s. 305–320.

<sup>6</sup> Např. Rob BODDICE, *The History of Emotions*, Manchester 2018; TÝŽ, *The History of Emotions*, in: Sasha Handley — Rohan McWilliam — Lucy Noakes (edd.), *New Directions in Social and Cultural History*, London 2018, s. 45–63.; srov. Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Dějiny emocí: nové paradigma ve studiu historie*, Český časopis historický 114, 2016, č. 2, s. 291–315.

<sup>7</sup> James HOURAN, *Hauntings and Poltergeists: Multidisciplinary Perspectives*, s.l. 2008.

Tématika revenantů obecně se těší zájmu zahraničních badatelů a bylo vydáno mnoho publikací. v českém jazyce vyšly překlady stěžejních děl založených na pramenech západní a severní Evropy, jako jsou např. „Revenanti“ od Jean-Clauda Schmitta<sup>8</sup> a „Přízraky a strašidla středověku“ Schmittova žáka Clauda Lecouteuxe,<sup>9</sup> jež stále představují obligátní a nejvhodnější východiskový zdroj. Zejména druhý jmenovaný dokáže náročné a odborné téma též poutavě podat i pro laickou veřejnost. v návaznosti se studiu revenantů ve středověkém materiálu věnuje americká historička Nancy Mandeville Caciola.<sup>10</sup> k obecným otázkám smrti a nahlížení posmrtného života v evropském a americkém prostředí je velmi vhodné prostudovat „Dějiny smrti“ Philippa Arièse, které byly nedávno v češtině publikovány v uceleném vydání,<sup>11</sup> a jejichž finální tezi o vyhoštěné smrti v českém prostředí potvrdila Olga Nešporová, jež mj. také rozvádí sociologické aspekty pohřbů.<sup>12</sup> Dále jsou pak stále aktuální knihy Norberta Ohlera<sup>13</sup> a Petera Dinzelbachera.<sup>14</sup> Koncept očištěnce, jehož vznik je široce prozkoumán hlavně v pracích Jacquese Le Goffa<sup>15</sup> a okrajově i v české produkci.<sup>16</sup> Zajímavou se také ukázala kniha americké historičky Diany Walsh Pasulka, v níž autorka analyzuje katolictví a přístupy k očištěnci ve Spojených státech amerických,<sup>17</sup> a rovněž studie Stephena Greenblatta, byť esejistického charakteru, koncipované z východiska motivu ducha Hamletova otce.<sup>18</sup>

Seznam nepřeložené literatury by byl ještě mnohem delší, zmínit bych chtěla především britské autory Sashu Handley,<sup>19</sup> Owena Daviese<sup>20</sup> a Petera Marshalla<sup>21</sup> vhodné pro poznání atmosféry

---

<sup>8</sup> Jean-Claude SCHMITT, *Revenanti. Živí a mrtví ve středověké společnosti*, Praha 2002.

<sup>9</sup> Claude LECOUEUX, *Přízraky a strašidla středověku*, Praha 1997.

<sup>10</sup> Nancy MANDEVILLE CACIOLA, *Afterlives. The Return of the Dead in Middle Ages*, Ithaca 2017.

<sup>11</sup> Philippe ARIÈS, *Dějiny smrti*, Praha 2020.

<sup>12</sup> Olga NEŠPOROVÁ, *o smrti a pohřbívání*, Brno 2013.

<sup>13</sup> Norman OHLER, *Umírání a smrt ve středověku*, Jinočany 2001.

<sup>14</sup> Peter DINZELBACHER, *Poslední věci člověka. Nebe, peklo, očištěnci ve středověku*, Praha 2004.

<sup>15</sup> Jacques LE GOFF, *Zrození očištěnce*, Praha 2003.

<sup>16</sup> Magdaléna MORAVOVÁ a kol., *Ráj, peklo a očištěnci ve středověkých viděních*, Praha 2011.; Tomáš MALÝ – Pavel SUCHÁNEK, *Obrazy očištěnce. Studie o barokní imaginaci*, Brno 2013.

<sup>17</sup> Diana WALSH PASULKA, *Heaven Can Wait: Purgatory in Catholic Devotional and Popular Culture*, New York 2015.

<sup>18</sup> Stephen GREENBLATT, *Hamlet in Purgatory*, Princeton 2002.

<sup>19</sup> Sasha HANDLEY, *Visions of an Unseen World: Ghost Beliefs and Ghost Stories in Eighteenth Century England*, London 2007.

<sup>20</sup> Owen DAVIES, *The Haunted: a Social History of Ghosts*, Basingstoke 2009. Další publikace citovány dále v textu.

<sup>21</sup> Peter MARSHALL, *Beliefs and the Dead in Reformation England*, Oxford 2004.

raně novověké Anglie. Zejména práce Sashy Handley se stala inspirující pro část disertace, věnované studiu tématu revenantů ve zpravodajských tiscích české provenience.

V českém prostředí historické vědy se výzkum revenantů prozatím soustředil na konkrétní případy.<sup>22</sup> Interdisciplinární počín, prokazující potenciál v nejnovějším českém vědeckém bádání, představuje monotematické číslo periodika „HOP. Historie – Otázky – Problémy“, věnované smrti a funerální kultuře v prostoru českých zemích staršího období.<sup>23</sup> v nedávné době též vznikla na půdě Masarykovy univerzity v Brně disertační práce Moniky Enenklové zaměřující se na výzkum vampyrických afér v moravskoslezské oblasti 18. století,<sup>24</sup> přičemž v minulém roce byla též publikována polská studie Daniela Wojtuckeho, jež toto téma řeší v prostoru celého Slezska.<sup>25</sup> Společným jmenovatelem obou těchto prací je tzv. magia posthuma, tj. magie, již praktikují zemřelé čarodějnice či čarodějové, takže polský badatel svou monografii proklamuje jako součást výzkumu problematiky čarodějnických procesů. Do stejné skupiny je možné zařadit studie zabývající se lidovou magií v raně novověké kultuře, jednak italského historika Carlo Ginzburga,<sup>26</sup> nebo mladší výzkumy maďarské badatelky Évy Pócs, týkajících se lidových „šamanů“ v uherském prostoru.<sup>27</sup>

Obecnějšímu vystižení tématu se věnovala etnoložka Alexandra Navrátilová na základě studia materiálu z oblastí Čech, Moravy a Slezska.<sup>28</sup> Důležité jsou také další folkloristické studie,

---

<sup>22</sup> Jiří WOLF, *Očistec a revenanti v lidové kultuře českého baroka. Případ pekaře Exelia z let 1648–1649*. In: Zdeněk R. Nešpor, (ed.): *Mezi náboženstvím a politikou. Lidová kultura raného novověku*. Sborník z konference *Lidová kultura v 16. – 19. století: mezi náboženstvím a politikou*, konané v Praze 28. listopadu 2003, Praha 2005, s. 71–78.

<sup>23</sup> „Totenkultur“: *Umrlici a oživené hroby*. HOP. Historie – Otázky – Problémy Roč. 11, č. 1 (2019).

<sup>24</sup> Monika ENENKLOVÁ, *„Jinak než spálením podezřelých těl nelze.“ Případové studie k interpretaci posmrtné magie na moravsko-slezském pomezí*. Brno 2021. Disertační práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.

<sup>25</sup> Daniel WOJTUCKI, *Magia posthuma: procesy i egzekuce zmarlých na Śląsku i Morawach w XVI–XVIII wieku*, Wrocław 2022.

<sup>26</sup> Carlo GINZBURG, *Benandanti: čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*, Praha 2002.

<sup>27</sup> Éva PÓCS, *Between the living and the dead: a perspective on witches and seers in the early modern age*. Budapest 1999.

<sup>28</sup> Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha 2004.; Alexandra NAVRÁTILOVÁ, „Nečistí zemřelí“ v posmrtných a pohřebních obřadech českého lidu. *Český lid* 83/1996, s. 21–31.

zejména Franka Wollmanna.<sup>29</sup> Cenné zdroje informací také představují antropologicko-archeologické studie věnované pohřbívání.<sup>30</sup>

Specifickými subtématy výše řečeného jsou publikace, věnující se problematice přípravy na smrt, umírání a představ o posmrtném osudu duší v 17. a 18. století jakožto důležitý faktor lidské mentality. z domácích autorů tuto věc rozpracovávají Jiří Mikulec,<sup>31</sup> Tomáš Malý,<sup>32</sup> nebo Radmila Prchal Pavlíčková,<sup>33</sup> ze zahraničních např. Jean Delumeau.<sup>34</sup> Výrazným počinem na poli zkoumání nadpřirozena je práce španělské historičky Alejandry Guzmán Almagro, dosud nepřeložená do českého jazyka, obsahující též výňatky vybraných dobových textů, v časovém záběru od antiky po raný novověk, vesměs španělské a italské provenience.<sup>35</sup>

Dosavadní výčet rozhodně není úplný, další doplňující literatura je citována v kapitolách dle konkrétního tématu.

## **Pramenná základna**

Primární prameny výzkumu tvoří v prvé řadě subjektivní zprávy a osobní příběhy, které se dochovaly v historických pramenech doby raného novověku. Pramenná základna je pro každé řešené téma je však odlišná, celkově převažují dobové staré tisky, publikované ke konkrétním tématům. Co se týče dalších pramenů, v českém prostředí se jako nejvhodnější zdroj ukazují prameny církevní povahy, zachycující často stručné minuciózní záležitosti, a barokní exempla, přičemž druhý typ je již několik let intenzivně studován.<sup>36</sup>

---

<sup>29</sup> Frank WOLLMANN, *Vampyrické pověsti v oblasti středoevropské* in: Národopisný věstník československý, ročník XIV – XVIII, 1920-1925.

<sup>30</sup> Michaela KRÁLÍKOVÁ, *Pohřební ritus 16. -18. století na území střední Evropy: (antropologicko-archeologická studie)*, Brno 2007.; Josef UNGER, *Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1. -16. století*, Brno 2002.

<sup>31</sup> Jiří MIKULEC, *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, Praha 2013.

<sup>32</sup> Tomáš MALÝ, *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století*, Brno 2009.

<sup>33</sup> Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, *o útěše proti smrti: víra, smrt a spása v pohřebních kázáních v období konfesionalizace*, Praha 2017.

<sup>34</sup> Jean DELUMEAU, *Hřích a strach: Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*, Praha 1998.

<sup>35</sup> Alejandra GUZMÁN ALMAGRO, *Fantasmas: Apariciones Y Regresados Del Más Allá*, Vitoria-Gasteiz 2017. v disertaci vycházím z překladu Jakuba Heráka, vytvořeném pro potřeby mého studia. [Přízraky: Zjevení a navrátilci z onoho světa.]

<sup>36</sup> Např. Tomáš HAVELKA, *Revenanti v exemplech českojazyčné literatury 17. a 18. století. Pokus o typologii exemplových narativů s tématy návratu mrtvých*. HOP. Historie – Otázky – Problémy Roč. 11, č. 1 (2019), s. 81-96.

Velký potenciál mají prameny archivních fondů farní a vikariátní provenience, konkrétně zejména písemnosti církevní správy, matrik, farních pamětních knih atd. Důležité je ovšem kritické zhodnocení jejich výpovědní hodnoty.

Další podstatný pramen představují prameny osobní povahy, jako např. kroniky dané lokality, soukromé rodinné kroniky, osobní paměti apod., a dále pak dobové zpravodajské brožury, jelikož povědomí o některých revenantských aférách se též šířilo touto formou tiskem.

Kýženými zdroji jsou prameny ikonografické, díky kterým má badatel možnost seznámit se s dobovými názory na podobu revenantů. v praxi se jedná o fresky, drobné rytiny, osobní kresby jsou spíše ojedinělé.

Poněkud náročnějším faktorem studia tématu revenantů zůstává, že se v pramenech českého prostoru mnoho případů objevuje *in marginam* jiného problému, např. výpovědi u vyšetřovací komise v případě kriminální záležitosti apod. Takové věci není možné soustavně podchycovat a lokalizovat, takže je obvykle badatel objeví zcela náhodou při výzkumu jiné problematiky. Nejucelenější soubor pramenů se dochoval k vyšetřování vampyrických afér ve Slezsku a Srbsku, nicméně vzhledem k tomu, že, jak bylo zmíněno výše, ke slezským vampýrům byla zcela nedávno publikována specializovaná monografie a obhájena disertační práce, řešící téma do detailu, byly tyto zdroje z práce vypuštěny.

Přesný seznam institucí, kde výzkum probíhal, viz bibliografie.

## **Cíle a metody**

Toto pojednání navazuje na diplomovou práci, věnující se vztahu historie s folkloristikou a odhalování historických kořenů pověstí,<sup>37</sup> přičemž některá témata, jež v průběhu práce vykryštovala, jsou rozpracována v práci disertační. v první řadě je nutností vytvořit reprezentativní vzorek příběhů o revenantech z období raného novověku, nikoliv ovšem vyčerpávající souhrn. Tento počín směřuje k syntéze problematiky na území českých zemí, jež bude doplňována o zahraniční příklady, které se udály ve stejném období, a s nimi porovnávána. Jako hlavní knižní produkce pro srovnání byla zvolena britská odborná literatura. Velká Británie představuje zemi s hlubokou tradicí příběhů o zjevování revenantů a výzkum problematiky zde dlouhodobě aktivně probíhá. Víra ve strašidla zde byla vždy poměrně dost

---

<sup>37</sup> Helena CHALUPOVÁ, *Život po životě. Revenanti českých zemí raného novověku*. Praha 2015. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

silná, přitom jakožto (z větší části) protestantská země by měla strašidla odsuzovat jako pověry, což se tedy v praxi neprojevovalo. Na české země neměly Britské ostrovy přímý vliv, anglické záležitosti recipovala spíše německá literatura, respektive žurnalistika. Anglie se však nabízí jako vhodná země pro srovnávání revenantských případů díky náboženské situaci, zrcadlové oproti českým zemím – majoritní náboženství bylo nekatolické a katolicismus představoval spíše menšinovou denominaci, dominantní pouze v Irsku. Výzkum se okrajově dotkne i německých, rakouských, polských a slovenských oblastí, s nimiž české země pojí sousedství, a v některých případech i společná minulost a sdílené zkušenosti.

Výzkum ohraničují datační mezníky 1500 až 1800, a teritoriálně se omezuje na území současné České republiky. s volnými přesahy, souvisejícími s komparací daného jevu, směřující též k formulaci závěrů o tom, v čem spočívá originalita českého prostoru, případně čím byl ovlivňován. z pochopitelných důvodů není možné určit úplnou a naprostou pravdivost popisovaných zážitků, představují ovšem cenný pramen pro to, jak vnímání revenantů utváří sociokulturní kontext. v tomto smyslu se není možné soustředit na dokazování či vyvracení reálnosti uvedených případů. Pro vystižení konkrétního zjevení mrtvého je užít převážně novodobější pojem „revenant“, pro osobu, jež vypovídá o zjeveních revenanta, zase termíny „svědek / pozorovatel“.

V centru pozornosti také stojí pohřební rituál a vztah k pozůstatkům zemřelého – jedním z obvyklých důvodů návratu mrtvých je i nedokonale provedený pohřeb, který lidová kultura vnímá jako signifikantní pro posmrtné směřování zemřelého. v tomto směru se otázka projevování či neprojevování úcty k ostatkům běžných lidí, kteří neměli nimbus světce, vnímá jako klíčová. Což v praxi mimo jiného znamená manipulaci s částmi ostatků mrtvých za různými účely.

V neposlední řadě je cílem práce sledování proměny nahlížení na revenanty, a tudíž transformace jejich podoby v průběhu ubíhajícího času. Pracuje se tedy s hypotézou, že se samotná představa revenanta měnila v kontextu změn sociálních, náboženských a kulturních vztahů, přičemž tyto mohly být vzájemně provázané, nebo koexistovat vedle sebe. Úkolem je tedy postihnout aspekty toho, jak představa o revenantech postupně krystalizovala, dále pak dynamiku a různé tempo vývoje těchto složek, na jejich vzájemné působení, ovlivňování a střetávání.

Cílovou syntézu vytváří průřezová témata, či respektive subtémata, jež ve výsledku tvoří výpověď o kultuře a mentalitě raného novověku, prolínání postojů oficiálních i lidové kultury

a vzájemné ovlivňování. Uvedená průřezová sub témata jsou řazena chronologicky dle období, pro něž je daný jev typický, přičemž hlavní metodologické postupy spočívají v přístupech kulturní historie a dějin emocí.



# 1 Poslední věci člověka a začátek konce

*„Byla v tom myšlenka něžná chovati své mrtvé ve zdech městských, při kostelích, tedy v nejbližším okolku svém.“<sup>38</sup>*

Obecně je těžké pregnantně postihnout pohřební rituály společnosti raného novověku, ještě z větší části agrárního charakteru a silně konzervativní, jelikož se v detailech lišily podle konkrétní lokality a podle sociálního statusu, který mrtvý zastával. Pohřební ceremonie lidí z vyšších vrstev bývaly nákladnější a také trvaly poněkud déle, nežli tomu bývalo u níže postavených lidí. Následující řádky se tedy pokusí představit ideální průběh praktikující se u člověka náležejícího do střední nebo vyšší vrstvy. Podoba pohřebních rituálů je pro téma disertační práce velice důležitá, jelikož v současnosti již na našem území převážně vymizela, role spirituality v procesu umírání se snížila a pohřby se staly intimnější událostí, jež se odehrává v rodinném kruhu, a nikoliv v celé komunitě bydliště. Zároveň představuje klíč k vnímání mrtvých a postojů k jejich potenciálnímu návratu mezi živé v době raného novověku, jelikož když v této době člověk umíral, komunita se zastavila, aby uctila tento důležitý akt životního cyklu.<sup>39</sup>

## 1.1 Umírající člověk, pohřební a smuteční rituály

Již v procesu umírání, který měl své standardní rysy, začalo symbolické i reálné vyloučení člověka ze světa živých. Jednalo se o přechodový stav, který byl potenciálně nebezpečný i pro pozůstalé. v běhu let se proto vytvořil systém preventivních magických rituálů sloužících k ochraně domácnosti a jejích členů, jež pramenily z víry v posmrtný život a možný návrat zemřelého mezi živé.<sup>40</sup> Posléze se v náboženské literatuře používal termín „dobrá/šťastná smrt“ (*mors bona, felix*), což byla věc velmi důležitá, jelikož právě v důsledku správného způsobu umírání se duše zesnulého ubírala dále v posmrtném časoprostoru. „*Aby člověk opustil tento svět dobrou či šťastnou smrtí, musel být především dokonale vyrovnán se svým osudem. Umírající měl být včas smířen s Bohem a přijmout patřičné svátosti. Současně musel mít vyřešeny všechny své pozemské záležitosti, tedy především sepsaný testament, měl být také smířen s lidmi ze svého okolí. Umírat měl v klidu s hlubokým pokáním a lítostí za své hříchy,*

---

<sup>38</sup> Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst II.*, Praha 1890, s. 197.

<sup>39</sup> K modernímu umírání viz Philippe ARIÈS, *Dějiny smrti*, Praha 2020, s. 667–716.

<sup>40</sup> Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, Praha 2004, s. 202.

s modlitbou na rtech a se zbožnými myšlenkami. Při tom však musel odolávat d'ábelským úkladům. Okamžik umírání byl totiž pro d'ábla poslední příležitostí, kdy ještě mohl odklonit duši člověka z její cesty k Bohu.“<sup>41</sup> Jakkoliv na základě tohoto předpokladu ve středověku a raném novověku vznikala hojná náboženská literatura, jeho kořeny se nacházely již v antice. Už podle starých římských představ osud duše po smrti nezávisel na tom, jaký život člověk žil, ale jakým způsobem zemřel a byl pohřben. Pokud tělo nebylo pohřbeno dle řádných obřadů, duše trpěla, bloudila a stávala se nebezpečnou. Další negativní faktory představovaly smrt předčasná, násilná apod. Tyto tendence přetrvávaly i v křesťanském středověku a raném novověku.<sup>42</sup>

V praxi umírající ležel na své posteli, farář k němu přispěchal, vyslechl jeho zpověď a poté udělil svátost posledního pomazání. Pro období středověku Nikolaus Kyll dle vizitačních materiálů Regina z Prümu popisuje ideální vzor, kdy přítomný kněz u lože umírajícího společně s dalšími přítomnými recitoval nebo zpíval žalmy, následně udělil poslední pomazání<sup>43</sup> a v místnosti se vykuřovalo kadidlo, přičemž kadidlo musel přinést a zapálit farář. Již od této doby se objevuje myšlenka, že se v přítomnosti umírajícího člověka zdržují zlí duchové, jež by měla zažehnat síla svěcené vody a kadidla.<sup>44</sup> Jakmile umírající vydechl naposledy, zatlačily se mu oči a uzavřela ústa. Následně se otevírala okna s myšlenkou, že duše jimi odejde ven a nebude se v domě zdržovat.<sup>45</sup>

Na venkovských usedlostech se informace o smrti hospodáře sdělovala včelám, dobytku a obecně všemu hospodářskému zvířectvu (což mj. představovalo jeden z mnoha rituálních úkonů, který měl rovněž manifestovat, že onen majetek již zesnulému nepatří), ovšem seznámena s touto skutečností musela být celá komunita. Úmrtí člověka se oznamovalo vyzváněním kostelních zvonů, a ty zvonily i následující dny. Způsob zvonění určovala tradice v konkrétní lokalitě, podle rytmu bylo možné vyvodit, kdo zemřel. Kromě toho, jelikož vyzvánění se provozovalo za finanční úhradu, symbolizovalo sociální postavení zemřelého v komunitě. Mělo tedy církevně-náboženský význam, ovšem, stejně jako i jiné věci

---

<sup>41</sup> Jiří MIKULEC, *Náboženský život*, s. 218–219.

<sup>42</sup> Émile JOBBÉ-DUVAL, *Les morts malfaisants: "larvae, lemures", d'après le droit & les croyances populaires des Romains*, Paris 1924, s. 21, 40–43.

<sup>43</sup> Jiří MIKULEC, *Náboženský život*, s. 110–112.

<sup>44</sup> Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz, Totenfeier; zur Geschichte ihres Brauchtums im Trierer Lande und in Luxemburg unter besonderer Berücksichtigung des Visitationshandbuches des Regino von Prüm (d. 915)*, Bonn 1972, s. 16–18.

<sup>45</sup> Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 207.

v problematice smrti a revenantů, prolínalo se s magickým a pověrečným myšlením. Kupříkladu sebevrahům se nezvonilo, jelikož panovala představa, že by se tím zvony „znečistily“ a ztratily svou moc.<sup>46</sup> Ve starších dobách se mj. věřilo, že zvonění posvěcených zvonů, pokud se začne vyzvánět včas, může zahánět bouřku a krupobití.<sup>47</sup>

Poté, co člověk zemřel, jej pozůstalí začali připravovat k pohřbu, tj. svlékli šaty, jež měl nebožtík na sobě, a nahou mrtvolu omyli.<sup>48</sup> Vysvěcení a omytí těla je mělo rituálně zbavit nečistot a vytvořit předpoklad pro nerušený odpočinek v hrobě. Ještě v 8. století se mrtvému i stříhaly vlasy a vousy. Následně zemřelého oblékli do jeho nejlepšího oděvu a připojili i šperky. v pozdějším období se od tohoto začalo upouštět a mrtvé tělo bývalo zahaleno do lněného plátna, evokujícího Kristův pohřeb, a postupně se ustálila podoba pohřebního rubáše, jenž býval lněný a bíle zbarvený, jelikož bílá dlouhodobě platila za smuteční barvu.<sup>49</sup> v raném novověku se ve vyšší společnosti pohřbívalo ve slavnostním odění. Např. dvanáctiletou arcivévodkyni Eleonoru, dceru císaře Maxmiliána II., uložili do hrobu v šatech, hlavu jí zdobila čelenka, na hrud' položili růženec a věneček z rozmarýny a pomerančovníku čili ozdoby symbolizovaly dívčinu katolickou víru a její panenství.<sup>50</sup> Byť tedy růženec sloužil ke svazování končetin, tj. k dalšímu preventivnímu opatření, aby nebožtík zůstal znehybněn a nevstával. v nekatolickém prostředí k těmto sloužily pentle.<sup>51</sup>

Věřilo se také, že kontakt s nebožtíkem je škodlivý, jelikož svou smrt přenáší dále,<sup>52</sup> takže např. voda, kterou se tělo omylo („mrtvá voda“), se vylévala pod okap nebo na místo, kde nic nerostlo. Případně se mohla v lahvičce vložit nebožtíkovi do rakve. Ovšem posmrtná nečistota patřila k prostředkům, jimiž se pokoušely kouzlit čarodějnice. Používat se nesměly i další věci, jimiž se mrtvý upravil do hrobu. Likvidovalo se i lůžko, na kterém ležel, nebo ložní prádlo. Obdobně ale jako u výše zmíněné vody, existovali lidé, kteří věcem, jež přišly do kontaktu s mrtvým tělem, připisovali kouzelnou moc a sháněli je kvůli rozmanitým pověrečným

---

<sup>46</sup> *Tamtéž*, s. 204–206.

<sup>47</sup> Jiří MIKULEC, *Náboženský život*, s. 130–131.

<sup>48</sup> Nicméně např. v novele Hynka z Poděbrad (domněle) náhle zemřelého sedláka pohřbívali v jeho každodenním oděvu. Viz Hynek z PODĚBRAD, *Boccacciovské rozprávky*, Praha 1950, s. 110.

<sup>49</sup> Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz*, s. 20–22.

<sup>50</sup> Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ a kol., *Děti a dětství: od středověku na práh osvícenství*, Praha 2019, s. 413–414.

<sup>51</sup> Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, Praha 2004, s. 210.

<sup>52</sup> Takže nebožtík např. nesměl přijít do kontaktu s obilím, aby nezhylnula úroda.

praktikám. Do rakve se dále vkládaly předměty, o nichž se předpokládalo, že by je mrtvý mohl potřebovat. Podoba záhrobního života se tedy projektovala dle života pozemského. Vyjma jiných předmětů se ale u katolíků mohlo jednat i o svaté obrázky. Nekatolíci zase vkládali do rakve květiny.<sup>53</sup>

Následně mělo být mrtvé tělo za zpěvu liturgických písní přeneseno do kostela a zde vystaveno až do pohřbu, v ideálním případě by kněz nebo mniši drželi u mrtvého stráž s modlitbami a zpěvy. Případně kněz konal zádušní mši a po ní přicházel do domu mrtvého, kde byl omytý nebožtík vystaven, modlit se a zpívat žalmy. (Nikolaus Kyll soudí, že první varianta byl církevní ideál, kterému se bohužel nepodařilo vytlačit lidový zvyk ponechávat zemřelého v domě, ležícího na slaměném lůžku.)<sup>54</sup> Nicméně ale u dětí se nekladl velký důraz na pompu, takže dětské pohřby bývaly spíše skromnější a v rodinném kruhu.<sup>55</sup>

Přinejmenším v raném středověku lidé držící stráž u mrtvého recitovali nebo zpívali magické formule, tzv. *carmina diabolica*, a praktikoval se též tanec kolem mrtvolky s hlasitými žerty, doplňovaný i pohoštěním a pitím.<sup>56</sup> „Mrtvému bylo obětováno pro posílnění na cestu do života nadsvětlního a na odchodnou jídlo a pití, aby se osvěžil na dalekou pouť. Odchod jeho byl provázen hlučnými schůzkami, pitkami, při nichž ustoupila nálada žalostná veselí často bujnému, radovánkám, písním, tancům na oslavu mrtvého, odcházejícího do končin šťastnějších, do říše bytostí nadlidských. Buď v úmrtní den nebo jindy po určité době pravidelně zalétala duše podle představ, známých u všech národů, na mohylu, aby se nasýtla a napila z přichystaných obětí.“<sup>57</sup>

Tyto zvyky ale v německém prostoru vymizely v 11. století, respektive se podřídily zvyklostem katolické liturgie, kromě přípravy hostiny pro účastníky pohřbu a vigilií u mrtvolky.<sup>58</sup> Na tyto hlídky ale církve většinou nepohlížela příznivě, jelikož je i bez „d'ábelských písní“ doprovázely negativní jevy typu hraní karet, alkoholismus a z něho plynoucí různé excesy, takže

---

<sup>53</sup> Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 208–215.

<sup>54</sup> Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz*, s. 25–27.

<sup>55</sup> Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ a kol., *Děti a dětství*, s. 415–416, 421.

<sup>56</sup> Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz*, s. 30–37.

<sup>57</sup> Čeněk ZÍBRT, *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku = (Indiculus superstitionum et paganiarum): jeho význam pro všeobecnou kulturní historii i pro studium kulturních přežitků v nynějším lidovém podání: se zvláštním zřetelem k české lidovědě*, Praha 1894, s. 10.

<sup>58</sup> Čeněk ZÍBRT, *Seznam pověr*, s. 11–12.; Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz*, s. 30–37.

např. v 18. století v oblasti Trevíru již bývalo bdění u mrtvého povoleno pouze pro členy jeho vlastní rodiny.<sup>59</sup> Nicméně se věřilo, že od smrti až do okamžiku pohřbu nebožtíka obklopují démoni a další zlé síly, takže by ho pozůstalí měli hlídat, v noci kvůli ochraně za svitu rozžatých svící.<sup>60</sup> v barokní době už bdění u mrtvého vyhlíželo jako sešlost rodiny a sousedů s pohoštěním, kteří zpívali barokní pohřební písně, modlili se růžencem a zůstávali buď přímo do rozednění, nebo se rozcházeli kolem jedné hodiny ráno, přičemž tento koncept na moravském venkově přetrval až do poloviny 20. století.<sup>61</sup>

Co se týče polohy těla, standardně nebožtík ležel na zádech, ruce měl podél těla. (3. až 15. století), ve vrcholném středověku se začal objevovat typ překřížení rukou na prsou, v katolických oblastech dostal zemřelý do rukou růžencem.<sup>62</sup> Ke hrobu býval nesen na dřevěných nosítkách nebo pohřebním prknu.<sup>63</sup> Pro samotný pohřeb se obvykle od 13. století užívala rakev, obdélníková truhla (z dubového či jedlového dřeva), kterou vyráběl tesař, případně jednodušší, vydlabaná z jednoho kusu stromu, přičemž se většinou pohřbívalo přibližně následující den poté, co člověk zemřel. v pozdějších obdobích se také rakev natírala barvou, tmavou, pokud byl nebožtíkem ženatý člověk či vdaná žena, a bílou, pokud zesnulá osoba zůstala svobodná. Rakev ale užívali spíše majetnější lidé, rozšířenější mezi majoritou se stala až od 19. století.<sup>64</sup> Malé děti se pohřbívaly v keramických nádobách, v pozdějších dobách v rubáších z pytlaviny, případně v menší krabici.<sup>65</sup> Užívání rakví v městském a venkovském prostředí se sleduje od 15./16. století. v době reforem Josefa II. se použití klasických rakví zakázalo a zavedl se typ vyklápěcích truhel, z níž nebožtíka na hřbitově vhodily přímo do hrobu, případně se měl pohřbít v pytli nebo plátně. Tento způsob však vzbuzoval velký odpor a posléze se veřejnost vrátila k pohřbu v klasických rakvích.<sup>66</sup>

---

<sup>59</sup> Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz*, s. 42.

<sup>60</sup> Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 216.

<sup>61</sup> *Tamtéž*, s. 219.

<sup>62</sup> Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz*, s. 28–29.

<sup>63</sup> *Tamtéž*, s. 50.

<sup>64</sup> *Tamtéž*, s. 59–62.

<sup>65</sup> Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ A KOL., *Děti a dětství*, s. 420.

<sup>66</sup> Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 222–224.

„Pohřeb byl společenskou příležitostí, při níž se předepsaným způsobem zviditelňovaly, potvrzovaly a demonstrovaly vazby mezi živými.“<sup>67</sup> Obyčejně vycházel od domu zesnulého (dům v tento okamžik až do pohřbu vnímán jako nečistý), kde se shromáždili příbuzní i sousedé a společně se pomodlili. Poté se na rakev nasadilo víko, čtyři sousedé se chopili rakve a vynesli ji ven nohama napřed, kde ji postavili před vchodové dveře, a zde se víko přitlouklo. v této chvíli se objevuje práh domu symbolizující předěl dvou časoprostorů – při přechodu nosiči rakví obvykle do prahu třikrát klepli. Dále rakev vysvětil kněz a shromáždění se ubíralo do kostela na mši. Pohřební průvod míval pevné uspořádání – vpředu ministrant s křížem, následovaly děti, dále muži, kněz se zpívajícími, dále rakev nebo nosítka s nebožtíkem, rodina zesnulého a zbytek smutečních hostů.<sup>68</sup> Po mši se shromáždění odebralo na hřbitov uložit rakev do hrobu, se symbolickým vržením hlíny.<sup>69</sup> Po spuštění rakve do hrobu někdo z rodiny poděkoval smutečním hostům za doprovod a následně se shromáždění vydalo k hostině.<sup>70</sup>

Ceremoniál ukončila hostina s mnoha smutečními hosty-účastníky pohřbu. Ve starších dobách se nezapomínalo na místo pro zemřelého, občas se praktikovalo i „krmení mrtvých“. v některých domácnostech se též pamatovalo s jídlem a pitím pro chudé, jelikož se do zámožného domu smutku přicházivali také modlit žebrační i žebračky. Ti za modlitby též mohli dostat některé drobnější věci nebo šatstvo po zesnulém. Za předkřesťanských časů spočíval význam hlučné pohřební hostiny opět v domněnce, že zapudí zlé duchy.<sup>71</sup>

V rodině se potom udržoval smutek trvající půl roku či rok, manifestovaný např. oděvem nebo společenskou izolací, tj. že se členové rodu neúčastnili různých zábav, nebo po dobu smutku nevystrojili komukoliv z rodiny svatbu.<sup>72</sup>

V městském prostředí fungoval trend bratrstev, která vznikala při řemeslnických ceších, jež zesnulému členu cechu organizovala okázalý pohřeb a zajišťovala zádušní mši.<sup>73</sup>

---

<sup>67</sup> Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 255.

<sup>68</sup> *Tamtéž*, s. 229–230.

<sup>69</sup> Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz*, s.70, 76–77.; Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 225–239.

<sup>70</sup> Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 229.

<sup>71</sup> Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz*, s. 136, 199, 201–208.; Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 218, 239–241.

<sup>72</sup> Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, Praha 2004, s. 254.

<sup>73</sup> Viz Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*, Praha 2000.

Obecně zůstávalo problémem definitivní určení smrti. Zejména proto v 18. století byla častá obava z toho, že člověk bude předčasně pohřben, protože bude považován za mrtvého, v hrobě obživne, bude umírat znovu a zakoušet ještě větší, nesmírné hrůzy. Vymýšlely se proto rozmanité způsoby, jak by měl takovýto člověk sehnat pomoc – lidé se např. nechávali pohřbívat se zvonečkem v ruce. Ještě ve 20. století se však reziduálně objevoval strach ze zdánlivé smrti.<sup>74</sup>

## 1.2 Pohřebiště a podoba hrobů

Dlouhodobě se projevoval koncept vzájemného vztahu těla a duše, respektive že jisté uchování lidských pozůstatků je předpokladem spasení, které se projevilo i vytvářením hřbitovů posvěcených církví (uvnitř obydlených lokalit soustředěných kolem farních kostelů) coby prostorů k důstojnému uložení těl zesnulých. Hřbitovy tak měla být světem pro zemřelé, který nahradil předkřesťanský způsob pochovávání ostatků v lesích, polích nebo poblíž studánek.<sup>75</sup>

Hřbitov, autoritativní pole (*Cimiterium/Cimeterium/Coemeterium*)<sup>76</sup> také poněkud paradoxně ve starších dobách býval místem, kde se tančilo, hrálo i zpívalo – před bohoslužbou či po ní, většinou tedy v období nějakého svátku či jarmarku. z těchto akcí se ale vyvinuly velikonoční a pašijové hry.<sup>77</sup> Mnohé hřbitovy nebyly pevně odděleny od městské zástavby, takže např. Zikmund Winter píše, že po těch pražských chodívali lidé jako po ulici a na jejich okrajích sedávaly trhovkyně s drobným zbožím k prodeji, hrávaly si zde děti, běhali psi a páslo se drobné hospodářské zvířectvo, takže hřbitov v praxi není místo pouze pro zemřelé, nýbrž mrtví a živí fungují pospolu, bez piety.<sup>78</sup> Stejný autor též zmiňuje špatný stav pražských hřbitovů v pobělohorské době, kdy jsou plné kaluží, bláta, hadů a štírů, takže přístup živých lidí k důstojnému místu odpočinku pro předky býval hodně nárazový. Přičemž podle lidové představy, posledně pochovaný mrtvý hlídá hřbitov do té doby, než je pohřben někdo další,<sup>79</sup> takže pohřebiště znamená mezní místo, kde se potkávají život a smrt pod dozorem naposledy uloženého nebožtíka.

---

<sup>74</sup> Václav GRUBHOFFER, *Zdánlivá smrt: noční můra osvícenské Evropy*, Polička/Praha 2018.

<sup>75</sup> Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 265–266.

<sup>76</sup> Moderní nazírání viz Philippe ARIÈS, *Dějiny smrti*, s. 569–659.

<sup>77</sup> Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz*, s. 96–100.

<sup>78</sup> Zikmund WINTER, *Kulturní obraz*, s. 197.

<sup>79</sup> Josef Virgil GROHMANN, *Pověry a obyčeje v Čechách a na Moravě*, Praha 2010, s. 228.

Hroby představují hmotný monument udržující mezi živými památku na zesnulé. v kostelech se nacházely hrobky a kamenné sarkofágy, které užívala vysoká šlechta a duchovenstvo, tj. osoby vyššího majetkového zázemí, disponující většími finančními možnostmi. a tím pádem se nacházející na vyšších místech společenského žebříčku.<sup>80</sup> Podoba hrobek převážně vizualizovala motivy smrti a umírání, přičemž masivní nástup ikonografie pekla a posmrtného života do umění se sleduje kolem roku 1200 a přetrvává do 16. století. Ve výtvarném umění se často zobrazovalo téma *Tance smrti*, dále konkrétní představy ohledně pekelných trestů, rozkládající se mrtvoly zamořené červy nebo kosterní pozůstatky. Obecně smrt přepadnuší a zachvacující živé během jejich každodenní činnosti.<sup>81</sup>

Místa v kostele bývala určena pro elitu společnosti, přičemž i umístění v kostelní lodi mělo určitou hierarchii – nejprestižnější místa se nacházela poblíž oltáře. Mezi evropskou elitou, náboženskou i světskou, byly oblíbené figurální náhrobní desky představující podobiznu zesnulého – nejedná se ale o zobrazení individuální tváře, ale standardizovaný portrét zemřelé osoby. Větší význam nežli rysy konkrétního člověka má sociální status pohřbeného, takže hrobky jsou ztělesněním hierarchie společnosti, potřeby oslavy postavení dotyčného v pozemském světě a ovlivnění jeho směřování v nadpozemském světě. Sociální diferenciaci též manifestoval výběr materiálu pro náhrobník – poměrně běžným býval vápenec, mezi dražší patřili mramor, mosaz a břidlice. Sociální stratifikaci ukazuje také ikonografie náhrobníku, jež obvykle obsahuje atributy, díky nimž si zachycenou osobu můžeme blíže zařadit. Církevní osoby mohou být identifikovány podle eucharistických předmětů (kalich, hostie apod.), hrobky rytířů zahrnují atribut meče a štítu s rodovým erbem dotyčného. Jednotlivé atributy může doplňovat i nápis na náhrobníku, jež tedy obvykle končí apelem, aby čtoucí pamatoval na duši dotyčného. Konkrétní osoba též byla vypodobněna v oděvu odpovídajícímu postavení, jež zastávala, a např. šlechtice zobrazovali ve zbroji. u církevních hodnostářů bývá určující konkrétní liturgické roucho, jež má pohřbený na sobě oblečené. Rozdíly mezi příslušníky vyššího a nižšího kléru jsou tak patrné. Ve většině případů se dá předpokládat, že se jedná o vyobrazení konkrétní osoby již po smrti, jelikož mnohé tyto figury mají zavřené oči.

*„Středověké hrobky zkrátka vytvářejí v prostoru živých napětí mezi minulostí zesnulých*

---

<sup>80</sup> Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz*, s. 76.

<sup>81</sup> Stephen PERKINSON – Noa TUREL (eds.), *Picturing Death 1200–1600*, Leiden 2021, s. 1–2.



*a budoucností jejich duší.*<sup>82</sup> Od pozdního středověku se v sepulkrálním umění vyskytuje i typ tzv. *transi*, kdy honosná roucha i atributy obklopují tělo v rozkladu, nebo přímo kostlivce či alespoň vyhublé, mrtvé tělo, což se vykládá jako gesto pokory člověka, jenž si přál takovýto náhrobek, symbol pomíjivosti.<sup>83</sup>

Okolo kostela se situovaly méně nákladné hroby, přičemž i zde panovala hierarchie – věřilo se, že čím blíže kostelu hrob bude ležet, jeho obyvatel se bude těšit větší nadějí na spasení. Hroby méně majetných osob se proto rozprostíraly po celé ploše hřbitova. Své místo zde mohl najít každý pokřtěný člověk náležející ke společenství církve, přičemž místo pohřbu na posvěceného půdě se chápalo jako jedna ze záruk budoucí spásy. Nepokřtění podléhají moci démonů.<sup>84</sup>

Od časů christianizace Evropy nepokřtěna zůstávala předčasně zemřelá nemluvňata, u nichž se obřad křestu nerealizoval. Úmrtí dětí bylo problematické již v antických dobách, jelikož zemřelé dítě nevstoupilo úplně do společenství živých, takže se předpokládalo, že vstoupí do společenství mrtvých. Tím pádem již v předkřesťanských dobách děti zesnulé v kojeneckém věku neměly mít dobrý odpočinek a jejich plačící duchové putovali mezi larvy. (Viz třetí kapitola, věnovaná terminologii revenantů.) Předčasný konec v dětech zanechal lítost, potenciálně i žárlivou nenávist vůči živým.<sup>85</sup> i v křesťanských dobách se též potenciálně dle lidové víry mohli zemřelí novorozenci stát nebezpečnými revenanty – Nikolaus Kyll pro lucembursko-německé oblasti popisuje způsob pohřbu v neposvěcené půdě (obvyčně za hřbitovní zdí) s vražením kůlu do mrtvolky, který ji měl udržet v hrobě. To se praktikovalo i v případě, že zemřela žena v průběhu porodu a plod zůstal v ní – tento zvyk měl vymizet ve 14. století. v příštích staletích se vyčlenilo zvláštní místo u zdi na vnitřní straně hřbitova pro hroby nekřtěnátek. (Ve středověkých dobách býval hřbitov ohraničen kúlovým nebo plaňkovým plotem, později klasickou zdí).<sup>86</sup> Mnozí zarmoucení rodiče ovšem nesli těžce, že by jejich dítě ztratilo možnost spásy, takže se v raném novověku začala aplikovat praxe tzv. nouzového křtu (laikem, nebo knězem, pokud byl k dispozici) v případě, že byla očividná

---

<sup>82</sup> Robert MARCOUX, *Looking beyond the Face: Tomb Effigies and the Medieval Commemoration of the Dead*, in: Stephen Perkinson – Noa Turel (eds.), *Picturing Death 1200–1600*, Leiden 2021, s. 13–35.

<sup>83</sup> Podrobněji viz Kathleen COHEN, *Metamorphosis of a Death Symbol: The Transi Tomb in the Late Middle Ages and the Renaissance*, Los Angeles 1973.

<sup>84</sup> Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz*, s. 82, 84.

<sup>85</sup> Émile JOBBÉ-DUVAL, *Les morts malfaisants*, s. 55–57.

<sup>86</sup> Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz*, s. 82, 84.; Čeněk ŽÍBRT, *Seznam pověr*, s. 14–15.

blížící se smrt novorozence.<sup>87</sup> Pokřtěné děti se již pohřbívaly nedaleko dospělých, např. i u zdi kostela.<sup>88</sup>

Mimo posvěcenou hřbitovní půdu bývali kromě nepokřtěných dětí pohřbíváni též zločinci, sebevrazi, jinověrci, lidé podezřelí z čarodějnictví nebo lidé vyobcovaní z církve. Většina z těchto uvedených bývala zahrabána v lese, na křížovatkách, v polích apod. Specifické pohřební místo měli popravení zločinci, které zahrabávali pod šibenicí, na níž našli svou smrt. Pozůstatky těchto nebožtíků se mohly stát prostředkem rozmanitých magických praktik. Dějiny jsou plné případů žen, které vykopávaly nepokřtěné děti a z částí jejich tělíček zkoušely připravovat kouzelné masti.<sup>89</sup>

Není jisté, jestli ve středověku existovala nějaká standardizovaná forma hrobů, pravděpodobně existovalo více variant. Poměrně vzácné byly sarkofágové hroby, v některých místech se mohly nacházet i hroby skalní. v evropském prostředí byl pro širší vrstvy častější pohřeb do hlíny, což trvá od vrcholného středověku do současnosti.<sup>90</sup> Až do vrcholného středověku se respektoval princip hrobu coby nezczitelného vlastnictví zemřelého, posléze se ale z kapacitních důvodů začal uplatňovat systém hromadnějších hrobových míst. v tomto případě se do jednoho místa mohlo pohřbít i vícero osob, které nepatřily k jednomu rodu. Jedno středověké exemplum zmiňuje případ znepřátelených mužů, kteří se shodou okolností po smrti dostali do stejného hrobu, přičemž vzbuzovali neklid a obecné pozdvižení, jelikož jejich nesvár trval i po smrti a oba mrtví pod navršenou hlínou zápolili do chvíle, než jednoho z nich exhumovali a pohřbili jinde.<sup>91</sup> Od roku 1785 se hřbitovy začaly projektovat mimo obytnou zástavbu a místo posledního spočinutí zde po reformách nacházely i lidé původně vyčleňovaní.<sup>92</sup>

---

<sup>87</sup> Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz*, s. 121, 123.

Později se začaly objevovat příběhy mrtvých novorozenců, kteří se vrátili k životu, aby mohli přijmout křest. Viz Fredrika H. JACOBS, *Non Quite Dead. Imaging the Miracle of Infant Resuscitation*, in: Stephen Perkinson – Noa Turel (eds.), *Picturing Death 1200–1600*, Brill, Leiden, 2021, s. 188–210.

<sup>88</sup> Podrobněji k archeologii dětských hrobů viz Martin ČECHURA, *Duše nevinná stává se andělem. Dětské hroby jako prostředek komunikace mezi světem pozemským i záhrobním*. In: *Historie – Otázky – Problémy* Roč. 11, č. 1 (2019), s. 52–62.

<sup>89</sup> Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, Praha 2004, s. 272–275.

<sup>90</sup> Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz*, s. 107.

<sup>91</sup> Aron Jakovlevič GUREVIČ, *Kultura a společnost středověké Evropy očima současníků: exempla 13. století*, Praha 2022, s. 70–71.; Josef Virgil GROHMANN, *Pověsti z Čech*, Praha 2009, s. 201.

<sup>92</sup> Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, Praha 2004, s. 271–272.

I v jiných případech měl zemřelý právo na hrob a jeho nedotknutelnost jen po jistý čas, který se odvíjel od velikosti posvěcené hřbitovní půdy, prostoru, kam eventuálně mohla expandovat obec (což v případech, že se kostel s pohřebištěm nacházel v městské zástavbě, nebylo možné), a počtu obyvatel lokality. Časem tedy obvykle docházelo k otevírání hrobů a exhumaci ostatků, z nichž se odebraly lebka, stehenní kosti a další silné pozůstatky, jež se snadno nerozkládaly. Ty byly následně uloženy do prostoru vytvořené kostnice<sup>93</sup> (obyčejně domek nebo třeba stavba bývalé kaple, případně se též stavěla kamenná sklepení u církevní stavby). Kosti se obvykle do kostnice skládaly, lebka na zkřížené stehenní kosti. Mohl se ovšem také aplikovat jiný styl uložení kostí. Kostnice se ovšem pojímala jako příbytek mrtvých, jež mohou být v budoucnu vzkříšeni, takže u i ní se konávaly pobožnosti. Mohlo ovšem také dojít ke zrušení kostnice, a v takovém případě se soubor kostí sesypal do hromadného hrobu – což může být prvotně matoucí při možném nález, tj. rozlišit, zda se nejedná o oběti moru či nějakého masakru, či jde o kosti ze zrušené kostnice.<sup>94</sup>

V exteriéru se hrob označoval dřevěným, kovovým či kamenným křížem coby symbol křesťanství a budoucí spásy, nebo kamennou stélou (tyto dva prvky jsou důležitým pomníkem pro zesnulého) nebo navršenou hromádkou zeminy. Materiály jako kámen nebo kov byly vyhrazené pro duchovenstvo a světské vyšší vrstvy. v raném středověku se v některých oblastech ještě občas zmiňují pohřební mohyly, ty ale v pozdějším čase nebyly tak časté. Vznikaly tak, že se těla pohřbívala v dřevěné rakvi do nepřílišné hloubky, takže navršená hlína byla vidět více na povrchu. Nicméně jak se rakev s tělem pod hlínou rozkládala, stával se povrch vodorovnějším. Místo zarůstala tráva. v některých oblastech bychom se mohli setkat i s náhrobní deskou ležící naplocho, i s náhrobkem u hlavy či paty hrobu.<sup>95</sup> Náhrobek mohl též obsahovat krátký, nekrologický text sloužící k identifikaci zesnulého a uchování paměti na něho.

---

<sup>93</sup> Latinský termín *ossuarium* původně označoval nádobu na popel nebo kosti mrtvých. Ve starší němčině se užívalo např. slovo *Krentner*.

<sup>94</sup> Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz*, s. 114–120.

<sup>95</sup> *Tamtéž*, s. 108–109.

### 1.3 Vzpomínky na mrtvé

Je možné rozlišovat (a chápal to tak i středověký Regino z Prümü) dvojí podobu mrtvých – tj. fyzické tělo v období od smrti do pohřbu, jež se oplakává, a následně mrtvého v duchovním smyslu, od pohřbu po čas ohraničený tím, dokud se na něj vzpomíná.<sup>96</sup>

Katolická církev postupně určila dva hlavní svátky k uctění mrtvých, jednak svátek Všech svatých (1. listopadu)<sup>97</sup> a dále svátek Památky zesnulých, Dušiček (2. listopadu), kdy probíhala symbolická komunikace s mrtvými. První náležel těm, kteří dosáhli věčné blaženosti, ten druhý zase patřil duším, jež mohou být přes své hříchy vykoupeny z očistce.<sup>98</sup> Pozůstali se u hrobu obvykle modlívali ve dnech liturgie za mrtvé a o svátek Dušiček. Již ve středověku bylo též populární umístování zapálených světylek na pohřebištích. (Nikolaus Kyll také zmiňuje povinnost faráře, jenž měl na Dušičky každý hrob na hřbitově vysvětit a pomodlit se u něho.)<sup>99</sup> v 19. století se svíčky rozžínaly i na stole při dušičkové večeři. Oba svátky se vyskytují velice těsně vedle sebe, proto často byly vnímány jako jeden celistvý. k tomu se *„pojily obyčeje, odvozované z dávného kultu a spojované se vzpomínkami na zemřelé. Základem obyčejů, konaných v první den listopadu, bylo obecně rozšířené přesvědčení o tom, že duchové předků se v noci z 1. na 2. listopadu navracejí ke svým blízkým. Tuto chvíli bylo třeba využít k očistě a spasení duší, přičemž se církevní prostředky – modlitby a mše – mísily se staršími kulturními prvky. Večer ve svátek Všech svatých, nazývaný svatvečer dušiček, trávily rodiny doma společným vzpomínáním a modlitbami za své předky, kterým na stole ponechávaly zbytky dušičkové večeře (kdysi zejména mléko a kaši). (...) Zemřelí se podle lidové víry spokojovali hlavně s vůní pokrmů a hodovali teprve v noci.“* Peklo se např. pečivo ve tvaru zkřížených kostí, všesvatové rohlíky a housky.<sup>100</sup>

Ve starších dobách se praktikovaly obřady katolické liturgie sloužící k uctění zesnulých a jejich připomínky v těchto intervalech: první rok po pohřbu, následně připomínka třetího, sedmého a třicátého výročí a každoročně ve výroční den úmrtí. v tyto dny se rozdávaly almužny chudým

---

<sup>96</sup> Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz*, s. 127.

<sup>97</sup> Památka těch, kteří dosáhli svatosti a nebeské slávy.

<sup>98</sup> Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 326, 331.

<sup>99</sup> Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz*, s. 108–109.

<sup>100</sup> Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 332, 334–335. Zde podrobněji k dalším dušičkovým zvyklostem.

a nechávala se sloužit zádušní mše. První výročí obvykle znamenalo ukončení rodinného ročního smutku.<sup>101</sup>

„Důležitou roli zde hraje myšlenka ‚živé mrtvoly‘. Podle všeobecného mínění a přesvědčení je zesnulý spojen se svými fyzickými ostatky v hrobě a též existuje spojení s jeho duší.“<sup>102</sup> Stálým jádrem připomínky mrtvých ovšem zůstala zádušní mše.<sup>103</sup>

## 1.4 Očistec

Poté, co člověk zemřel, jeho duši čekal první soud (tzv. osobní či partikulární), při kterém samotný Ježíš Kristus rozhodoval, kam se bude duše ubírat. Dle katolické věrouky směřovala buď do nebe, do pekla, případně do očistce, kde odčiňovala své hříchy, aby mohla posléze zamířit do místa spasení.<sup>104</sup>

Jako jev, vyvíjející se především v mysli lidí, je očistec těžko uchopitelný a podoba představ o něm bývala velice různorodá. Toto slovo dnes používáme běžně, nabývá pro nás zpravidla negativních konotací a dnes se nad jeho původem už málokdo pozastaví. Latinský název pro očistec *purgatorium*, se začal používat ve 2. polovině 12. století, kdy se vedle adjektiva *purgatorius*, začal užívat i substantivní tvar tohoto slova.<sup>105</sup> v češtině se v latinských překladech slovo očistec objevuje někdy mezi lety 1350–1380, významově se však příliš neodlišuje od limbu nebo pekla.<sup>106</sup> Představa o očistném utrpení obvykle zahrnuje oheň, případně kotle s rozžhavenou lávou, a zde zmítající se nahá, propletená těla.<sup>107</sup> Poněkud svéráznou představu očistce nacházíme v rozprávce Hynka z Poděbrad, nazvané „Rozprávka o jednom sedláku Maříkovi a o opatu frejovném“, inspirovaném Dekameronem (osmý příběh třetího dne). Zde chce vychytralý opat svést ženu hloupého sedláka, kterého proto uspí speciálním práškem. Když se omámený sedlák probudí, mnichovi, opatovu komplicovi se podaří namluvit mu, že zemřel a ocitl se v očistci. Sedlák zakouší rozmanitá muka, dle logiky zástupnosti sedlákových vin, jichž se dopustil „za života“ (např. za bití manželky mu mnich uštedřuje

---

<sup>101</sup> Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, Praha 2004, s. 326.

<sup>102</sup> Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz*, s. 170–171.

<sup>103</sup> *Tamtéž*, s. 210.

<sup>104</sup> Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva*, s. 225.

<sup>105</sup> Jacques LE GOFF, *Zrození očistce*, s. 354.

<sup>106</sup> *Tamtéž*, s. 357.

<sup>107</sup> *Tamtéž*, s. 358–359.

obdobné rány, požitky typu dobré jídlo zase objasňuje tím, že za sedláka jeho choť nechává sloužit zádušní mše a obětuje jídlo). Opat se mezitím zmocní jeho ženy. Po čase ovšem dojde k Maříkově „zmrtvýchvstání“.<sup>108</sup>

Předpokladem pro očistec, místo mezi peklém a nebem, byla proměna křesťanských představ o čase a prostoru, tedy o vazbě mezi pozemským, historickým a eschatologickým časem, časem života a časem očekávání. Toto představuje pozvolnou, ale zásadní mentální revoluci, která vedla ke změně života.

Le Goff pro očistec používá výraz „prostřední“, nebo dokonce „zprostředkující“, neboť z hlediska časového leží mezi smrtí jedince a Posledním soudem. k tomuto časovému umístění však dochází postupně, ani sv. Augustin jej sem ještě definitivně neumisťuje. Očistec byl dlouho stahován k oběma pólům – dlouho se považoval za určitou část pekla, než se vlastní geografie tří království ustanovila. Zcela uprostřed situovaným místem se však *purgatorium* nestane, neboť zde dochází k očistě vyvolených, kteří mají spíše blíže k ráji nežli k peklu.<sup>109</sup> Očistcový trest se ale může odehrávat i viditelně na pozemském světě, z čehož vyplývá, že s dušemi, které trpí za své hříchy, se lidé mohli osobně potkat.

S tzv. *purgatoriem* podzemním souvisí velice výjimečná představa, která zde koluje pravděpodobně již od 12. století,<sup>110</sup> a to ta, že by hříšník mohl podstoupit pokání již za svého života a vyhnout se tak mukám po smrti. Toto tvrzení je spjato se zvěstmi o Očistci sv. Patrika, kolujícími právě od 12. století. Tento Očistec se má nacházet na irském ostrově Lough Derg a člověk zde má možnost vyhnout se posmrtně hrůzám pekla, pokud vydrží a přežije extrémní kající rituály.<sup>111</sup> Dle pověsti měl sv. Patrik kázat takovým způsobem, že se snažil lid odvracet od špatných skutků vidinou strašných muk a utrpení. Jenomže lidé, jak už to tak bývá (co neprožijí, tomu neuvěří), se zatvrdili, že dokud to neuvidí na vlastní oči, neobráti se ke Kristu. Kristus se sv. Patrikovi opravdu zjevil. Zavedl jej k tmavé jeskyni (reálnému vstupu do podsvětí, existujícímu na zemi) a pravil: „*Pokud se bude kající kát, vytrvá ve své víře a zůstane v jeskyni po dobu 1 dne, bude očištěn od svých hříchů.*“ Od tohoto dne mnoho lidí v jeskyni zahynulo, ale mnoho se také vrátilo se svědectvím o hrozných mukách, ale také se

---

<sup>108</sup> Hynek z PODĚBRAD, *Boccacciiovské rozprávky*, s. 105–117.

<sup>109</sup> Jacques LE GOFF, *Zrození očistce*, s. 19.

<sup>110</sup> Peter DINZELBACHER, *Poslední věci člověka*, s. 71.

<sup>111</sup> Diana WALSH PASULKA, *Heaven Can Wait*, s. 30.

svědectvím o prožití blažené radosti.<sup>112</sup> Pokání sestávalo z patnáctidenního půstu, doprovázeného modlitbami při chůzi, klečení, ponoření se do ledových vod jezera, chůze po skalnatých úlomcích, samoty v absolutní tmě apod. Konec pokání se nesl ve znamení očistné koupele ve vodách jezera.<sup>113</sup>

Třetí místo mezi nebem a peklem začalo splývat v představu konkrétního místa pro posmrtné pokání a duchovní očistu, jež byla formálně ratifikována jako církevní doktrína na druhém lyonském koncilu v roce 1274 a tvrdila, že duše v očistci podléhají vlivu lidí, kteří jsou ještě naživu, protože modlitby a činy prováděné živými mohou zmírnit utrpení duší. Konáním těchto altruistických akcí mohou živí lidé ovlivnit svůj vlastní posmrtný osud. Tento koncept zůstal dlouhodobě platný, v průběhu 16. a 17. století jej poněkud narušilo protestantské učení, jež očistec odmítlo, protože jeho koncept neměl oporu v Bibli. To vyvolalo silnou trhlinu v představě o společenství živých a mrtvých a katolíci v reakci na tuto ránu reformovali své učení a praktiky týkající se smrti a umírání.<sup>114</sup>

---

<sup>112</sup> Magdaléna MORAVOVÁ a kol., *Ráj, peklo a očistec*, s. 181.

<sup>113</sup> Diana WALSH PASULKA, *Heaven Can Wait*, s. 30–34, 59–71.

<sup>114</sup> Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva*, s. 225–243.; Radomír BUŽEK, *Nauka o očistci na Tridentském koncilu*, *Studia Theologica* 2013, 15(4): s. 200–213.

## 2 Spektrální úkazy

*„Křesťan by měl vědět, že sedí mezi d'ábly a že je mu d'ábel bliž než jeho suknice  
nebo košile; ano, blíže než jeho vlastní kůže.“<sup>115</sup>*

Z teologického hlediska se revenanti nemohou objevit na zemi bez Božího svolení. Představa, že by používal revenanty jako své posly, byla vždy problematická, jelikož k tomuto účelu sloužili andělé.<sup>116</sup> v lidovém prostředí se ovšem projevovala myšlenka, že mrtvý „žije“ dál a je závislý na svých bližních, ale zároveň, že může být potenciálně nebezpečný. Kolem tohoto předpokladu se v běhu staletí vyvinul systém „bezpečnostních“ opatření. Např. se do rakve vkládaly větvičky zimostřázu, jelikož se věřilo, že oplývá mocí odhánět zlé duchy apod.<sup>117</sup>

### 2.1 Charakteristiky revenantů

Pojem *revenant* označuje mrtvého člověka, v minulosti živého, jenž se nyní mezi živé navrácí. „*Revenanti vznášejí nejjákladnější otázku ohledně duchů: mají nějakou nezávislou existenci mimo mysl vnímajícího? a s tím souvisí otázka: vidí někdy revenanty někdo jiný než ten, komu jsou určeni?*“<sup>118</sup> Nezjevují se ale kvůli tomu, že by se pro to sami rozhodli, ale díky Boží vůli. Bez Boží vůle by ani živí neměli možnost je přivolat.<sup>119</sup> i předreformační církve neustále přepracovávala stanoviska vůči vztahům s mrtvými. Nejprve revenanty odmítala jako relikvii pohanství, ale od 12. století s nimi začala více operovat a postupně se přepracovával systém sloužení mši za mrtvé a obětování pro jejich památku, který církve zajišťovala. Se vznikem očiště se revenanti definitivně christianizovali. Mrtví se tedy i nadále vraceli s požadavky na řádný pohřeb, kvůli mstě nebo na něco upozorňovali.<sup>120</sup>

Obrat do věci přinesl čas reformace, kdy nekatoličtí teologové popřeli existenci očiště, jelikož nemá oporu v Bibli, s tím, že po smrti duše odchází rovnou buď do nebe, nebo do pekla, ani z jednoho z těchto míst už nevychází. o jejich osudu rozhoduje počínání konkrétního člověka

---

<sup>115</sup> Martin LUTHER, *Tischreden*.

<sup>116</sup> Owen DAVIES, *The Haunted*, s. 7.

<sup>117</sup> Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz*, s. 67–68.

<sup>118</sup> Hilary EVANS, *The Ghost Experience in a Wider Context*, in: James Houran, *Hauntings and Poltergeists: Multidisciplinary Perspectives*, [s. l.] 2008, s. 41–61. Cit. s. 42.

<sup>119</sup> Keith THOMAS, *Religion and the Decline of Magic. Studies in Popular Beliefs in 16. and 17. Century England*, London 1971, s. 702.

<sup>120</sup> Jean-Claude SCHMITT, *Revenanti*, s. 23–43.



za života a jakákoliv investice jeho blízkých do zádušních liturgií neměla na duši zemřelého žádný vliv. To nic neměnilo na faktu, že lidé měli stále tendenci revenanty vídat. Popření očistce tak vedlo k démonizaci revenantů. v první fázi nekatolíci zjevení revenantů interpretovali jako 1) podvody papeženců, 2) případně že se zlí duchové maskují zjevení mrtvého člověka nebo svatého, nebo 3) jako nesprávně interpretované přírodní efekty. v souhrnu se ale dle nekatolíků nejedná o skutečné jevy, jenom o šalbu smyslů, které věří jen pověřčivec. Reakce katolíků byla taková, že znovu potvrdili dogma o očistci a povinnost živých přinášet oběti mrtvým.<sup>121</sup>

Katolická úvodní komunikace s duchem se měla ideálně odehrát takto: v případě úkazu revenanta, ve viditelné nebo neviditelné podobě, by měl svědek jevu říct: „Všichni dobří duchové chválí Boha, našeho Pána“. Pokud duch odpověděl: „Já též.“, mělo se jednat o signálizátor toho, že zjevení není d'ábelského původu, nýbrž dobrým duchem, jehož lze s dobrým svědomím následovat.<sup>122</sup> v případě projevu ducha zlého existovalo dle katolického náhledu mnoho prostředků, jež mohly pomoci, a které nekatolíci pochopitelně hodnotí jako negativně: „*Papeženci mají stanovenou spoustu bezmocných, nicotných a pověřčivých prostředků, které by měly zastrašit zjevivší se duchy. Dále jsou tu relikvie svatých, svěcená voda, sůl, křížmo, palmy, svíce z vosku, kadidlo, františky a další posvěcené věci. Nezapomíná se ani na označení křížem, za současného mumlání prvních slov Janova evangelia; dále užití jména Boha Otce, Ježíše, svatých andělů a mučedníků, a všelijaká zaříkávadla; při tom je ale třeba mít na paměti, že když se Satan díky těmto prostředkům vzdálí, dělá to proto, aby duše, které se daly na modlářství, mohl ještě více vábit a mámit.*“<sup>123</sup>

Na druhé straně ale nekatolíci pěstovali kritické myšlení ohledně rozmanitých vysvětlení toho, co mohlo úkazy mrtvých zapříčinit. Byť některá možná vysvětlení byla kuriózní: např. v případě tajemných světélek na hřbitově se nejedná o dušičky zemřelých, ale o kraby s rozžatými svíčkami na zádech, které vypustili papeženečtí kněží.<sup>124</sup> v případech, kdy se začne projevovat d'ábelská šalba formou revenanta, nekatolíci preferují jiné formy pomoci: „*Pravé opravdové prostředky, které jsou nám Božím přikázáním uloženy od samotného Ducha*

---

<sup>121</sup> Miriam RIEGER, *Der Teufel im Pfarrhaus: Gespenster Geisterglaube und Besessenheit im Luthertum der Frühen Neuzeit*, Stuttgart 2011, s. 11-12.; Stuart CLARK, *Vanities of the Eye: Vision in Early Modern European Culture*, Oxford 2012, s. 207–208.

<sup>122</sup> Johann J. BRÄUNER, *Physicalisch- Und Historisch Erörterte*, s. 348.

<sup>123</sup> *Tamtéž*, s. 350.

<sup>124</sup> Keith THOMAS, *Religion and the Decline of Magic*, s. 703.

svatého, jsou: 1. Pevná důvěra v Boha, jeho Slovo a jeho přísliby. 2. Modlitba, kterou se svěříme milému Bohu a věrnému ochránci Izraele, a kterou se můžeme dovolat jeho milých andělů. 3. Víra, která je pravým štítem proti ohnivým šípům a útokům Satana, bez které by ani modlitba neměla žádný účinek. 4. Půst, ne že by samotný byl dostatečnou zbraní proti Ďáblu, ale tím, že tlumí tělesný chtíč a činí tak naši modlitbu vroucnější. 5. Pokání, které musí být opravdové. 6. Trpělivost, zůstat věrný Bohu a nezhlednout se v zakázaných pověrečných věcech. 7. Pilné očekávání našeho povolání, které pro nás zvolil Bůh. 8. Nakonec zachování dobrého svědomí. Pomocí takových zbraní můžeme odrazit Ďábla s celou jeho družinou.“<sup>125</sup>

Miriam Rieger ze svých výzkumů luteránského prostředí rozlišuje tři fáze přístupu k revenantům:

- 1) 1520 až 1650 – konfesionalizace víry v duchy, která se vyznačuje ostrou kritikou revenantů.
- 2) 1650 až 1692 – fáze normalizace, kdy přízraky fungují jako „hráz proti ateismu“.
- 3) 1692 až 1760 – potlačování víry v revenanty.

Navzdory prvotnímu ostrému popření byl tedy další vývoj oproti katolickému prostředí velmi pestrý. Co se týče pozorování revenantů, spatřoval se rozdíl v tom, jestli se zjevují bez lidského přičinění, nebo jestli za jejich projevy stojí cílené vyvolávání skrze nekromantské praktiky.

V historických pramenech můžeme sledovat typy revenantů, jež mají pozitivní konotace (tj. na něco živé upozorňují, dávají jim rady, případně prosí o modlitby, mají nějaký úkol, který musí splnit apod.).<sup>126</sup> Ponechávají si ve smrti stejné vlastnosti, jaké měli coby živé osoby, rozumí, co se kolem nich děje, mluví apod. Ovšem existují rovněž negativní typy: vlkodlak a pro srovnání jemu příbuzný revenant „vampýr“. Jedná se o zemřelého, který vstává z hrobu, lidem škodí a leckdy je „umoří“ k smrti.<sup>127</sup> Fenomén vlkodlaka býval hodně blízký čarodějnictví – jednalo se o živého člověka, jenž vládl schopností proměny pocházející od ďábla – což mu umožňoval např. kouzelný pás, jak uvidíme v sedmé kapitole věnované hrobům a vlkodlakům. Svou schopnost využívá tak, že je dobrým lidem k neprospěchu, tj. v noci je, nebo jejich dobytek,

---

<sup>125</sup> *Tamtéž*, s. 350–351.

<sup>126</sup> Viz Jean-Claude SCHMITT, *Revenanti*.

<sup>127</sup> Představa o vysávání krve je spíše moderní a má základy v beletristické literatuře. Viz *Revenanti a upíři*, in: Dana KLÍROVÁ – Pavlína MAŠKOVÁ (eds.), *Byli v Čelákovících upíři? Půlstoletí od mediálně proslulého archeologického výzkumu*, Čelákovice 2018, s. 49–51.

napadá. Podle výpovědí vycházejících z polských tradic může být člověk ve vlkodlaka začarován. v prostředí Slovenska zase vlkodlak splývá s vampýrem čili dle zdejších představ může lidi dávat a vysávat.<sup>128</sup> Obecně lze říct, že vlkodlak je živý člověk, jenž se proměňuje a ubližuje lidem během svého života. Revenant „vampýr“ škodí po své smrti.

Někteří revenanti připomínají tragický konec lidských životů, jako byly např. sebevraždy nebo vraždy. Obecně u lidí, jejichž život skončil násilně, se předpokládá, že se stanou revenanty a budou svou agresivitu vybíjet na živých. Ve starších časech se i oběti vraždy pohřbívaly na místech, kde byly zavražděny, a v některých případech jsou odsouzeny k revenování, ačkoliv se jedná o oběti a ničeho zlého se nedopustily. Roli zde hraje faktor násilné smrti, obecně vnímané jako nedobré.<sup>129</sup> Jiní duchové jsou tak připoutaní ke své každodenní rutině, že se ze zvyku vracejí a opakují své každodenní činy. Další se vrací kvůli nedokonale provedenému pohřbu. Jakákoliv odchylka od standardně určeného rozloučení se s mrtvým může znamenat, že se jeho přízrak může vracet a strašit živé. Jiní revenanti se vraceli, protože někdo živý narušil jejich důstojnost, znevažoval je, vysmíval se jim.<sup>130</sup> a to třeba i v případě, že revenant by popraveným zločincem, jak ukáže příběh, zařazený do třinácté kapitoly.

Revenanti také aktivně zasahovali do záležitostí živých, tj. pronásledovali hříšníky a sužovali svědomí těch, kteří se provinili proti mravnosti a morálce (viz případ Susan Layové z roku 1650 v Essexu), napravují právní a majetkové křivdy (viz příběh šlechtice Ursa). Dále zavraždění, kteří se zjevují svým vrahům. Případně také vrazi mohou být revenanty, tj. zjevují se z důvodu svého špatného svědomí v případě, že jejich otřesný zločin nebyl potrestán a odhalení jejich zločinu by mohlo zmírnit jejich utrpení na onom světě. Revenant se též může objevit, aby živého varoval před hrozícím nebezpečím.<sup>131</sup>

---

<sup>128</sup> Frank WOLLMANN, *Vampyrické pověsti v oblasti středoevropské*, Národopisný věstník československý, roč. XVI, 1923, č. 1–2, s. 145–149, Národní věstník československý, roč. XVIII, č. 1–4, s. 133–146. o vlkodlacích a vampýrech dále viz Giuseppe MAIELLO, *Vampyrismus a Magia posthuma: vampyrismus v kulturních dějinách Evropy a Magia posthuma Karla Ferdinanda Schertze* (první novodobé vydání), Praha 2014, s. 59–98.

<sup>129</sup> Émile JOBBÉ-DUVAL, *Les morts malfaisants*, s. 80–82.

<sup>130</sup> Owen DAVIES, *The Haunted*, s. 4.

<sup>131</sup> *Tamtéž*, s. 5–6.; Popis příběhu zmučené duše nepotrestaného vraha, která se měla zjevovat v moderních časech, obsahuje beletristická kniha slezské autorky, založená (údajně) na skutečných událostech. Viz Anna MALCHÁRKOVÁ, *Záhada kamenného svědka*, Ostrava 2016.

V podstatě nelze zavést jakýkoliv řád do toho, jak se revenanti vůči živým projevují a co by je teoreticky mohlo v případě nebezpečí zastavit. Někdy se zemřelý člověk zjevuje nezávisle na svém mrtvém těle, jindy zase v blízkosti svého hrobu.

Obyčejně se v případě vidění revenanta jednalo o individuální zážitek. Vyjma zjevení přízračného vojska se obvykle zjevoval solitérní revenant, a stejně tak obvykle míval jednoho svědka-pozorovatele. Málokdy vícero lidí v jeden okamžik vidělo jednoho konkrétního ducha, obvykle se zjevoval různým lidem v různých časech.<sup>132</sup> a často tedy lidé začali mít pocit, že např. v domě něco/někdo straší teprve ve chvíli, kdy je na to upozornili sousedé.

Příběhy o revenantech se předávaly psanou literaturou a ústní lidovou slovesností, literární zdroje často nacházely inspiraci ve folklóru a naopak.<sup>133</sup>

## 2.2 Náměty, motivy, klasifikace

Revenanty je možné v prvé uvažovat v klasifikaci formální a klasifikaci morální. Dle formální klasifikace mohl pozorovatel zjevení zařadit jako:

- a) Ducha/duchy mrtvých lidí.
- b) Anděly či démony.
- c) Světce.
- d) Přírodní duchy.

Pro svědka zjevení byla však poněkud podstatnější morální klasifikace, tj. jestli se jedná o ducha dobrého, či zlého, jestli může člověku pomoci, nebo mu uškodit, případně neudělat nic. Jedná-li se tedy o:

- a) Dobré duchy (anděly).
- b) Zlé duchy (démony).
- c) Ambivalentní duchy, kteří mohou být prospěšní, ale také mohou škodit.<sup>134</sup>

Samotné revenanty lze dělit podle jiné klasifikace, dle jejich funkce:

- a) Revenant-informátor – podává zprávy o zászvětním životě a dalších záležitostech.

---

<sup>132</sup> Owen DAVIES, *Haunted*, s. 13.

<sup>133</sup> Alejandra GUZMÁN ALMAGRO, *Fantasmas*, s. 35–40.

<sup>134</sup> Julian GOODARE, *Ghosts, fairies and the world of spirits*, in: Susan Broomhall (ed.), *Early Modern Emotion. An Introduction*, London / New York 2017, s. 334–336.

- b) Revenant-prosebník – žádá o skutky milosrdenství.
- c) Revenant-pomocník – pomáhá živým, např. zachránit život, odvrátit nespravedlnost atd.<sup>135</sup>

Zjevení ducha bývalo sankcí za porušení obecných standardů. Dnes už se strašidel tohoto typu nebojí ani malé děti, kdysi ovšem sloužila jako prostředek k jejich disciplinaci, a v období raného novověku i k disciplinaci dospělých. v anglické kultuře tohoto období byl koncept duchů velmi úzce propojený s fenoménem čarodějnictví (Poltergeisti byli častými průvodci čarodějnic. Např. strašení bubeníka v Tedworthu – viz šestá kapitola – bylo některými současníky považováno za případ čarodějnictví a bubeník souzen za trestný čin.) Popírání duchů a čarodějnic je pro soudobé autority příznakem ateismu, jelikož zjevení duchů dokazuje čarodějnictví, dále pak existenci Satana a ta je zase důkazem pro existenci Boha, a tito všichni jsou součástí nadpřirozena. Popření jednoho by tedy ohrozilo celek. Protestantům se proto nepodařilo vytěsnit revenanty, protože by se zhroutil celý tento systém.<sup>136</sup>

Revenanti se též zjevovali ve snech, přičemž i v nich lze sledovat několik typů, jak je z dokumentů barokního období klasifikoval Jiří Wolf:

- a) Sen o zemřelém.
- b) Sen o umírajícím.
- c) Sen o revenantovi, který přichází za spícím pro věc, kterou mu onen živý vzal.
- d) Sen, v němž se snícím vyjeví, že on sám se brzy stane umrlcem.
- e) Vampyrický revenant.
- f) Zjevení revenanta, který nepřichází ve snu, ale v prostředí, kde příjemce zjevení obvykle spí.<sup>137</sup>

---

<sup>135</sup> Tomáš HAVELKA, *Revenanti v exemplech českojazyčné literatury 17. a 18. století*. Pokus o typologii exemplových narativů s tématy návratu mrtvých. HOP. Historie – Otázky – Problémy Roč. 11, č. 1 (2019), s. 81–96, cit. s. 92–93.

<sup>136</sup> Gillian BENNET, *Ghost and Witch in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Folklore, 97:1 (1986), s. 3-14. Cit. s. 3–4.

<sup>137</sup> Jiří WOLF, *Sny a umrlci v rukopisných pramenech českého baroka*, HOP. Historie – Otázky – Problémy Roč. 11, č. 1 (2019), s. 97–108. Cit. s. 107.

Existují i další syžety a motivy, které budou podrobněji rozvedeny v následujících kapitolách, a jejichž původ je možné vysledovat už v období starověku.<sup>138</sup> Pozornost se soustředí zejména na tyto:

- 1) Dům trápený přítomností strašidel.
- 2) Revenant podávající zprávu o zásvěti – sem také spadá oblíbený příběh o smlouvě,<sup>139</sup> který ukazuje touhu po poznání reality následující po smrti: tj. dva živí přátelé uzavřou dohodu o tom, že ten, kdo zemře dříve, přijde živého navštívit.<sup>140</sup>
- 3) Revenant prosící o posmrtné služby – do této kategorie je možné zařadit i příběh vděčného revenanta:<sup>141</sup> živý člověk se postará o důstojný pohřeb mrtvého, přičemž když se později onen dobrodinec ocitne v nebezpečí, mrtvý mu pomůže.
- 4) Revenanti zjevující se na bitevních polích – tj. bojující vojska přízraků, která se mohla objevit na zemi, nebo na nebi.
- 5) Revenant, který se vrací, aby se pomstil, nebo dokončil úkol, jenž během svého života nedovršil.
- 6) Prorocké schopnosti revenantů – v raném novověku se většinou projevují pouze v souvislosti s hledáním pokladu.

### 2.3 Revenanti v antickém období

Oblibu příběhů o návratu mrtvých lze sledovat už v antice. Tehdy se také objevilo mnoho motivů, které se budou ve strašidelných příbězích vyskytovat i v pozdějších časech. Příběhy o přízracích se předávaly v psané literatuře a lidové slovesnosti, přičemž lze předpokládat ovlivnění lidovou slovesností.<sup>142</sup> Přesto ale dochovaný materiál není natolik obsáhlý, aby jej bylo možné podrobněji analyzovat. v poezii i próze se velmi často objevuje motiv strašidelného domu, jenž bude putovat i dalšími staletími, v řeckých i římských dramatech se hojně využívala

---

<sup>138</sup> Alejandra GUZMÁN ALMAGRO, *Fantasmas*, s. 23–41.

<sup>139</sup> Wolfgang BEHRINGER, *Chonrad Stoeckhlin a „noční houf“: příběh z raného novověku*, Praha 2018.

<sup>140</sup> Např. i Caesarius z Heisterbachu má exemplum vyprávějící o mnichovi, jehož jedinou nectností byla nechuť manuálně pracovat. s jiným mnichem, ke kterému má blízko, uzavře dohodu o návštěvě po smrti. Když se objeví, referuje o očišcových trestech, jež byly důsledkem jeho hříchu. Viz Caesarius de HEISTERBACH, *Vyprávění o zázracích: středověký život v zrcadle exemplu*, Jana Nechutová (ed.), Praha 2009, s. 300–301.

<sup>141</sup> Gerald HALL GEROULD, *The Grateful Dead: The History of a Folk Story*, London 1908.

<sup>142</sup> Alejandra GUZMÁN ALMAGRO, *Fantasmas*, s. 23–41.

postava ducha.<sup>143</sup> Co se týče podoby revenantů, většinou zde mívají vyšší postavu a zjevují se s atributy, jež odkazují na způsob smrti, např. řezné rány apod. Základem příběhů obyčejně bývají detaily, jež se vzpírají racionálnímu vysvětlení.<sup>144</sup>

## 2.4 Revenanti ve středověku

Podstatné změny do problematiky přineslo křesťanství, které strašidelné úkazy začalo rozlišovat na dobré a zlé, andělé a démony i různé ambivalentní bytosti, a vytvořilo propracovaný systém posmrtných odměn a trestů. Na počátku sice myšlenka o návratu mrtvých populární nebyla, vesměs se objevovaly interpretace o iluzích mysli a snech. Případně též o přízracích, jež se zjevují díky Boží vůli. Na okraji jiných témat též vznikala debata o hodnověrnosti zraku a vidění. Např. sv. Augustin rozlišoval tyto kategorie, jež tedy předpokládají, že zjevení revenantů jsou nehmotná:

- 1) Visio corporalis – tělesné vidění (předměty viděné vnějším zrakem).
- 2) Visio spiritualis – duchovní vidění (obrazy viděné imaginativně, např. ve snech, v extázích).
- 3) Visio intellectualis – mentální vidění.<sup>145</sup>

I v Bibli se objevuje několik pasáží pojednávajících o revenantech. Nejvýraznější z nich je příběh o čarodějnici z Endóru, jenž zahrnuje nekromancii, skrze kterou se zjeví duch zemřelého proroka Samuela. Příběh tedy ukazuje, že mrtví a živí mohou vzájemně komunikovat. Výše zmíněné debaty ovšem zahrnovaly bytosti spirituálního charakteru, kdežto v praxi se i v tomto období vyskytovaly případy vidění revenantů, kdy se rozhodně nemělo jednat o pouhý obraz nebo stín, ale „vzkříšené“, hmotné tělo. i v těchto souvislostech se tedy uvažovalo o tom, že se jedná o d'ábla, jenž vzal na sebe podobu zemřelého člověka.

Ve středověku vzniklo také několik pozoruhodných příběhů o revenantech, jež se s oblibou reprodukovaly po celé Evropě. Pozoruhodný příběh revenanta, který se osobně dostavil podat svědectví k soudu, se měl podle legendy odehrát ve Švýcarsku, údajně v 6. či 7. století. Šlechtic Urso věnoval rozsáhlý majetek klášteru v Säckingen, ale naneštěstí tento odkaz po jeho smrti odmítl akceptovat jeho bratr Landolf. Předpokládá se tedy, že Urso svou vůli projevil pouze ústně a neexistovala žádná příslušná listina. Kvůli tomu se konal soud, k němu sv. Fridolin,

---

<sup>143</sup> Debbie FELTON, *Haunted Greece and Rome: Ghost Stories from Classical Antiquity*, Austin 1999.

<sup>144</sup> Alejandra GUZMÁN ALMAGRO, *Fantasmas*, s. 83–104.

<sup>145</sup> Stuart CLARK, *Vanities of the Eye*, s. 204.

představený kláštera, povolal jako svědka zemřelého Ursa. Ten se skutečně dostavil, podal svědectví a pokáral svého bratra. Šokovaný Landolf tedy klášteru věnoval i svůj majetek. Ursa vyvolal z mrtvých samotný sv. Fridolin, jenž stál nad jeho hrobem a povolal jej mezi živé z moci Kristovy. Předpokládá se, že právě absence jakéhokoliv listinného dokladu o majetkovém zisku vedla ke vzniku legendy o revenantovi, jež tento odkaz činila zázračným.<sup>146</sup>

Proslulejší příběh se odehrál o Vánocích roku 1323 ve francouzském Alès. Tehdy se duch měšťana Guie z Corva, jenž zemřel před osmi dny, začal zjevovat v ložnici jeho ovdovělé manželce, jež se kvůli tomu obrátila o pomoc k dominikánovi Jeanu Gobimu. Prosila ho, aby provedl obřad exorcismu. Ačkoliv slovo „zjevovat“ v tomto případě není na místě, jelikož Gui nebyl revenantem vizuálním, ale akustickým, vdova a ostatní svědci slýchali jeho hlas, nebo další druhotné zvuky. v dalších dnech se tedy projevoval vůči celé skupině mnichů a různých významných osobností z města, jež s Gobim rituál prováděla. Při té příležitosti revenant velice rozsáhle vyprávěl o existenci po smrti, např. referoval o tom, že se očištěc nenachází v pekle, ale v centru země, a potvrzoval účinnost zádušních mší. Samotný duch se nachází v prostoru očištěce, ale zároveň si odpykává kvůli svým hříchům očištěc na zemi mezi smrtelníky. Svůj hlavní hřích podrobněji neupřesnil kromě toho, že se odehrál v ložnici, kde se revenant projevoval. Duch se svědky komunikoval od 27. prosince až do 6. ledna a o celém případu vznikla podrobná zpráva v latině pod Gobiho autorstvím, jež posléze kolovala přeložena i do dalších národních jazyků. Jedná se o první rozsáhlou zprávu líčící zjevování revenanta, jistě i kvůli tomu, že celá věc byla pod kontrolou mužů církve.<sup>147</sup>

Obecně si středověká kultura zachovávala silný vztah k tématu smrti a revenantů, což způsobil fakt, že lidé v důsledků častých válek, epidemií a obecně vysoké úmrtnosti měli mnoho zkušeností se smrtí a umíráním. Ve výtvarném umění se zhruba od 14. století setkáváme s tzv. tanci smrti a ze stejné doby pochází i velice oblíbená „Legenda o třech živých a třech mrtvých“, často zachycovaná na freskách, ve které se tři mladíci vracející se z lovu potkají se třemi

---

<sup>146</sup> Peter JEZLER, *Himmel, Hölle, Fegefeuer*, Zürich 1994, s. 248.

<sup>147</sup> Rukopis vydán v moderní edici. Jean GOBI, *Dialogue Avec Un Fantôme*, Marie-Anne Polo de Beaulieu (ed.), Paris 1994.; Jean-Claude SCHMITT, *Revenanti*, s. 145–149.; Nancy MANDEVILLE CACIOLA, *Afterlives*, s. 270, 291–296.



mrtvými, již jsou obvykle zobrazováni jako takřka kostlivci potažení tenkou kůží. Ústředním poselstvím tohoto setkání je uvědomění si vlastní smrtelnosti (*memento mori*).<sup>148</sup>

Pozoruhodný soubor příběhů o setkání s revenanty, datovaný k přelomu 14. a 15. století, pochází z anglického opatství Byland, jehož autorem byl neznámý mnich. Předpokládá se ale lidový původ příběhů, tj. mnich se měl inspirovat vyprávěním zdejšího poddaného lidu. Zde se objevuje několik zajímavých věcí ohledně možností komunikace se strašidly a jejich dalšími projevy. Např. v prvním příběhu se revenant nejprve objevuje v podobě koně a následně jako kupka sena. Do třetice se projeví v lidské podobě teprve poté, co je svědkem osloven. Úděl v zásvěti mu ulehčuje fakt, že svědkovi mohl pomoci. Další duchové opět vypovídají o existenci očiště, vyžadují modlitby a zádušní mše. Jedním z velice důmyslných očištěných trestů je potrestání revenanta možností komunikovat se živými a prosit je o přímluvné věci, jež by mu jeho úděl mohly ulehčit. Jiní revenanti se zase projevují jako škodliví nebožtíci. Vampyrického revenanta Roberta de Bolte, jenž vychází ze svého hrobu a děsil vesničany, částečně znehybní, když jej dva muži položí na křižovatku a přispěchavší kněz jej osloví ve jménu Svaté Trojice. Příběh duchovního Jamese Tankerleye, který po pohřbu opustí svůj hrob a odchází domů, kde vyrazí oko své konkubíně,<sup>149</sup> lze zase interpretovat jako kritiku duchovního stavu. Když jej nechají vykopat a pokouší se převést jeho tělo jinam, volí táhnoucí jeho vůz se splaší a průvod se málem utopí ve vodě.<sup>150</sup> v tomto případě se tedy trestu dočkala žena smilnicí s duchovním, ale i on sám, jenž ji k hříchu přivedl.

Své středověké revenanty má i české prostředí. Klasickými příklady „morousů“, jakýchsi předchůdců vampýrů, jsou příběhy pastýře Myslaty a nejmenované ženy v Levíně, jež se měly odehrát ve 14. století. Jak zaznamenala Neplachova kronika: „*V Čechách sotva mili od Kadaně, ve vsi řečené Blov, zemřel jakýsi pastýř jménem Myslata. Ten každou noc vstával, obcházel všechny vesnice v okolí, strašil lidi, vraždil a mluvil. a když ho probodli kůlem, řekl: ‚Velice mi uškodili, neboť mi dali hůl, abych se bránil před psy.‘; a když ho vykopávali, protože musel být spálen, nadmul se jako býk a hrozně řval. a když ho pokládali na oheň, kdosi popadl hůl, bodl*

---

<sup>148</sup> Např. Karl KUNSTLE, *Die Legende der drei Lebenden und drei Toten und der Totentanz*, Freiburg 1908.; Jean DELUMEAU, *Hřích a strach*, s. 43–95.; André CORVISIER, *Tance smrti*, Praha 2002.;

<sup>149</sup> Pro srovnání – kněžská konkubína z příběhu Caesaria z Heisterbachu si je vědoma svého hříchu, takže lpí na tom, aby jí do hrobu obuli dobré, nové boty, aby se jí dobře utíkalo před démony. Utéci d'áblům se jí však nepodaří. Viz Caesarius DE HEISTERBACH, *Vyprávění o zázracích*, s. 294.

<sup>150</sup> Montague Rhodes JAMES, *Twelve Medieval Ghost-Stories*, *The English Historical Review*, Vol. 37, No. 147 (Jul., 1922), s. 413–422.

do něho a hned se vyřinula krev jako z hrnce. Nadto když byl vykopán a položen na vůz, spojil nohy k sobě, jako by byl živý. Kohokoliv však volal v noci předtím, než byl spálen, jménem, ten do osmi dnů zemřel. (...) Léta Páně 1344. Jakási žena v Levíně zemřela a byla pohřbena. Po pohřbu však vstala, zardousila mnoho lidí a nad každým z nich tančila. a když byla probodnuta, vytékala z ní krev jako z živého tvora. Také pozřela více než polovinu vlastního závoje, a když jí byl vytržen, byl celý zkrvavělý. Když měla být spálena, nemohlo se dřevo nijak rozhořet než od tašek z kostela, podle poučení nějakých stařen. Ačkoliv byla probodnuta, stále ještě vstávala, ale jakmile byla spálena, tu vše trápení ustalo.“<sup>151</sup> Uvedené příklady představují zajímavý a vzácný doklad vampyristu českého středověku i protivampyrické zásahy. Již v 8. století církev proti těmto praktikám ostře vystupovala, jelikož je pojímala jako pohanské zvyklosti.<sup>152</sup>

Víru v revenanty nesledujeme ale pouze u nejnižších vrstev obyvatelstva – z „Vlastního životopisu“ císaře Karla IV. pochází zajímavé vyprávění o jeho vlastním nadpřirozeném zážitku, který prožil ještě coby mladý markrabě moravský v zimě roku 1336 společně se svým důvěrníkem Buškem z Velhartic, když nocovali ve starém purkrabském domě. Příběh je unikátní tím, že se jedná o vlastní zážitek autora, jelikož o mnoha revenantských aférách referují pouze lidé, kteří událostem nebyli přítomni a znají je pouze zprostředkovaně. Líčení také nepostrádá hororový potenciál.<sup>153</sup> Prvotní expozé naznačuje přehlednost prostoru, v němž přebývali, a stejně tak příznivé světelné podmínky: „V noci jsme ulehli na lůžko a Bušek starší z Velhartic na jiné lůžko. v síni byl rozdělán veliký oheň, protože byl zimní čas, a hořelo tam mnoho svic, takže bylo dosti světla; okna i dveře byly zavřeny.“<sup>154</sup> Následně jsou ale oba nocležníci rušeni ze spánku nečekaným návštěvníkem, jenž zůstává skryt očím smrtelníků, a značí svou přítomnost se pouze druhotnými zvukovými jevy: „A když jsme usnuli, tu kdosi chodil po síni, takže jsme se oba probudili. i kázali jsme řečenému Buškovi, aby vstal a podíval se, co by to bylo. On vstal, obešel síň hledaje, ale nic neviděl, aniž mohl najít.“<sup>155</sup> Podle líčení tedy událost není snem, ani čímkoliv, co by se mohlo zdát v polospánku. Ačkoliv tedy vše zůstává zdánlivě v pořádku, tajuplné zážitky nekončí: „I rozdělal [Bušek] velký oheň a rozsvítil více svíček a šel k čiším, které stály naplněny vínem na lavicích. My oděni ve svém plášti jsme

---

<sup>151</sup> KOL. AUTORŮ, *Kroniky doby Karla IV.*, Praha 1987, s. 547–548.

<sup>152</sup> Čeněk ZÍBRT, *Seznam pověr*, s. 23–24.

<sup>153</sup> Stručně jej analyzuje i Jean-Claude Schmitt. Viz Jean-Claude SCHMITT, *Revenanti*, s. 47–48.

<sup>154</sup> KAREL IV., *Karel IV., literární dílo*, Praha 2000, s. 41.

<sup>155</sup> *Tamtéž*.

*seděli na lůžku a slyšeli jsme někoho přecházet, ale neviděli jsme nikoho. a tak dívaje se s Buškem na číše a svíce, spatřili jsme, jak se jedna číše skácela; a táž číše byla vržena, nevíme kým, přes Buškovo lůžko z jednoho rohu síně do druhého, a odrazivši se od zdi, padla doprostřed síně. Spatřivše to poděsili jsme se nemálo; stále jsme však slyšeli někoho po síni přecházet, ale nikoho jsme neviděli. Ale potom, poznamenavše se svatým křížem, ve jménu Kristově jsme spali až do rána. a ráno vstavše našli jsme číši, jež byla hozena vprostřed síně, a ukázali jsme to blízkým, kteří k nám ráno přišli.“<sup>156</sup>*

Nadpřirozený příběh Karla IV. můžeme interpretovat jako jeden z nejstarších dokladů strašidelného domu v českých zemích (viz šestá kapitola), ačkoliv tedy jeho líčení postrádá informaci, jestli měl starý purkrabský dům jakoukoliv znepokojivou pověst před jeho popsaným zážitkem, nebo i poté. v dalším běhu času ovšem strašení revenantů nabylo větší vynalézavosti.

---

<sup>156</sup> *Tamtéž.*

### 3 Terminologie

*"Já na trůně nezůstanu,  
já na trůně nebudu,  
v kteroukoliv hledím stranu,  
strašnou vidím obludu."<sup>157</sup>*

V tématu revenantů se vyskytuje pestrá rozmanitost podob a jmen. Je důležité brát zřetel na kulturní a náboženský kontext, v jakém se termíny používaly, a potom také na činnost projevující se entity. Obzvláště v nekatolickém prostředí se rozlišuje, jestli se v případě daného jevu jedná o Satanovu manipulaci. v prostoru českých zemí se v první řadě užívaly terminologie latinská a německá a rozvíjelo se také české pojmosloví. Jako čtvrtá je pro srovnání uvedena terminologie anglická.

Pokud se hovoří o „strašení“, jedná se o opakované zjevení se ducha před někým nebo na určitém místě. Obecně projev zvláštních a nevysvětlitelných smyslových jevů – zvuků, hmatových vjemů, pachů a nejobvykleji zrakových.

#### 3.1 Latinské termíny

Následující pojmy nastínila Alejandra Guzmán Almagro dle spisu Ludwiga Lavatera „O strašidlech“ (De Spectris), vydaného roku 1569.<sup>158</sup>

- **Phasma/phantasma** – přízrak, strašidlo. Vizuální vjem. Může evokovat cosi halucinačního, používalo se ale pro označení „skutečného“ ducha v protikladu k představivosti. Pro klam/blud se spíše užívalo slovo imago.
- **Imago** – stín zemřelého, případně i výraz pro podobizny mrtvých předků; spíše hra mysli než skutečná vize, označení nereálnosti.
- **Idolum/Eidolon** – duch ve smyslu zjevení, strašidlo. Označuje zjevení, které koresponduje s něčím skutečným.
- **Simulachrum/simulacrum** – stín zemřelého; něco, co napodobuje, předstírá. Tj. obraz mrtvých, ale s imaginativní nebo halucinační složkou. Iluze vytvořená strachem.

---

<sup>157</sup> Z Jiříkových popěvků. Humoristické listy, R. XVII, č. 27, 2. července 1875, s. 210.

<sup>158</sup> Alejandra GUZMÁN ALMAGRO, *Des noms anciens pour des peurs modernes: le lexique des fantômes dans le De Spectris de Ludwig Lavater*, in: Francesco D'Antonio – Catherine Schneider – Emmanuelle Sempère (eds.), *Voir Des Fantômes*, Paris 2018, s. 185–200.

- **Monstrum** – netvor, nestvůra; označuje konkrétní vlastnost zjevení. Monstra narušují přirozený řád, v tomto směru se samozřejmě vnímal i návrat mrtvých.
- **Dirum** – něco hrůzného, děsného; přídavné jméno, které se může vázat např. k nočnímu děsu.
- **Effigies** – stín zemřelého, např. viděný ve snu. Podobizna, napodobování, kopie jednotlivce. Tj. vize, která se pojí ke konkrétnímu jednotlivci. Obraz ducha s předchozí lidskou existencí.
- **Ossa/Corpus** – tělo, kosti; tj. revenant je hmotný, nikoliv nadpřirozený. Konkrétní tělo, které nenašlo odpočinek.
- **Spectrum** – strašidlo.
- **Lemures** – původně označení pro duchy obecně; duchové zemřelých, buď dobří (*lares*), nebo zlí, tj. strašidla a přízraky (*larvae*), nebo bez určitého vztahu k lidem (*manes*).<sup>159</sup>
- **Larva** – duch zemřelého, strašidlo; staří Římané je považovali za nepřátele člověka.<sup>160</sup>
- **Manes** – duchové zemřelých, ve smyslu dobří duchové, nebo bez určitého vztahu k lidem.; Tj. duch s předchozí lidskou existencí.<sup>161</sup>
- **Lamia** – bubák.
- **Spiritus** – duch.
- **Incubus a Succubus** – výrazy pro demony, kteří jsou schopni posednout tělo oběti, mít s ní pohlavní styk a případně též i děti. Incubové se zaměřovali na těla žen, succubové preferovali muže.

Alejandra Guzmán Almagro v problematice spatřuje dva aspekty, tj. vidění versus imaginace. Mnohé uvedené pojmy vystihují vizuální aspekty, dále rozdíl mezi tím, co je vnímáno očima a co pomocí představivosti. Staří Římané vnímali revenanty jako obrazy živých, jejich strašidelná zjevení jsou entity s předchozí lidskou existencí. Případně imago – něco, co existovalo dříve. Revenanti jsou jakési obrazy dříve živých. Existuje soulad mezi skutečným

---

<sup>159</sup> Émile JOBBÉ-DUVAL, *Les morts malfaisants*, s. 25–27.

<sup>160</sup> *Tamtéž*, s. 28–29, 31–35.

<sup>161</sup> Podrobněji *Tamtéž*, s. 23–25.

aspektem osoby a hlediskem ducha (revenanta), což umožňuje identifikovat zjevení a konkretizovat ho.<sup>162</sup>

Jako příklad praxe, Bohuslav Balbín užívá slovo „Spectrum“, pokud se jedná o ducha, pro strašidla poltergeistovského typu pojem „Nocturni Lemures“.<sup>163</sup>

### 3.2 Německé termíny

Velice často užívaným býval termín „Gespenst“, která implicitně označoval zlého ducha.<sup>164</sup>

- **Gespenst.**
- **Teufelgespenst** – synonymní pro termín výše; používal jej např. Martin Luther.
- **Poltergeist** (nebo **Polter Geist**), **Rumpelgeist** – slova označující nočního ducha, jenž se projevuje nepříjemně akusticky (např. klepáním) případně levitací předmětů. Slovo se objevilo v 16. století.<sup>165</sup>
- **Nachtgeist** – v podstatě příšera (viz níže).
- **Kobold** – často se užívá v německém prostředí, zejména hornickém; obvykle se jedná o podzemní duchy, mohlo se ale používat v souvislosti s domácími skřítky.<sup>166</sup>
- **Blutsauger** – doslova Krvesaj; pojem Vampyr<sup>167</sup> se objevuje i v Zedlerově lexikonu, tj. „Vampyren oder Blutsauger“. k roku 1745 již jsou tvorové s tímto názvem definováni jako „mrtvé lidské bytosti, které vycházejí z hrobů, vysávají krev ze živých a tím je zabíjejí“.<sup>168</sup>
- **Nachzehrer** – „Noční žrout“, výraz pro nemrtvého; v podstatě předchůdce vampýra, toto označení se v pramenech vyskytuje přibližně od 16. století. Tento revenant „přežívá“ ve svém hrobě a je schopen vysávat životní sílu z živých obyvatel, aniž by

---

<sup>162</sup> Alejandra GUZMÁN ALMAGRO, *Des noms anciens*, s. 185–200.

<sup>163</sup> Bohuslav BALBÍN, *Miscellanea historica Regni Bohemiae...*, Praha 1681, hlava 15, s. 193.

<sup>164</sup> Heslo *Gespenst*, in: Eduard Hoffmann-Krayer – Hanns Bächtold-Stäubli (Hrsg), *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Band 3, W. de Gruyter, Berlin, 1930, s. 8105.

<sup>165</sup> Claude LECOUTEUX, *The secret history of poltergeists and haunted houses: from pagan folklore to modern manifestations*, Rochester 2012, s. 11–12, 15–22.

<sup>166</sup> *Tamtéž*, s. 23–25.

<sup>167</sup> K etymologii slova (pravděpodobně srbského původu) viz Giuseppe MAIELLO, *Vampirismus a Magia posthuma*, Praha 2014, s. 15–21.

<sup>168</sup> Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges UNIVERSAL LEXICON Aller Wissenschaften und Künste...*, Band 46, Halle & Leipzig 1745, s. 474–481.

vyšel na povrch. Kromě jiného panovala představa, že v hrobě přežvykuje svůj vlastní rubáš a tím přijímá potravu.<sup>169</sup> (Viz např. žena z Levína, zmiňovaná v Neplachově kronice.)

- **Erscheinung** – zjevení.<sup>170</sup>
- **Larva** – zlý duch, který se zjevuje v podobě mrtvého.

### 3.3 České termíny

Stará čeština znala slovo „strašit“, a dokonce i „strašidlo“, byť tedy ve starších významech označovalo „strašáka“, případně nepříjemného člověka. České pojmosloví ovlivnil nekatolický světonázor, jelikož zde v případech revenantů vidíme termíny odkazující zároveň na významy „klam, podvod“, jak ukazuje např. slovo „obluda“. Protestanti mají sklony o pravdivosti řečených úkazů pochybovat a od toho se také odvíjí příslušná terminologie.

Staročeské názvy pro revenanty nejsou příliš pestré. Lidé si je představovali jako mdlé a malátné. Níže uvedené termíny vesměs označují noční strašidla, časté kořeny slov jsou: „strach“, „šero“, „zrak“ a „blud“.

Dnešní pojem revenant má ve staré češtině paralelu ve výrazu „obluda“. Jak vyplývá z definice nekatolického kazatele Martina Philadelpha: „*Obludy jináč se říká vidění neb příšery noční*“, jedná se tedy o stvoření, s nímž se člověk může potkat v noci, nebo minimálně za šera. Čili: Obluda – Phantom – Phantasma, může se jednat o obraz člověka, případně zvířete, nebo i čichový vjem. Obecně však nebývá hmotná, je ďábelským šálením.<sup>171</sup>

Podle Komenského příšery v noci bouřivají a rachotí, vnímá je tedy jako ekvivalent německého Poltergeista a latinského lemura. Přeludy a přístrachy se obvykle překládaly jako spektra (sg. spectrum) a lemures. Občas se slovem přeludy překládá latinská daemonia. Ekvivalentem latinského slova lamia je „přeluda noční“.<sup>172</sup>

---

<sup>169</sup> Angelika FRANZ – Daniel NÖSLER, Geköpft und gepfählt. Archäologen auf der Jagd nach den Untoten, Darmstadt 2016, s. 38–41.

<sup>170</sup> Johann Heinrich ZEDLER, Grosses vollständiges UNIVERSAL LEXICON Aller Wissenschaften und Künste..., Band 8, Halle & Leipzig: Zedler; 1734, s. 1757–1759.

<sup>171</sup> Ota HALAMA, „*Obludám nočním tváří v tvář*“. *Revenanti v textech předbělohorských nekatolíků*, In: *Církev a smrt: institucionalizace smrti v raném novověku = Church and death: the institutionalization of death in the early modern times*, Praha 2007, s. 55–68. Cit. s. 61–62.

<sup>172</sup> Josef JIREČEK, *Studie z mythologie české*, Časopis Musea království českého 37, 1863, č. 1, s. 3–28.

Prameny doby raného novověku v českém prostředí se níže uvedené terminologii spíše vyhýbají a v revenantských příbězích přibližně do poloviny 17. století obvykle straší konkrétní osoby.<sup>173</sup>

Kdo, nebo co je strašidlo? Náš jazyk má několik výrazů pro označení těchto znepokojivých mrtvých. Slovo „strašidlo“ je přímo odvozeno od pocitů strachu a zděšení, které působí vizáž umrlce či kostlivce. Dalším označením může být „přízrak“, jenž vyvolává dojem iluze a mámení.<sup>174</sup>

- **Strašidlo:** Straffidlo, Straffidlo/ spectrum, n. eis gefpenft.  
Př. „(čim se ptácý, neb zwěř straffj); čłowěku lépe flullj wljdným býti, nežli z sebe straffidlo dělati.“<sup>175</sup>
- **Obluda, Oblud** – „(co se sem tam laudj), nočnj Přjffera, Spectrum, Gefpenft.“ přelud, vidina, nadpřirozené zjevení, přízrak. Tj. Blud. (Latinsky Phantasma.).  
Př. „vidúce jeho [Ježíše] chodiece po moři, smútili jsú se řkúce, že oblud jest“.<sup>176</sup>
- **Přelud/přeludy/přělud/přěluda** – spectrum, lemures, daemonia, lamia; klam, šalba, mámení, lest.  
Př. „[Pústenník] před sebu vidieše přěluda v ženské tváři.“<sup>177</sup>
- **Příšera (priešera)** – šero → přechod mezi světlem a tmou; lat. Portentum nebo Pilosus.
- **Spectrum** – Simulacrum nebo obraz představující se očím buď v pravdě nebo ve zkažené představivosti.
- **Přístrachy** – priestrach, přěstrach m., priestracha, přěstracha f. strach, hrůza; nebezpečí; přelud, přízrak; Spectrum, ludibrium noctis.<sup>178</sup>
- **Přízrak** – přelud, nadpřirozené zjevení.

---

<sup>173</sup> Ota HALAMA, „Obludám nočním tváři v tvář“, Cit. s. 57.

<sup>174</sup> Josef JIREČEK, *Studie z mythologie české*, s. 3–28.

<sup>175</sup> Václav Jan ROSA, *Thesaurus Linguae Bohemicae*, V., s. 674., dostupné z: <https://bara.ujc.cas.cz/slovníky/rosa/rosafst1138.html> [13. 9. 2021.]; Kašpar Zachariáš VUSÍN, *Dictionarium bohemo-latino-germanicum*, dostupné z: <https://vokabular.ujc.cas.cz/nezapojene.aspx?idz=VusSlovBLG1729> [13. 9. 2021.]; Jaromír BĚLIČ – Adolf KAMIŠ – Karel KUČERA, *Malý staročeský slovník*, Praha 1978, s. 481.

<sup>176</sup> *Staročeský slovník*, [seš.] 8, Praha 1976, s. 68–69.; Jaromír Bělič, Adolf Kamiš, Karel Kučera, *Malý staročeský slovník*, s. 230.

<sup>177</sup> *Tamtéž*, s. 382.

<sup>178</sup> *Tamtéž*, s. 395.



- **Potvora** – nestvůra, obluda, zrůda.<sup>179</sup>
- **Larva** – maškara, škraboška, strašidlo, obluda.<sup>180</sup>
- **Vidění:** Vidění hrozné | widěnj hrozné/obluda | obluda/ spectrum, n. ein gespenft. n.<sup>181</sup>
- **Mora/Morous** – Succubus / Incubus; noční bytost, která člověka dusí a způsobuje zlé sny.<sup>182</sup>

### 3.4 Anglické termíny

Slovo „Ghost“ se v raně novověkých pramenech v souvislosti s revenanty příliš nevyskytuje, spíše se jedná o termín, vyskytující se ve spojení s např. „Holy Ghost“ = Duch svatý. Ve významu „strašidlo“ je frekventovanější v moderní angličtině.

- **Spirits** – zahrnuje i jiné entity, jako víly, čerty/démony a anděly.
- **Apparition** – zjevení. Postrádá definici, která by označovala vizuální vzhled. Takže vizuálně vnímaný duch byl zjevením, ale zjevení nemuselo být nutně duchem – zjevit se mohl např. světec, Panna Maria apod.
- **Phantom/Phantasm** – ve starých anglických pramenech velmi často používané. Občas se vyskytují ve významu „duch“, obecně ale spíše užívány k označení vizí, halucinací, v nichž vystupují mrtví.
- **Wraith** – přízrak – zjevení lidského ducha v okamžiku smrti dotyčného člověka, nebo krátce poté.
- **Lemures.**
- **Umbrae Mortuorum** – stíny mrtvých. Termín „stín“ (shadow) se užíval k opisu vzhledu duší zesnulých i duší živých, jež putovaly ven z těla.
- **Spectre/Spectrum.**<sup>183</sup>

---

<sup>179</sup> *Tamtéž*, s. 352.

<sup>180</sup> *Tamtéž*, s. 118.

<sup>181</sup> *Tamtéž*, s. 565.

<sup>182</sup> Frank WOLLMANN, *Vampyrické pověsti*, s. 1–15.

<sup>183</sup> Owen DAVIES, *The Haunted*, s. 2–3. Uvádí jako zdroj dílo *Daemonologia* (1597) krále Jakuba I., které je ovlivněno spisem Ludwiga Lavatera.; Julian GOODARE, *Ghost, Fairies and the World of Spirits*, s. 334–337.

Slovo „Spectrum“ v těchto kontextech neznamena rozprostření určitého jevu v matematickém nebo fyzikálním slova smyslu, jako je tomu v současnosti, ale jedná se o velice hojně užívaný termín pro strašidlo.

V moderním slova smyslu nejlépe vystihuje tyto úkazy francouzské slovo „revenant“ (z francouzského Re-venir = znovu přicházet), doslova je to označení někoho, kdo se vrací, což evokuje návrat zemřelého na zem.

## 4 Pohledy soudobých intelektuálů

*„Tuto látku si každý vyslechne s potěšením a čím více příběhů s tímto námětem se odvypráví, tím větší je radost, s níž se na tyto rozpravy člověk dostaví, neboť není hovoru méně nepříjemného. Jsem toho názoru, že toto téma podnítilo vzdělané muže k napsání celých knih plných věcí zvláštních a pravdě nepodobných.“<sup>184</sup>*

Víra v revenanty nebyla dlouhodobě pouze pověrou, která by se projevovala pouze v nižších a nevzdělaných vrstvách, ale stala se diskutovaným tématem i mezi intelektuálními elitami. Ačkoliv Bohuslav Balbín většinu přízraků připisuje „oné síle duševní, kterou Řekové nazývají fantazií a která je podněcována strachem, aby něco hrůzostrašného vytvořila“,<sup>185</sup> častý výskyt revenantů a dalších nadpřirozených jevů v jeho spisech pregnatně naznačuje, že navzdory pokusu vnést do věci racionalitu je strašidelnými úkazy fascinován obdobně jako malostranská služka (viz jedenáctá kapitola) nebo skotský král.

Již bylo řečeno, že zásadním vkladem do problematiky revenantů byly reformní myšlenky Martina Luthera, zejména popření očistce, společně s dosavadním systémem vytvořeným kolem tématu liturgických obřadů za zesnulé.

Základním kamenem raně novověké revenantské literatury, jenž se fundovaně zabýval nadpřirozenými jevy, byl stručný, přehledný spis švýcarského kněze Ludwiga Lavatera (1527–1586) „De Spectris“ (1569).<sup>186</sup> O dva roky později byla publikována francouzská verze, další rok byl přeložen do angličtiny jako „Of Ghostes and Spirits“ a následně i do dalších jazyků. Lavaterova kniha ve své době obsahovala podrobný, fundovaný výklad protestantského teologického pozorování duchů, včetně vystižení základní terminologie. Obojí též využívali katoličtí myslitelé. Jeho pojetí bylo určující i pro další podobná pojednání. Existovaly teologické důvody pro to, proč by se duše zemřelých nemohly vracet mezi živé, na druhé straně ale rovněž existovalo velké množství svědectví vypovídajících o setkání s revenanty. Lavater též pracoval s myšlenkou, že by se mohlo jednat o anděly, ale soudil, že z větší části tyto úkazy budou spíše d'ábelská zjevení nadpřirozeného původu. Někdy se pokouší formulovat přirozené

---

<sup>184</sup> Pierre LE LOYER, *Discours des spectres ou Visions et apparitions d'esprits comme anges, demons et ames se monstrans visibles aux hommes*, Paris 1608, s. 1.

<sup>185</sup> Bohuslav BALBÍN, *Miscellanea historica Regni Bohemiae*, s.193.

<sup>186</sup> Ludwig LAVATER, *De spectris, lemuriibus et magnis ...: liber unus*, [Genevæ], [1569].

příčiny a racionální vysvětlení některých vizí. v běhu dalších let se však ukázalo, že Lavaterovo dílo žádný z jeho souvěrců jen tak nepřekoná.

Další významné pojednání představuje „Discours des spectres ou Visions et apparitions“ Pierra Le Loyer (1550–1634), právníka z francouzského Angers, jeho kniha mimo jiné obsahuje slovníček spektrální terminologie.<sup>187</sup> a patrně někdy v této době vratislavský lékař Martin Weinrich (1548–1609) sepisuje latinské pojednání o zjevování dvou agresivních duchů ve Slezsku, jež se v okruhu vzdělců stane nesmrtelným díky tomu, že je po otcově smrti publikoval teolog Karel Weinrich coby předmluvu k démonologickému spisu Giovanniho Pico della Mirandoly.<sup>188</sup>

Luteránský pastor a myslitel Sigismund Scherertz (1584–1639) představuje v tomto stručném přehledu jednoho z mála intelektuálů, kteří delší dobu působili na území Čech. Narodil se v Annabergu, rodina jeho otce měla své kořeny v Jáchymově – jednotliví členové ovšem pracovali spíše v oblasti hornictví. Do svých osmi let Scherertz přišel o oba rodiče, ale navzdory tomu vystudoval latinskou školu v Annabergu. Později navštěvoval univerzity v Lipsku a Wittenbergu, kde studoval teologii, studia ale nezavršil žádným akademickým titulem a věnoval se kariéře nižšího duchovního. Roku 1609 přesídlil i s manželkou a dětmi do Čech – nejprve se stal farářem v Horním Slavkově, roku 1613 získal faru v Karlových Varech a o čtyři roky později jako farář a rektor přišel do Tachova. v roce 1619 Scherertzovi odešli do Prahy, kde živitel rodiny získal místo faráře u kostela Nejsvětější Trojice. v důsledku situace po potlačení stavovského povstání ovšem luteráni museli opustit nejen Prahu, ale i Čechy, což Scherertz s rodinou učinil 29. října 1622 a zamířil do Lüneburgu. Tam byl jmenován pastorem při kostele sv. Lamberta, který rodina již neopustila. Roku 1626 ale rodinu zasáhla těžká rána, jelikož sedm Scherertzových dětí zemřelo na mor. Sigismund Scherertz zemřel roku 1639.<sup>189</sup> Ještě před svým odchodem do exilu publikoval pastor „Ecclesiae Tachoviensis“ ve Wittenbergu knihu „Libellus Consolatorius De Spectris, Hoc est, Apparitionibus & Illusionibus Daemonum Pio studio conscriptus“ (1621), v níž se rovněž zamýšlí nad problematikou spektrálních úkazů.

---

<sup>187</sup> Pierre LE LOYER, *Discours des spectres ou Visions et apparitions d'esprits comme anges, demons et ames se monstrans visibles aux hommes*, chez Nicolas Buon, a Paris, 1608.

<sup>188</sup> Giovanni Francesco PICO DELLA MIRANDOLA – Martin WEINRICH – Karl WEINRICH, *Strix Sive De Ludificatione Daemonum Dialogi Tres*, Strassburg 1612.

<sup>189</sup> Alexander BITZEL, *Anfechtung Und Trost Bei Sigismund Scherertz: Ein Lutherischer Theologe Im Dreissigjährigen Krieg*. Göttingen 2002, s. 23-35.

Kniha bývala často citovaná v dalších pojednáních. i zde se vyskytují pokusy o racionální náhled na některé nezvyklé jevy, např. původ některých úkazů, pozorovaných důvěryhodnými svědky na nebi, vysvětluje v kumulaci par vzniklých z kouře a jiných zemských exhalací.<sup>190</sup>

Katolíci a protestanti zůstali sjednoceni vůči jednomu postoji, tj. útok na samotnou existenci duší a duchů ze strany různých filosofů, jež touto optikou považovali za nepřátele náboženství. (V sázce existence Boha a nesmrtelnost duše.) v tomto kontextu se zjevení revenantů postupně stávají důkazem existence pravd společné všem křesťanům. Od 50. let 17. století začala skupina intelektuálů shromažďovat a publikovat příběhy různých revenantů, čímž se snažili čelit narůstajícímu skepticizmu. v Anglii se toto spojovalo s materialismem a údajným ateismem Thomase Hobbesa (1588–1679). Revenanti měli v této argumentaci svou „existenci“ poskytovat důkaz existence Satana a Boha, jehož prozřetelnost dovolila takovým duchům pokoušet hříšné osoby a přivádět je k osobní katastrofě.<sup>191</sup>

Vůdcem cambridgeských novoplatonistů, skupiny zastávající náboženskou toleranci a učení o dualitě těla i duše, byl Henry More (1614–1687), který silně odsuzoval ateisty a opakovaně vyjadřoval zklamání z toho, že se lidstvo od katolické pověry přiklání k „ateismu“. v tomto se stala nejvýznačnější jeho kniha „An antidote against atheisme“, vydaná poprvé roku 1653.<sup>192</sup> Druhou důležitou osobnost tohoto směru a období představoval Joseph Glanvill (1636–1680), který mj. napsal traktát na podporu Moreových myšlenek. v knize „Saducismus Triumphatus“ (1681), jež vyšla rok po Glanvillově smrti a stala se jedním z nejslavnějších děl své doby, postuloval vysvětlení pro duchy odkazem na astrální a vzdušná těla.

More a Glanvill zaznamenávali případy revenantů, přičemž duchové a andělé jim sloužili jako demonstrace působení Boží prozřetelnosti a Božího vedení lidských záležitostí. Čarodějnice a zlí duchové naopak představovali důkaz Satanových pokusů podkopat křesťanskou víru, což ďábel činí zejména prostřednictvím ateistů. Právě svědectví o revenantech měla ateisty přesvědčit o realitě posmrtného života.<sup>193</sup>

---

<sup>190</sup> Sigismund SCHERERTZ, *Libellus Consolatorius De Spectris Hoc Est Apparitionibus & Illusionibus Daemonum*, Wittenberg 1621.

<sup>191</sup> Stuart CLARK, *Vanities of the Eye*, s. 212.

<sup>192</sup> Henry MORE, *An Antidote Against Atheisme*, London 1653.

<sup>193</sup> Jonathan BARRY, *News from the Invisible World: The Publishing History of Tales of the Supernatural c.1660-1832*, in: J. Barry, O. Davies and C. Osborne (eds), *Cultures of Witchcraft in Europe from the Middle Ages to the Present*, Basingstoke 2017, s. 179–213.; Robert CROCKER, *Henry More 1614-1687: a Biography of*

Na kontinentě se stal významným sběratelem příběhů o nadpřirozenu německý nekatolík, polyhistor Erasmus Francisci [Finx] (1627–1694), jehož nejproslulejší knihou byla sbírka „Der Höllische Proteus<sup>194</sup>“ vydaná poprvé roku 1690,<sup>195</sup> která obsahovala sto příběhů s nadpřirozenem coby společným jmenovatelem. Oblíbená a často přetiskovaná sbírka měla ovšem i své kritiky. Vratislavský spisovatel Christian Stieff (1675–1751) roku 1737 poněkud štiplavě hodnotí a píše: „*Jedná se o jednu z nejmistrnějších knih pilného pána Erasma Francisci (...) kde pod stovkou čísel vypráví samé příběhy o d'ábových strašidlech a čarodějnicích; kterými by však v dnešním světě mnoho uznání nezískal. Poctivý muž se ve své důvěřivosti nechal obalamutit kdejakou pohádkou, a v této knize se k tomu přidávají teologická varování, která právě nemají dostatečnou průkaznost nebo náboženské povznesení.*“<sup>196</sup>

Stieffův postoj naznačuje další tendenci, tj. jak okruh cambridgeských platonistů 17. století a jeho myšlenky postupně vystřídala osvícenská skepse – duchové jsou pro vzdělané elity najednou mnohem méně důležití, a to i v anglikánské církvi. Spisovatel a novinář Daniel Defoe (1661–1731) v této době publikoval pojednání „An Essay on the History and Reality of Apparitions“ (1727), kde se zamýšlí nad zjevováním přízraků, přičemž se v myšlenkách a argumentacích pokouší vyrovnávat s módním racionalismem a tradiční protestantskou strašidelnou věroukou. Nakonec jej úvahy přivádí k závěru, že revenanti coby reálně navrátivší se duše ze záhrobí neexistují a v případě zjevení se jedná buď o anděly, nebo d'ábly.

Úvahy o posmrtném životě a možnosti návratu zemřelých lidí, jež se nesly ve znamení popření očištění a interpretace revenantů coby obrazů inspirovaných d'áblem, se v českém prostředí nevyhnuly ani předbělohorským protestantům.<sup>197</sup> Nucený odchod nekatolíků v pobělohorské době v tomto směru přerušil kontinuitu, takže výše popsany obrat reprezentovaný v Anglii Morem a Glanvillem, se českým zemím vyhnul. Fungovaly zde sice tajné protestantské komunity, výrazné zejména ve východních Čechách,<sup>198</sup> kde se projevoval vliv luterských

---

*the Cambridge Platonist*, Dordrecht 2003, s. 127–142.; Jacques JOSEPH, *Svět jako živý stroj: filosofie Henryho Mora na rozhraní renesance a novověku*, Praha 2021, s. 241–286.

<sup>194</sup> Řecký mytologický bůh, schopný proměny v různé bytosti i živly. Právě proměnlivost je v tomto pojetí základní vlastností Satana.

<sup>195</sup> Erasmus FRANCISCI, *Der Höllische Proteus Oder Tausendkünstige Versteller*, Nürnberg 1690.

<sup>196</sup> Christian STIEFF, *Schlesisches Historisches Labyrinth*, s. 54–55.

<sup>197</sup> Ota HALAMA, „*Obludám nočním tváří v tvář*“, s. 55–68.

<sup>198</sup> Viz např. Ondřej MACEK (ed.), *Po vzoru Berojských: život i víra českých a moravských evangelíků v předtoleranční a toleranční době*, Praha 2008.

predikantů ze Saska a Horních Uher, chybí však prameny pro poznání postojů těchto komunit vůči zjevování duchů,<sup>199</sup> ačkoliv je tedy známo, že se jednalo o prostředí náchylné k apokalyptickým vizím a sektářskému blouznění, kde absentovaly vyšší společenské vrstvy,<sup>200</sup> a kde by mohla vykristalizovat též revenantská aféra. Bohužel se takový pramen dosud neobjevil. Katolická církev, od dob Tridentského koncilu oficiálně zastávající stejné postoje, se snažila udržovat rovnováhu, vyhýbat se extrémnějším tendencím a pokud možno nepodporovat lidové aféry týkající se návštěv z očiště.

Poněkud paradoxně se osvícenství na kontinentu neslo ve znamení hysterické vlny přesvědčení o masivním zjevování vampýrů v Srbsku a později na Moravě a ve Slezsku, na což reagovali učenci pokoušející se nahlížet podivuhodné jevy dle svých možností racionálně a hledat přirozená vysvětlení, ať už optikou práva, teologie nebo medicíny. Roku 1704 publikoval právník Karl Ferdinand Schertz (?–1723) publikaci nazvanou „Magia posthuma“.<sup>201</sup> v roce 1751 zase vyšla přepracovaná disertace benediktina Augustina Calmeta (1672–1727), poněkud ambivalentní „Traité sur les apparitions des esprits et sur les vampires ou les revenans de Hongrie, de Moravie, &c.“;<sup>202</sup> v níž se sice označuje za skeptika (ve spise také hodně kritizuje pověry východních národů, v mnoha případech se však nedokáže oprostit od tradičního vnímání a pojetí).<sup>203</sup> Čtyři roky poté odjíždí do Slezska z pověření císařovny Marie Terezie lékař Gerard van Swieten (1700–1772), aby posoudil zdejší situaci. Výsledky svých pozorování o třináct let později shrnul ve zprávě odsuzující pověry nevzdělců „Abhandlung des Daseyns der Gespenster“ (1768). Obsahuje např. teorii, že znepokojující zvuky slýchané poblíž hrobů (jeden z příznaků vampyrické hysterie) způsobuje dekompozice těla.<sup>204</sup>

Konec 18. století se již zcela nesl ve znamení odmítnutí konceptu revenantů z pozice vzdělané intelektuální elity. Jistý epilog tak představovalo pouze dílo německého filosofa Johanna

---

<sup>199</sup> Eva HAJDINOVÁ, *z cesty své nesejdeme: osudy východočeských a hornolanguedockých protestanských komunit v 18. století*, Praha / Dolní Břežany 2016, s. 79–152.

<sup>200</sup> *Tamtéž*, s. 378–410.

<sup>201</sup> Giuseppe MAIELLO, *Vampyrismus a Magia posthuma: vampyrismus v kulturních dějinách Evropy a Magia posthuma Karla Ferdinanda Schertze (první novodobé vydání)*, Praha 2014.

<sup>202</sup> Augustin CALMET, *Traité Sur Les Apparitions Des Esprits Et Sur Les Vampires Ou Les Revenans De Hongrie De Moravie &c.*, Paris 1751.

<sup>203</sup> Giuseppe MAIELLO, *Vampyrismus a Magia posthuma*, s. 53–58.

<sup>204</sup> Gerard van SWIETEN, *Abhandlung Des Daseyns Der Gespenster: Nebst Einem Anhang Vom Vampyrismus*, Augsburg 1768.

Heinricha Jung-Stillinga (1740–1817). Jung-Stilling pocházel z chudého prostředí, jeho otec si vydělával na obživu jako učitel a krejčí. Budoucí filosof vystudoval medicínu a specializoval se na operace očí. Kromě toho se věnoval různým tématům, nicméně na sklonku života začal studovat rozmanité náboženské a okultní spisy a zabývat se také studiem duchů. Jeho „Theorie der Geister-Kunde“ (1808) vyvolala kontroverzi a byla mj. zakázána württemberským králem, začal proto pracovat na knize „Apologie der Theorie der Geisterkunde“, již publikoval už následujícího roku. v těchto spisech se zabývá prokázáním existence světa duchů coby prostoru, který nemůže postihnout lidská představivost, dokazuje vliv světa duchů na lidskou psychiku, „realitu“ strašidelných jevů a také možnost přenést se ze svého těla na jiná místa. Kontakt lidí s duchy je možný, nicméně nikoliv žádoucí a mají k němu předpoklady většinou lidé např. hysterického typu, nikoliv však šílenci.<sup>205</sup>

Nadpřirozený svět obývaný přízraky se poté odebral na listy hororové literatury 19. století a do blízkosti spiritistických seancí.

---

<sup>205</sup> Michael TITZMANN, *Zu Jung-Stillings Theorie der Geisterkunde: Historischer Ort und Argumentationsstruktur*, in: Michael Titzmann – Wolfgang Lukas (eds.), *Anthropologie Der Goethezeit Studien Zur Literatur Und Wissensgeschichte*, Berlin 2012, s. 69–110.



## 5 Podoby revenantů

*„Poslouchej, kočí, slyšel jsem od jednoho pána z vesnice, který je opravdu vzdělaný člověk, že duch by měl být malý a lehký. Pravděpodobně asi aby mohl tančit na špičce jehly.“<sup>206</sup>*

V závěrečné kapitole své práce o revenantech se medievista Jean-Claude Schmitt krátce zamýšlí nad problematikou zobrazování revenantů na náhrobcích. Domnívá se, že náhrobky, které na sobě mají vytesanou podobu zesnulého coby ležící nebo stojící postavu, mohou zobrazovat revenanta. *„Doba jejich vzniku se přibližně kryje s dobou vzniku příběhů o revenantech. Na náhrobcích se objevují formální rysy, které se shodují s popisy revenantů v textech a jejich vyobrazeních v miniaturách. Mají vzezření živých zesnulých a v severní Evropě jsou zobrazováni s otevřenými očima. Přesto jejich kamenné oči nehledí na pozemský svět, ale spíše symbolizují oči duše upřené k věčnosti. Jejich ruce jsou sepnuté jakoby k modlitbě, jež zemřelého doprovází v čekání na vzkříšení. Občas mají postavy na náhrobcích ruce zkrížené na hrudi či břiše, avšak se stejným gestem se setkáme i u některých revenantů v jejich ikonografii a v obou případech by mohly vyjadřovat prosbu a čekání na přímluvné modlitby. Žádné z uvedených gest však není jednoznačné: postavy s otevřenými očima hledí do eschatologického světa, který je doposud skryt zrakům živých, ale konkrétně v prostoru kostela se dívají na své živé příbuzné, jež za nimi přicházejí [...].<sup>207</sup> Jedná se o Schmittovu vlastní interpretaci bez nějakého jasnějšího a zřejmého opodstatnění, jelikož z náhrobků tohoto typu nelze bez pochybností vyvozovat, že se jedná o revenanta. Většinou jde spíš o upozornění *memento mori* – na prchavost hmotného světa. Pravděpodobně se také nesnaží vyobrazit člověka stojícího na pomezí světa živých a mrtvých, ale pojímat smrt jako cestu na další místo – člověk opouští svět živých a vydává se vstříc nadpozemskému. Podobizny mrtvých na iluminacích bývají v rubáši, živých v honosném světském šatě, což ještě víc napovídá kontrastu života a smrti a upozorňování na pomíjivost.<sup>208</sup>*

---

<sup>206</sup> Joseph ADISSON, DESTOUCHES, Luise Adelgunde Victorie GOTTSCHED, *Das Gespenst Mit Der Trummel Oder Der Wahrsagende Ehemann: Ein Lustspiel Des Herrn Addisons Nach Dem Französischen Des Herrn Destouches Übersetzt Von L.a.v. Gottschedinn*, Wienn 1765, s. 7.

<sup>207</sup> Jean-Claude SCHMITT, *Revenanti*, s. 207–208.

<sup>208</sup> Např. Nigel LLEWELYN, *The Art of Death: Visual Culture in the English Death Ritual c. 1500–c. 1800*, London 1997. K významu a symbolice náhrobků dále vybrané studie ve sbornících *Epigraphica et Sepulcralia* (2005–2016), k problematice nápisů raně novověkých náhrobků viz Eva JAROŠOVÁ, „Památka nesmrtelná“:

Již od starších dob se u revenantů vyskytuje pojetí hmotné a nehmotné, pro svědky jejich zjevení měli širokou škálu podob. Duchové byli obvykle považováni za humanoidní, s osobností a emocemi, ke kterým se lidé mohli vztahovat. v běhu historie se i v případech revenantů sledovaly různé trendy. Středověcí duchové byli považováni za pevné, fyzické a krví potřísněné, což souviselo s myšlenkou návratu lidského těla po smrti. v 16. století byli revenanti popisováni jako vzdušní nebo průsvitní bílí duchové. Též se v této době hodně objevovali poltergeisti, tj. hluční duchové, které nemůžeme vidět. v 18. století zase hodně pramenů hovoří o vampýrech, kteří napadají lidi a škodí jim.

Mnohé prameny ohledně konkrétního popisu revenanta bývají skoupé, respektive více nežli na podobu se soustředí na věci, které dělají, jak se projevují.

U starých Řeků se počítalo s tím, že duše zemřelých jsou vskutku spirituálního vzezření – průsvitného a éterického. Při cestách do podsvětí se objevují zástupy stínů – např. Odysseus musel obětovat několik zvířat, a teprve když se některé stíny napily krve z obětiny, získaly znovu tvar své někdejší osobnosti a mohli společně rozmlouvat. (A zajímavé je, že i navzdory svému odchodu ze života vědí, co se na zemi mezi živými děje, a dokážou také předvídat budoucnost). Díky těmto vlastnostem bylo obtížné odhalit, jestli se nejedná o představivost, halucinace, či iluzi.

V antice se mezi skutečnou a iluzorní stránkou zjevení rozlišovalo. Do sémantického pole jednotlivých výrazů náleží samotná činnost vidění, ale i vytváření mentálního obrazu pozorovaného objektu (tj. vytváření obrazů v mysli). „*Platón, Aristoteles a Epikúros se snažili vytvořit teorii, která by vysvětlovala, jak se vytváří obraz skutečných předmětů v lidské mysli. Podle toho by pozorování přízraků mohlo být zapříčiněno právě tímto jevem, jelikož při spatření zemřelého člověk viděl pouhý odraz podoby, kterou onen mrtvý během svého života měl. (...) Idea podobnosti či duality zemřelého a jeho zjevení se bude v průběhu historie vracet a rozvine se např. do motivu dvojníka, jenž se objevuje u mnoha národů a je znám např. pod německým názvem Doppelgänger.*“<sup>209</sup> Jak již bylo řečeno, revenanti se mohli zjevovat také ve spánku, prostřednictvím něho často přinášeli nějaké zásadní odhalení nebo proroctví. Při této příležitosti

---

*Příspěvek k dějinám funerální kultury raného novověku optikou náhrobků, Historie – Otázky – Problémy 2/2019, s. 27–42.*

<sup>209</sup> Alejandra GUZMÁN ALMAGRO, *Fantasmas*, s. 1–10.

mívali podobu zemřelého člověka, nějakým způsobem spřízněného s tím, jemuž se zjevoval ve snu.

Ve středověku byl velice často zobrazován příběh sv. Fridolina a šlechtice Ursa, ať již formou malby nebo sošky. Zde je nejvíce emblematickou scénou u soudu, stejně jako výjev, kde světec vyvolává Ursa z hrobu. Třetím tématem jsou jiné scény ze života sv. Fridolina, kdy jej doprovází i revenant. Ve všech případech umělci pojmají Ursa coby chodící, ožvlou kostru, buď zcela nahou, nebo ve zbytcích pohřebního rubáše.<sup>210</sup> Pokud se tedy nejedná o snové vize, převažuje ve středověku spíše hmotné pojetí. Hmotné pojetí chodících, ztuhlých těl se vyskytuje též ve vyobrazení mše mrtvých (viz osmá kapitola), kde se bohoslužby v kostele účastní kostlivci potažení kůží ve ztrouchnivělých rubáších.<sup>211</sup> Tomuto způsobu se později nebrání ani umění nekatolíků – kupříkladu na chrudimském epitafu měšťanky Marty Boleslavské se v horní části malby vyskytuje zachycení Ezechieleova vidění,<sup>212</sup> kde Bůh oživí mrtvé. Část kostí ještě zůstává ležet, část se skládá v úplné skelety, v poslední fázi jsou již obalené masem, svalstvem i kůží a některé postavy vyhlížejí už jako zcela živé. Podstatným ovšem zůstává fakt, že se zde mrtví probouzí k životu z vůle Hospodina, byť se tedy má jednat o symbol zaniklého Izraele.<sup>213</sup>

Mezi revenanty se také řadily démonické bytosti prodlévající v pekle, které třeba v minulosti byly lidmi. Jedna ilustrace z 15. století (viz příloha) zobrazuje revenanta útočícího na člověka ze sarkofágu v podobě d'ábla. v interpretacích jejich aktivit se stírají hranice mezi aktivitami d'áblů a čarodějnic na straně jedné a revenanty na straně druhé. Poltergeisti se odedávna spojovali se strašením v budovách, kde hází předměty, zejména kameny, přemísťují nábytek, všelijak rachotí nebo klepají na stěny apod. (Podrobněji k nim šestá kapitola.)<sup>214</sup>

I když revenant nebyl vidět, svědek jeho přítomnost obvykle vycítil. Neviditelný duch se nemusel projevovat, ale svědek měl přesto pocit, že s ním v místnosti někdo je.<sup>215</sup> Vysvětlením může být pomíjivost lidských těl. Mrtvé tělo se sice rozpadlo, ale zemřelý přesto promlouvá –

---

<sup>210</sup> Peter JEZLER, *Himmel, Hölle, Fegfeuer*, s. 249–251.

<sup>211</sup> *Tamtéž*, s. 215–216.

<sup>212</sup> Ezechiel 37,1-14.

<sup>213</sup> Kateřina HORNÍČKOVÁ – Michal ŠRONĚK – Milena BARTLOVÁ (eds.), *Umění české reformace: (1380–1620)*, Praha 2010, s. 405–406. Zde také k vidění ilustrace.

<sup>214</sup> Owen DAVIES, *The Haunted*, s. 29–32.

<sup>215</sup> *Tamtéž*, s. 26.

a tytéž výkřiky, které se ozývají z prachu hrobu, se spojí se vzkříšeným tělem při Posledním soudu, jak soudí badatelka Jessica Barker. i tento moment bývá ve středověkých příbězích – trvalá pozemská přítomnost zesnulých se projevovala v podobě hlasu, odtělesněného nebo zkresleného.<sup>216</sup> Příkladem může být Gui de Corvo, který strašil ve francouzském městě Alès v podobě hlasu bez těla, což se projevuje i na jedné pozoruhodné iluminaci ilustrující případ. v ložnici spolu hovoří skupinka lidí a jednou osobou je žena ve vdovském oděvu. Samotného Guie na zobrazení z pochopitelných důvodů nevidíme.<sup>217</sup>

Dalším příkladem může být rovněž rukopis „The Bohun Psalter-Hours“ z konce 14. století, kde mrtvé v iluminaci reprezentuje kamenný sarkofág, v následujícím detailu ze sarkofágu vystupuje dřevěná rakev, následuje tělo zabalené do bílého pytle. Mrtvého nevidíme, ale promlouvá skrze bílé pásky.<sup>218</sup> Revenant Robert de Bolte zase „*mluví ve svých útrobach, a ne jazykem, ale jako v prázdné nádobě*“.<sup>219</sup> Obecně ale duchové příliš ochotně nekomunikovali, a některým to také nebylo Bohem dovoleno. v prvé fázi bylo třeba je oslovit, což se v barokní době děje skrze formuli „Chval každý dobrý duch Hospodina“.<sup>220</sup>

Některé duchy mrtvých je tedy možné zaznamenat pouze sluchově. v kapitole o pokladech je podrobněji pojednáno věcech, které slýchávali dělníci hraběte de Chamaré, pracující na hradě Velešově. v některých případech se ale jednalo o agresivnější zvuky z násilnějších akcí.

Revenanty je též možné cítit. Pokud svědek zaznamená silný zápach síry, dá se předpokládat, že se jedná o duchy příchozí z očištěnce nebo přímo z pekla. (Naproti tomu, v křesťanské hagiografii svatí i andělé šíří sladké a příjemné vůně.)<sup>221</sup> Např. po Sabině Ruprechtové, budyšínském strašidle, které luteránští teologové interpretovali jako pekelnou bytost, zůstává v některých momentech zápach přirovnávaný k česneku nebo špeku.<sup>222</sup>

---

<sup>216</sup> Jessica BARKER, *The Speaking Tomb: Ventriloquizing the Voices of the Dead*, in: Stephen Perkinson – Noa Turel (eds.), *Picturing Death 1200-1600*, Brill, Leiden, 2021, s. 129–163.

<sup>217</sup> Nancy MANDEVILLE CACIOLA, *Afterlives*, s. 291–296.

<sup>218</sup> Jessica BARKER, *The Speaking Tomb*, s. 132–134. Na s. 133 ilustrace.

<sup>219</sup> Montague Rhodes JAMES, *Twelve Medieval Ghost-Stories*, s. 413–422. Cit. s. 418.

<sup>220</sup> Owen DAVIES, *The Haunted*, s. 28–29.

<sup>221</sup> *Tamtéž*, s. 26–28.

<sup>222</sup> *Historische Beschreibung Von dem Budißinischen Gespenst: Was sich mit demselben Anno 1684. begeben und zugetragen/ Wobey etlicher Theologorum Schriftmäßiges Bedencken/ Was von dieser Sache nach Gottes Wort zu halten*, [s. l.] 1984, s. 3.

Revenanti se objevovali v šatech, které nosívali zaživa, jež byly pouze bílé nebo průsvitné. Starší ilustrace je zobrazují v rubáši, nebo pytlovitém oděvu, což plynulo ze způsobu pohřbívání – po smrti se kolem nebožtíka ovinulo bílé prostěradlo a odkrytý zůstal pouze obličej. Podle Owena Daviese se jedná o stereotyp zobrazování, jelikož z anglického materiálu nevyplývá, že by takto revenanta popisovali pozorovatelé,<sup>223</sup> ve středoevropském materiálu se však takto přízračný duch zobrazuje, jako vidíme u zobrazení přešpurského ducha Jana Clementa Zwespenbauera, jež se objevilo na titulní straně jednoho zpravodajského letáku, který o události informoval. Clement je zde vypodobněn zahalený v bílém pohřebním rubáši, zahalený od hlavy až po paty, ruce zkřížené vpředu, ve tváři pokojný výraz. Duch stojí u svojí rakve, na níž je položen krucifix a dvě svíce.<sup>224</sup> Pokud se jednalo o oběti vraždy nebo obecně nějaké násilné smrti, mohly se objevovat s ranami, jež při umírání utržily. Kupříkladu ševce Hanse Opitze vidávali svědci s podříznutým hrdlem, což si způsobil záměrně sám ševcovským nožem, a jinak v obvyklém každodenním oděvu. „*Ejhle, objeví se spectrum v takovém podobě a v takovém odění, které onen muž míval zaživa – a to nejen v nočních temnotách, ale i uprostřed dne. Děsila už jen svým hrůzyplným vzhledem lidi, kteří někde spali, na mnoho probuzených osob zaútočila, obtěžovala je, silně je svírala a mnohokrát jim ublížila, zneklidňovala a honila je, takže když vyšlo slunce, bylo po městě slyšet nářky mnohých na útrapy prožité uplynulé noci.*“<sup>225</sup>

Ve středověké západní Evropě se při četnějším zjevování nejdříve revenant zjevoval v černém oděvu a později v bílém, což mělo odkazovat na vliv očištění.<sup>226</sup> Revenanti mohli být tedy rozpoznatelní podle starobylějšího oděvu, doplňků oblečení apod., díky kterým se může identifikovat, že revenant pochází ze staršího období, nebo konkrétního etnika. v případě již výše zmíněného budyšínského strašidla se revenantka v prvních svědectvích objevovala v oděvu připomínajícím kroj Lužické Srbky. Na dobovém zobrazení tato skutečnost není příliš patrná, jelikož umělec revenantku zcela zahalil do bílého oděvu, patrně rubáše, připomínající spíše dnešní klasickou představu o bílé paní, která má zakrytý i obličej.<sup>227</sup>

---

<sup>223</sup> Owen DAVIES, *The Haunted*, s. 20.

<sup>224</sup> *Beschreibung einer wunderlichen That, die sich zu Preßburg hat zugetragen Von einem Geist...*, Augsburg 1643.

<sup>225</sup> Martin WEINRICH, *Proenonium*, s. 2, 7.

<sup>226</sup> *Tamtéž*, s. 22.

<sup>227</sup> *Historische Beschreibung Von dem Budißinischen Gespenst...; Dreyfacher Glaubwürdiger und Warhaffter Bericht, Von dem Erschröcklichen Wetter ... zu Teuchern ... Wie auch ferner Von dem Budissinischen ... Gespenst...*, Frankfurt 1684.

Revenanti ovšem mohou přicházet mezi živé zcela bez oděvu. Vzácné zobrazení, které zachycuje bílou paní, jež se objevovala v jednom zdejší domě, se dochovalo v chebské kronice. Zdejší bílá paní je úplně nahá, velmi mile se usmívá, intimní partie zčásti zakrývá rukama, zčásti je zahalují velmi dlouhé, husté vlasy. Takřka by se dalo uvažovat o tom, jestli se nejedná spíše o lesní vílu, leč zápis v kronice hovoří o bílé paní.<sup>228</sup>

Zajímavá freska nazvaná „Vzkříšení mrtvých“, a tedy zachycující oživlého nebožtíka, se dochovala v kostele sv. Bartoloměje v západočeském Pístově<sup>229</sup>, při kterém působilo škapulířové bratrstvo.<sup>230</sup> Dochovalo se zde osm fresek, které vzhledem ke zmíněnému bratrstvu zachycují témata vážící se ke škapulíři coby posvátnému předmětu – dle barokní víry bylo v moci škapulíře napomoci vysvobození duše nejbližší sobotu po úmrtí daného člověka. Zde průvod mnichů odnáší rakev s nebožtíkem, ten se ale ještě zvedá a hledí směrem ke svému domu. Jakási žena, patrně manželka, mu z okna hází škapulíř, který mu zřejmě zapomněla do rakve vložit. Revenant tedy vstává, jelikož se dožaduje toho, aby mohl být pohřben se svým škapulířem, jeho obličej je tak bílý, že takřka splývá s pohřebním rubášem. z dochovaných materiálů však naneštěstí nelze zjistit, jestli se v případě oživlého nebožtíka jedná o nějakou příhodu, jež se v regionu odehrála, nebo o obecný příběh. Freska tedy alespoň zachycuje barokní představu o podobě revenantů.

V některých případech bylo poněkud složitější rozlišit, že se svědek setkává s něčím nepřirozeným. Třeba Angličanka Isabel Binningtonová o svém setkání s revenantem vypovídala, že zprvu neměla podezření na cokoliv nezvyklého, jelikož postava zesnulého vyhlížela hmotně, měla „*dlouhé lněné vlasy, v zeleném oblečení, byla bosá a bez klobouku*“, takže se domnívala, že dotyčný je pravděpodobně potulný zloděj nebo žebrák.<sup>231</sup> Případně se též podoby mohly variovat, jak se ukázalo v případě služebné Susan Layové, jíž se zjevovala její zesnulá paní, Priscilla Beautyyová. Při prvních úkazech paní vypadala jako ze života, pouze

---

<sup>228</sup> Státní okresní archiv Cheb, fond Archiv města Cheb, G. A. Minetti, Kronika, Cheb, i.č. 1001–1007, sign. 81, fol. 128. Za upozornění na pramen děkuji Danielu Wojtuckemu.

<sup>229</sup> Kostel vznikl v polovině 18. století. Projekt vytvořil Kilián Ignác Dientzenhofer a fresky namaloval Eliáš Dolhopf.

<sup>230</sup> Anton GNIERS, *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in den Bezirken Tepl und Marienbad*, Augsburg 1932, s. 292–305.

<sup>231</sup> *a Strange and wonderful discovery of a horrid and cruel murther committed fourteen years since upon the person of Robert Eliot, of London, at Great Driffield in the East-Riding of the county of York discovered in September last by the frequent apparitions of a spirit in several shapes and habits unto Isabel Binnington...*, [London] 1662, s. 3.

oblečená celá v bílém, následně ale vyděšená pravila, že viděla ducha paní procházet se po dvoře, a tehdy měla vyhlížet jako dvanáctiletá dívka.<sup>232</sup>

Revenanti na sebe také někdy berou podoby zvířat. Setkáme se s negativními typy, jako byli např. vlci, jak nastíní sedmá kapitola. Ale také s typy pozitivními – např. v německé vesnici Oberkrossen se v domě místního kostelníka Georga Crahnera zjevoval duch v podobě holuba/holubice, v dobové emblematicke vnímané jako symbol nevinnosti. (Existuje křesťanská tradice obrazového znázornění duší ve zvířecí podobě. Duše umírajících světců na sebe bere podobu holubice.<sup>233</sup>) Tento duch se choval odlišně a také budil poměrně jiné pocity, než lidé, kteří se setkali se strašidly tváří v tvář, obvykle cítili. s Crahnerovými přívětivě rozmlouval, pomáhal pečovat o jejich děti a rovněž zpíval duchovní písně. z toho důvodu se domnívali, že se jedná o posla od Boha z nebes.<sup>234</sup> Zvířata rovněž okrajově v revenantských příbězích vystupují, obvykle jako symbol nečistých sil, jelikož se věřilo, že podobu zvířat na sebe berou čarodějnice a čerti.<sup>235</sup>

Duchové zemřelých se tedy živým prezentovali v takřka nekonečném množství variací a podob.

---

<sup>232</sup> Laura GOWING, *The Haunting of Susan Lay: Servants and Mistresses in Seventeenth-Century England*, *Gender & History*, 14:2 (2002), s. 183–201.

<sup>233</sup> Jean-Claude SCHMITT, *Revenanti*, op. cit.

<sup>234</sup> Christoph Heinrich LOEBER, *Kurtze und Warhafftige Erzählung von einem Gespenste, welches sich in diesem 1695ten Jahre in dem HochAdel. Gleichischen Dorffē Ober-Crossen der Orlamündischen Inspection, Rudolstadt 1695.*

<sup>235</sup> Owen DAVIES, *The Haunted*, s. 34–38.

## 6 Místa a čas zjevování

*„A když tam pak spolu seděli u stolu, aby se domluvili na obchodu, a také především, aby prodejce ukázal kupci celkový stav a polohu zámku; a přitom vyprávěl, že skoro zapomněl, že se v tomto zámku několikrát ukázalo strašidlo v podobě starého muže a procházelo se po pokojích. Nic však nikomu neudělalo.“<sup>236</sup>*

Existují místa, u nichž se vyskytuje větší pravděpodobnost, že se na nich může člověk potkat s duchem častěji. a v prvé řadě jsou to místa spojená se smrtí a umíráním. Mezi takové prostory, spojené s velkou koncentrací smrti a vysokým počtem obětí, které zde leží bez řádného křesťanského pohřbu, ovšem patří válečné bojiště. (O přízračných armádách však bude podrobněji pojednáno ve dvanácté kapitole.) Dalším z prostorů, kde se odehrávají kontakty mezi světem živých a mrtvých, je kostel, jak ukáže osmá kapitola, pojednávající o mši duchů. Důležitým prvkem u kostela bylo zvonění zvonů, které v případě krizové situace (válka, bouřka, požár) mohlo vyburcovat obyvatele lokality k pohotovosti.

Další strašidelné místo, které je nutno uvést, představuje hřbitov. Vztah živých k němu podrobněji nastiňuje první kapitola, ovšem zde je třeba uvést, že frekventovaným prostorem býval ve dne – v noci se sem odvážil jen málokdo, jelikož nastal čas mrtvých. Vzhledem k posvátnosti místa se ale činnost revenantů na hřbitově či v okolí začne projevovat ve chvíli, kdy je nějak narušen jejich hrob<sup>237</sup> nebo neuctivě jednáno s jejich ostatky, jak ukáže i případ opilce, pojednaný ve dvanácté kapitole. Historik Owen Davies také píše o hřbitově coby místu strachu, kde se zvláště ve 30. letech 19. století držely preventivní hlídky kvůli obavě z tzv. „Resurrectionists“ – lupičů mrtvol. Hlídkující pozůstalé si přitom kolemjdoucí občané nezřídka pletli se strašidly.<sup>238</sup> Oproti děsu ze „zdanlivé smrti“ však tahle obava byla zcela reálná, jelikož tyto zločince zaměstnávali patologové kvůli přísunu mrtvol do anatomického výzkumu. Do 19. století mohli výzkumníci pracovat jenom s malým množstvím mrtvých těl, vesměs popravených zločinců, exhumace a krádež těl nedávno zemřelých lidí byl proto jeden

---

<sup>236</sup> *Historischer Bericht Von Dem Gespenste Zu Gosseck/ Einem Hoch-Adlichen Pölnitzschen Dorffe/ Unweit Der Saale/ Im Hoch-Fürstl. Sächs. Weissenfelßischen Ampte Freyburg Gelegen: Was Sich Mit Demselben Anno 1685, Leipzig 1686, s. 21.*

<sup>237</sup> Owen DAVIES, *The Haunted*, s. 49–55.

<sup>238</sup> *Tamtéž*, s. 60–61.



z neetických způsobů, jakým si díky zaměstnávání „Resurrectionists“ opatrovali výzkumný materiál, což se ovšem nelíbilo pozůstalým.<sup>239</sup>

## 6.1 Strašidelný dům

Poněkud paradoxně se mezi místy nasáklými úmrtními musí uvést obytný dům, jelikož v době raného novověku ke smrti obvykle, v ideálním případě, docházelo v domácnosti dotyčné osoby, kde se také odehrával každodenní domácí život. (Ovšem mnohem podstatnějším, znepokojivějším faktorem byla nějaká náhlá, nepřirozená smrt.) Už v raném středověku průměrné venkovské obydlí tvořilo uzavřený stavební celek, tj. obytný dům a jednotlivá hospodářská stavení s odstupem od sebe podle konkrétního určení a s ohledem na možné požáry, a tento trend přetrvával i v raném novověku.<sup>240</sup>

Domy byly proto přirozenými místy pro strašení duchů, jelikož řada lidí v nich umírala. Podle Owena Daviese nejčastěji strašovalo v ložnici. Častým jevem ovšem bývalo, že se za strašidelný považoval dům prázdný a opuštěný, vnímaný jako něco, kde číhá nevyřčená, krutá hrozba.<sup>241</sup> v následujících případech strašidelným bývá i dům obydlený, hrozbou se tak stává domácí prostor, který by měl vzbuzovat pocity bezpečí. Dům trápený poltergeistem se v raném novověku vyznačoval takto: zčistajasna obyvatelé začaly znepokojovat jevy vizuální, ale i zvukové, jako náhlé hlasité rány bez zjevné příčiny, vrzání, padání nábytku, rozbíjení předmětů, prudké zavírání oken či dveří, nesrozumitelný šepot apod. v některých případech mohlo vše uvedené doprovázet i zjevování revenanta, nicméně klasický poltergeist i v raném novověku zůstával neviděný.<sup>242</sup>

Jako důvod pro strašení se uváděly ovšem i další věci:

- a) V domě se stala vražda, která se utajila a zavražděný zde byl schován a pochován.
- b) Pán/paní domu byl zaživa velmi upnutý na svůj majetek a odmítá jej opustit i po smrti, proto se zde objevuje, tj. hřích zde představuje lakota.
- c) Obyvatelé domu se dopustili nějakého hříchu, či jiným způsobem křivdu.

---

<sup>239</sup> Podrobněji blíže viz Ruth RICHARDSON, *Death, Dissection, and the Destitute*, Chicago 2009.

<sup>240</sup> Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz*, s. 15.

<sup>241</sup> Owen DAVIES, *The Haunted*, s. 47–48.

<sup>242</sup> Enzo NARDI, *Case „infestate da spiriti“ e diritto romano e moderno*, Milano 1960, s. 3–18. [Strašidelné domy, římské a moderní právo.]

- d) V domě se nachází poklady.
- e) Bůh trestá strašidly hříšný život, jež žíví v některých domech vedou.
- f) Příčinu strašení zná pouze Bůh.
- g) Majitelé domu z nerozvážnosti dovnitř pozvou zlé duchy, jichž se pak nemohou zbavit.<sup>243</sup>

Motiv strašidelného domu<sup>244</sup> nebo pokoje se s oblibou zobrazoval v romantické literatuře 19. století i současných filmových horrorech.<sup>245</sup> Struktura většiny těchto příběhů je obdobná: Do domu se nastěhují nájemníci, kteří nezřídka nic nevědí o temné minulosti svého nového domova. Záhy však zjistí, že dům neobývají sami, a není jisté, jestli strašidelné jevy jsou skutečností, nebo projevem zjitřené lidské představivosti. Nájemníci buď tajemným událostem v domě přijdou na kloub, anebo jsou nuceni se odstěhovat. Dramatickou variantou je pak rozhodnutí hrdiny vsadit se, že ve strašidelném domě (pokoji atd.) přečká noc. Důsledky bývají pro takového odvážlivce většinou osudné. Zápletka o domu, který obývají přízraky mrtvých, se zrodila již v antice, a tyto starověké příběhy obsahují obvyklé motivy nezvyklého šramotu, jež svědek v noci slyší. Dále zaznamenává poškození budov, nebo předměty létající vzduchem, aniž by viděl kohokoliv, kdo to způsobuje. Vysvětlením bývá domněnka, že se jedná o činnost zemřelých obyvatel domu, kteří zůstávají v místě, kde kdysi žili, případně je zastihla smrt. Novým nájemníkům se zjevují dle nepředvídatelné logiky. Po těch, jimž se zjeví, vyžadují určitou činnost, která vede k jejich vysvobození a klidnému spánku.

První proslulý příběh o strašidelném domě pochází z doby 1. století po Kristu a zaznamenal ho Plinius mladší: *„V Athénách byl dům, velký a prostorný, ale měl špatnou pověst, že přináší neštěstí. v nočním tichu se ozývalo řinčení železa a při pozornějším naslouchání chřestění řetězů, nejprve zdálky, a pak docela zblízka. Nakonec se zjevilo strašidlo, vychrtlý stařec obalený špínou, s dlouhými vousy a zježenými vlasy, na nohou měl pouta a na ruku řetězy, jimž chrastil. Proto obyvatelé domu ze strachu probděli celé noci v hrůze a úzkosti. Bdění mělo za následek onemocnění a potom, jak byli stále více vyděšeni, smrti, neboť někdy i ve dne, kdy*

---

<sup>243</sup> *Historischer Bericht Von Dem Gespenste Zu Gosseck*, s. 14–15.

<sup>244</sup> Obvyklé cizojazyčné termíny: Haunted House / La maison hantée / Das Spukhaus.

<sup>245</sup> Zajímavou studii o tom, jak populární angloamerický film a televizní hry zobrazují duchy a poltergeisty a jaký vliv tato zobrazení mají na obecné vnímání a chápání těchto jevů, napsala Emily Edwards. Viz Emily EDWARDS, *a House That Tries to Be Haunted: Ghostly Narratives in Popular Film and Television*, in: James HOURAN, *Hauntings and Poltergeists: Multidisciplinary Perspectives*, [s. l.] 2008, s. 82–120.

*přízrak zmizel, stále se jim míhal před očima a strach trval déle než příčina strachu.*“ Dům koupí filosof Athenodoros, který se pokusí o komunikaci se strašidlem. To mu ukáže místo, kde by měl kopat. Tam najde zakopané kosterní pozůstatky ovázané železy, v okovech. Jakmile tělo řádně pohřbí, strašení v domě přestane.<sup>246</sup>

Tento příběh se s oblibou reprodukoval i v dalších staletích, např. španělský spisovatel Antonio de Torquemada napsal knihu „*Jardín de flores curiosas*“ (Zahrada zvláštních květin, 1570), hojně překládanou do italštiny a angličtiny, která obsahuje stejný syžet, jaký vidíme u Plinia, pouze situovaný do Bologne. Strašidelný dům je zde neobývaný dvanáct let a ubytuje se tu skupina Španělů, z níž si ztropí žert místní Italové, když Španělům doporučí ubytování právě v tomto místě. Španěly straší vidina kostlivce v řetězech, dokud není objeveno a řádně pohřbeno reálné tělo obtočené řetězy.<sup>247</sup> Několik dalších příběhů o strašidelných domech od antiky po současnost přinesl ve svém spise „*Pojednání o zjeveních*“ roku 1746 opat Augustin Calmet.<sup>248</sup>

Dosud byla řeč o revenantech zjevujících se zraku, ovšem typickým příznakem, způsobující neklid ve strašidelném domě, je však neviditelná entita – Poltergeist (Rumpelgeist), která se projevuje způsobováním zvláštních zvuků, nebo vnějším působením na viditelné předměty.<sup>249</sup>

Motiv neviditelného nebezpečí se nevyhnul ani době třicetileté války, neboť i v románu Hanse Jakoba von Grimmelshausen „*Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*“ (1668) jeden tajuplný dům hlavní postava jménem Simplex navštíví a přivodí si tak hrůzný zážitek, vyličený autorem nesmírně působivě. Realita třicetileté války přinesla mnoho opuštěných obydlí, a podobně jako výše je zapotřebí konstatovat, že se ve zříceninách mohla ukrývat i zcela reálná, živá hrozba v podobě skrývajících se vojáků, zběhů, loupežníků apod. v případě Grimmelshausenova románu nebezpečí na opuštěném dvorci zůstává skryté a neviděné, vytušené nejprve pouze zvířetem. „*A tu, když jsem si to tak vše prohlížel a chtěl přejet s koněm kolem sklepení, jehož zdi stály ještě celé, nemohl jsem svého koně, který se jinak ničeho nebával, ani po dobrém, ani*

---

<sup>246</sup> *Dopis Liciniu Surovi*, in: Plinius Mladší, *Antická knihovna – Dopisy*, Praha 1988, Kniha sedmá, s. 228–230.; Émile JOBBÉ-DUVAL, *Les morts malfaisants*, s. 48–49.

<sup>247</sup> Antonio de TORQUEMADA, *Jardín De Flores Curiosas: En Que Se Tratan Algunas Materias De Humanidad Philosophia Theologia Y Geographia*, Anveres 1575, s. 121–125. Za zprostředkování překladu děkuji Martině Bardoňové.

<sup>248</sup> Augustin CALMET, *Traité sur les apparitions des esprits*, s. 39.

<sup>249</sup> Claude LECOUTEUX, *The secret history of poltergeists and haunted houses: from pagan folklore to modern manifestations*, Rochester 2012.

*po zlém zavést, kam jsem chtěl (...) Slezl jsem a chtěl jsem ho zavést po rozpadlých schodech do sklepa, jehož se tak bál, abych pro příště věděl, jak to tam vypadá. Ale vzpínající se kůň couval stále nazpět; přesto jsem ho konečně dobrými slovy a hlazením svedl dolů, ale když jsem ho tak poplácával a hladil, zpozoroval jsem, že se úzkostí potí a že upírá oči stále jen do jednoho kouta sklepení, k němuž se nechtěl přiblížit, třebaže já sám jsem neviděl ani to nejmenší, čeho by se tam být nejhorší a nejvíce plachý kůň mohl bát. Zatímco jsem tak stál, dívaje se udiveně na třesoucího se koně, pocítil jsem sám takové zamrazení, že mi bylo, jako kdyby mě někdo táhl za vlasy a vylil na mne džber studené vody; ale neviděl jsem přesto nic. Kůň se choval stále podivněji, takže jsem si to nedovedl vysvětlit jinak, než že jsem i s koněm začarován a že v tom sklepě zahynu. (...) Desetkrát, ba stokrát raději bych se bil v souboji, než abych prožíval takovou úzkost. Byl jsem mučen, a přece jsem nevěděl kým a čím, neboť nic jsem neviděl a nic jsem neslyšel; vytáhl jsem ze sedla také druhou pistoli a chtěl jsem utéci a koně nechat stát; ale nemohl jsem vyjít do schodů, protože mě, jak se mi zdálo, zdržoval jakýsi silný průvan. Tu teprve mi naskočila husí kůže.“<sup>250</sup>*

Hrdinovi se vzápětí podaří objevit v onom sklepě ukrytý zlatý poklad a později při odjezdu potká dva sedláky, kteří mu strašidelnou pověst domu, obývaném údajně pouze přízračnou prokletou pannou a černým psem a do nějž se nikdo poučený neodváží, potvrdí: „A tu mi vyprávěli, že mě pokládali za strašidlo, které přebývá v tom zpustlém šlechtickém dvorci a bídně nakládá s lidmi, kteří se k němu přiblíží. a když jsem se dále na to strašidlo vyptával, odpověděli mi, že z obavy před tou nestvůrou nepřijde často po mnoho let žádný člověk v ta místa, leda snad cizinec, který zabloudí a náhodou tam zapadne. Vyprávěli mi, že se dosud nestalo, aby se odtamtud někdo šťastně vrátil bez pocitu prožité hrůzy a nepoznamenaný tou obludnou nestvůrou. Pokud prý jejich paměť sahá, vypravilo se tam několik toulavých studentů, kteří chtěli to podivné místo prozkoumat. Dostalo se jim tak nevlídného a odmítavého uvítání, že od té doby se již nenašel nikdo, kdo by měl odvahu ještě tam pátrat, zvlášť když se ustálila pověst, že se nepodaří poklad získat tomu, kdo by se třeba jen jedinkrát napil ženského mléka.“<sup>251</sup> Svědectví sedláků dokresluje ponurou atmosféru místa, jemuž se v okolí žijící lidé vyhýbají. Nevysvětleno zůstává, kdo zde bydlel v minulosti a proč opuštěný venkovský dvorec získal takovou pověst. Velmi důležitý je zde motiv pokladu, nicméně problematice revenantů

---

<sup>250</sup> Hans Jakob Christoffel von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, Praha 1976, s. 248–250.

<sup>251</sup> Tamtéž, s. 250.

a ukrytého bohatství se věnuje poslední, sedmnáctá kapitola. z dalšího obsahu románu naneštěstí nevyplývá závěr, jestli objevením a odnesením ukrytého pokladu hrdina Simplex osvobodil dům z osidel zakletí, nebo jestli se jeho dny nesly dále ve strašidelné, nadpřirozené auře.

Obecně staré, opuštěné hrady a zříceniny často budily obrazotvornost, což např. Jean-Claude Schmitt interpretuje tak, že se revenanti donucení k putování světech se v představách lidí usazují v rozvalinách a dalších podobných objektech, které živí z nejrůznějších příčin opustili a tím místo vlastně „zemřelo“. Přičemž pokud již takový prostor mrtví obsadí, brání se jej opustit.<sup>252</sup>

Z pramenů stejného období je k roku 1644 doloženo strašení poltergeistovského typu v bavorském zámku Reichersbeuern, 50 km jižně od Mnichova, u města Bad Tölz, na jehož ukončení se podílela charismatička Rosina Blöchl-Huberová. Na neviditelném duchovi, který se obvykle projevoval od sedmé hodiny večerní, praktikovala exorcismus. Ducha nakonec usmířily čtyři odsloužené mše.<sup>253</sup>

### 6.1.1 Právní aspekty problematiky strašidelného domu

Téma revenantů nepostrádá zajímavost pro právní historii, jakkoliv bizarně celá věc může na první pohled znít. Jelikož strašidla tohoto typu jsou spjata s domem čili nemovitostí, právnička Karolína Adamová ve svém článku uvažuje strašidlo jako faktickou vadu.<sup>254</sup> Na toto konto v období raného novověku vzniklo několik právnických pojednání řešící problém práva strašidel (*iure spectrorum*).<sup>255</sup> Např. podle publikace „Disputatio iuridica inauguralis, de iure spectrorum“ (autoři Johann Samuel Stryk a Andreas Becker), vydané roku 1700, je např. nepokoj v domě vyvolaný revenanty důvodem pro snížení hypotéky na dům. Případně pokud někdo koupí dům, který se ukáže být plný strašidel, může kupec prodejce žalovat kvůli zrušení kupní smlouvy. v neposlední řadě ze strašidelného domu, který nemůže být obýván, se nemusí platit daně. Podstatné je, jestli prodávající/pronajímatel o závadě na domě (tj. strašidlech) věděl

---

<sup>252</sup> Jean-Claude SCHMITT, *Revenanti*, s. 46.

<sup>253</sup> David LEDERER, *Madness Religion and the State in Early Modern Europe: a Bavarian Beacon*, Cambridge 2009, s. 223–226.

<sup>254</sup> Karolína ADAMOVÁ, *Právo a strašidla*. In Acta historico-iuridica Pilsnensia: sborník příspěvků ze setkání pracovníků kateder právních dějin z České a Slovenské republiky: Plzeň 21.–23. 9. 2006, Plzeň 2007, s. 125–129.

<sup>255</sup> Problematiku souhrnně řeší starší italská právní studie. Viz Enzo NARDI, *Case „infestate da spiriti“*, op. cit.

či nevěděl, přičemž toto dokazování nebylo snadné, stejně jako dokládání toho, zda v domě probíhají aktivity poltergeistů. v ideálním případě by ovšem majitel domu měl kupce/nájemce před uzavřením smlouvy upozornit, že se v domě vyskytují duchové mrtvých. Ovšem pokud se duchové v domě před prodejem nevyskytovali, prodávající/pronajímatel nenese odpovědnost a smlouva zůstávala v platnosti. v tomto případě by majitel domu mohl ještě reagovat žalobou ohledně toho, jestli strašidla do domu nepřišla společně s nájemcem, který by tak poškodil jeho majetek.<sup>256</sup>

Tato publikace není ojedinělá. v Německu se strašidelnému právu věnoval zejména Christian Thomasius (1655–1728) působící na univerzitě v Halle,<sup>257</sup> a právník Jacob Immanuel Hamilton (1682–1728)<sup>258</sup> ze stejné univerzity. u těchto pojednání dochází k reedicím a vychází mezi lety 1700 až 1745.

Každopádně se ale nejednalo pouze o teorie, *iure spectrorum* se dalo uplatňovat i v praxi. Např. v archivu v Hannoveru se dochovaly materiály k soudnímu případu z roku 1662, kdy se dva muži soudili právě kvůli prodeji domu, který se ukázal být obývaný strašidly, přičemž žalobce se zrušení smlouvy nedovolal.<sup>259</sup> Podobné snahy jsou známy i z Francie 16. století – jistý Pierre Picquet pronajal Gillesi Bolacreovi dům v Tours, po nastěhování však rodina dospěla k závěru, že dům obývají také strašidla. Nájemce kvůli ztrátě klidu smlouvu napadl a obrátil se k soudu. Místní soudce nájem vypověděl, ale Picquet se odvolal u Pařížského parlamentu (*La Cour du Parlement de Paris*). Zde mj. jeho právník zesměšňoval víru v přízraky, ale poté požádal, aby spor posoudil církevní soud, jenž je kompetentní řešit náboženské otázky, a aby v domě proběhl obřad exorcismu. Příklad pozastavila otázka, jestli přivolaného exorcistu bude vyplácet pronajímatel domu, nebo nájemce, a bohužel přesný rozsudek není znám. v jiném obdobném případě ale pařížský soud nařídil smlouvu zachovat s odůvodněním, že není kompetentní řešit

---

<sup>256</sup> Johann Samuel STRYK, Andreas BECKER, *Disputatio Iuridica Inauguralis De Iure Spectrorum*, Halle 1700, s. 37–44.

<sup>257</sup> Christian THOMASIUS, *Herrn Christian Thomasens, ... Juristische Entscheidung Der Frage: Ob Einer Einem Andern, Wegen Furcht Vor Gespenstern, Die Haus-Miethé Wieder Aufssagen Können?...*, Halle 1711. Thomasius se věnoval více magickým aspektům problematiky a čarodějnictví. Jak prý glosoval Friedrich II., byl to muž, který „dal ženám jistotu, že budou moci v klidu zestárnout a zemřít.“ Michael Titzmann (ed.), *Anthropologie der Goethezeit: Studien zur Literatur und Wissensgeschichte*, Berlin 2012, s. 75.

<sup>258</sup> Jacob Immanuel HAMILTON, *Dissertatio Iuridica De Non Rescindendo Contractu Conductionis Ob Metum Spectrorum*, Halle 1742.

<sup>259</sup> Archive in Niedersachsen und Bremen, Nds. Landesarchiv, Abt. Hannover, Zivilsachen und Privatklagen, sign. Celle Br. 58 B v Nr. 268.

náboženské otázky a strach z duchů neshledává jako dostatečný důvod pro ukončení smlouvy.<sup>260</sup>

Hamilton dokládá případ k roku 1709, kdy pronajímatel v reakci na žalobu postavil v inkriminovaném domě noční hlídku, která si však ničeho nezvyklého nevšimla. Výsledkem byla protižaloba pronajímatele na nájemce kvůli poškození dobré pověsti pronajatého domu.<sup>261</sup> Aplikace *iure spectrorum* tedy, alespoň dle známých kauz, dopadala poněkud kontroverzně a přes důkladnou teoretickou oporu bylo v praxi složité se práva domoci.

Z doby raného novověku máme doloženo několik zajímavých případů, týkajících se tématu strašidelného domu.

## 6.2 Bubeník z Tedworthu<sup>262</sup>

Tento příběh se stal v Anglii v městě Tedworth mezi lety 1661 až 1663, podivuhodné projevy se v inkriminovaném domě projevovaly s přestávkami po celá 60. léta. Majitel zdejšího panství John Mompesson nechal zabavit buben jednomu bubeníkovi, který neoprávněně vybíral poplatky. Avšak Mompessonův dům od této doby začalo sužovat noční strašení, po celou noc se ozývalo bubnování, které obyvatele nenechalo spát. k bubnování se přidávaly další zvuky. Rodina hlásila, že slyší hlasy a zvuky neviditelných lidí, zvířat, cinkání mincí. Též tvrdili, že viděli modrá světla, cítili pachy, které neměly žádný zjevný zdroj, v některých místech domu zaznamenávali extrémní změny teploty. Takovéto rušení probíhalo třeba pět nocí za sebou přibližně po dvě hodiny a s dvoudenní přestávkou se vracelo. Toto trvalo dva měsíce, nikoho, kdo by to rušení způsoboval, se nepodařilo odhalit. Přibližně po dvou měsících Mompessonova manželka porodila dítě a tehdy nastal třítýdenní klid. Poté se strašení vracelo. Ke konci roku strašení ustalo. „Z uvedených nesporných a pravdivých příběhů tedy jasně vyplývá, že existenci hrůzu nahánějících duchů nebo poltergeistů nelze popřít, proti kterým není žádné silnější obrany než pravého a čistého slova Božího, vedle vybičovaného křesťanského chování, přičemž šestá prosba ve svatém Otčenáši náš může mocně chránit díky Boží milosti.“

---

<sup>260</sup> Enzo NARDI, *Case „infestate da spiriti“*, s. 26.

<sup>261</sup> Jacob Immanuel HAMILTON, *Dissertatio Juridica*, s. 44.

<sup>262</sup> Nejpodrobněji případ, s veškerou argumentací podporující strašidelné jevy, zachytil Joseph Glanvill. Zvěst o bubeníkovi dorazila ale i do německých zemí, kde se stal speciálním heslem Zedlerova Lexikonu. Viz Joseph GLANVILL, *Saducismus Triumphatus...*, *The Second Part*, London 1681, s. 89–118.; Johann J. BRÄUNER, *Physicalisch- Und Historisch*, s. 356–360.; *Trommel-Geist*, in: Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges UNIVERSAL LEXICON Aller Wissenschaften und Künste...*, Band 45, Halle & Leipzig 1745, s. 1092–1094.

V dobových relacích se tedy nepochybovalo o pravosti strašení a činnosti poltergeista v Mompesonově domě, za původce strašení byl považován onen bubeník, jehož spoluobčané podezřívali z čarodějnictví, za které byl souzen a odsouzen. v běhu let se ale o pravosti začalo pochybovat, někteří autoři podezírali Mompesonovy děti. Pokud se jednalo o podvod, nebyl iniciovaný ze strany pana Mompesona – nedávné výzkumy odhalily jeho dosud nepublikovanou korespondenci, že z jevů odehrávajících se v domě, které považuje za řádění d'ábla, má upřímný strach a chová bázeň z věcí budoucích.<sup>263</sup>

Pokud se za událostmi skrýval podvod, odhalen nikdy nebyl. o století později se již strašidlo v londýnské ulici Cock Lane přesvědčivě odhalilo jako podvádění a viníci předstírající zjevování ducha zemřelé ženy se přiznali.<sup>264</sup>

### 6.3 Poltergeist ve Wörblitz

Poměrně zajímavý případ strašidelného domu sužovaného neviditelnými strašidly, k němuž se dochovaly podrobnější materiály, jelikož kauzu sledovala luteránská konsistoř, se odehrál na přelomu let 1669 až 1670 v menší německé lokalitě Wörblitz. Zde si na strašení v domě stěžovala rodina místního zahradníka – v materiálech se jev popisuje termínem „Polter Geist“ a „Kobolt“, ovšem za původce jevů se označuje Satan. Strašení začalo před Vánoci a pokračovalo po Novém roce a projevovalo se rachocením, boucháním a levitací předmětů v domě, oproti dalším případům ale nikoho neohrožovalo. Tento stav ovšem nebyl komfortní, takže se zahradníkova rodina odstěhovala a strašidelný dům se stal atrakcí pro zvědavce. Místní kněz se do domu chodil modlit, aby strašení ustalo. Patrně postupně utichlo, jelikož prameny postrádají informaci o konci celé kauzy.<sup>265</sup>

---

<sup>263</sup> Michael HUNTER, *New light on the 'Drummer of Tedworth': conflicting narratives of witchcraft in Restoration England*. *Historical Research*, 78, s. 311–353.; DAVIES, s. 80-81.

<sup>264</sup> Keith THOMAS, *Religion and the Decline of Magic*, s. 712.

<sup>265</sup> Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden, Oberkonsistorium, Loc. 10690/43.; Viz také Miriam RIEGER, *Teufel Im Pfarrhaus*, s. 42–45.



## 6.4 Budyšínské strašidlo

Případ bližší českému prostoru se začal odehrávat krátce před Vánocemi roku 1683 v domě nacházejícím se v ulici Brüdergasse 5 v Budyšíně,<sup>266</sup> městě rozděleném mezi katolickou a luteránskou denominaci, a národnostně mezi Lužické Srby a Němce. Kauza trvala přibližně rok, do října 1684. Vyskytuje se zde ještě další časová rovina, jelikož vražda, kterou revenantka zdůvodňovala svoje zjevování, se měla odehrát roku 1631, tedy v době, kdy Budyšín přináležel Koruně české.<sup>267</sup>

Strašidelná historie se stala v rodině místního advokáta Christiana Keilpfluga, obětí strašení se stala jeho manželka Eva Katharina, dcera místního vyššího úředníka Simona Hoffmanna.<sup>268</sup> které se začala zjevovat přízračná ženská postava oděná dle stylu odívání Lužických Srbů do smutečních šatů. Děsivá žena tvrdila, že se jmenuje Sabina Ruprechtová,<sup>269</sup> roku 1631 zde byla zavražděna Martinem Kathmanem<sup>270</sup> a následně pohřbena ve sklepech. Kvůli těmto okolnostem proto nemohla po smrti dojít klidu a žádala paní Keilpflugovou, aby její ostatky vykopala a pohřbila na luteránském hřbitově dle příslušného ritu. (Revenantka se mj. měla několikrát vyjadřovat pohrdavě vůči katolickému kléru a též vypovídala o tom, že žádný očištěc neexistuje. Na druhou stranu se stavěla do opozice i vůči luteránskému duchovnímu.) Vyděšená paní Keilpflugová k věci ale nenašla odvahu a přízrak se stával čím dál agresivnějším a dotěrnějším. v domě bývalo slyšet chrastění řetězů, bouchání dveřmi a hrozivé zvuky, takže jej obyvatelé brzy ze strachu opouštěli. Strašidlo se také zjevovalo s hořící koulí v ruce a ohnivými řetězy kolem těla, nebo krvavými rty apod. Prameny též obsahují pozoruhodné informace o tom, že se mělo objevovat v podobě králíka, nebo v absolutně nejpříšernější

---

<sup>266</sup> „Jednoduchý dům se sedmi okny vpředu a dvěma horními patry. (...) Vchodové dveře s rokokovým kováním. (...) Uvnitř se nachází honosné schodiště z boční, prostorné chodby.“ Viz Cornelius GURLITT, *Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler des Königreiches Sachsen*, Dresden 1909, s. 203.

<sup>267</sup> Sledování případu v budyšínských městských kronikách se věnoval Martin Brützke (Měrcin Brycka). Viz Martin BRÜTZKE, „*Wer im Schutze des Höchsten wohnt, Und ruht im Schatten des Allmächtigen*“ (*Psalm 91, vers 1*). *Besonderheiten und Aufzeichnungen einer Bautzener Gespenstergeschichte von 1683/84 in verschiedenen Chroniken*, Oberlausitzer Heimatblätter 59/2018, s. 4–14.

Případ také rozebírá Miriam Rieger. Viz Der Miriam RIEGER, *Teufel Im Pfarrhaus*, s. 69–79.

<sup>268</sup> Eva Katharina Keipflugin. Hlavní svědkyně strašení nedávno porodila dítě. Strašidelné zjevení ještě vidala jedna patnáctiletá služebná z domácnosti.

<sup>269</sup> Sabina Ruprechtin. Údaje o této ženě, pokud existovala, se nepodařilo dohledat.

<sup>270</sup> Též varianta Kattmann. Jednalo se o majitele domu ve 30. letech 17. století, bratra bývalého děkana působícího při kostele sv. Petra, který zemřel někdy před rokem 1636. Martin Kattmann pracoval jako notář a tajemník děkanství a jeho syn Gregor pobýval v Praze mezi jezuity. Viz BRÜTZKE, s. 11.

podobě, která zahrnovala husí nohy, velké drápy a kravský ocas a zanechávalo po sobě odporný zápach přirovnávaný k česneku nebo starému špeku. Strašidlo posléze dokonce vyhrožovalo, že pokud nedojde ke kopání ve sklepech, podpálí město.

Při vyhrožování požárem obyvatelé začali snášet movitý majetek do sklepů a městská rada postavila v noci do ulic hlídky. 15. srpna 1684 se na advokátově psacím stole objevil dopis, v němž stálo, že se jeho manželka má dostavit o půlnoci do sklepa a tam jí duch ukáže místo, kde jsou zakopány kosterní pozůstatky, přičemž pokud se nedostaví, tak jí za několik dnů naleznou se zlomeným vazem. Navzdory výhrůžce paní Keilpflugová noční schůzku rozhodně odmítla. Musela však zažít spoustu dalších nepříjemných chvil, kdy ji revenantka fyzicky napadala a po vzoru nočních mor chodila v noci dusit do postele, vyhrožovala uškrcením apod.<sup>271</sup>

Budyšínská kauza měla vícero pozoruhodných rovin, jako např. spor o kompetenci, propuknutý v květnu 1684, tj. kterému úřadu přísluší věc řešit. Inkriminovaný budyšínský dům stál na pozemku, o nějž se městská rada přela s tamější kapitulou. Kvůli tomu se katoličtí duchovní nabídli, že by v domě provedli exorcismus, což zase ostře odmítli evangeličtí kněží. „*A zdá se, že tím klesá odpor lstivého nepřitele, že tímto způsobem, kdy jsou obě náboženství vystavována zkoušce, a v domě, kde papežský klérus díky domnělé jurisdikci tropí svoje šaškárny, a chce vyhánět Dávla Belzebubem. Papeženecké modlářství bude posíleno, našinci ve své víře zmateni a svedeni k pádu do zatracení.*“<sup>272</sup> Případu se také horlivě věnovala městská rada, k prohledávání sklepa a exhumaci se nepřistoupilo, jelikož v době, kdy přízrak uváděl, že byl zavražděn a pohřben, ve městě panovala morová nákaza. Radní se proto obávali, že by při odkrytí případného sklepního hrobu mohla proniknout do ovzduší nebezpečná morová miasmata.

Jednomu napadení byl též přítomen luteránský duchovní Johann Muscovius – ten sice revenantku osobně neviděl, ale ve chvíli, kdy paní Keilpflugová informovala, že je strašidlo přítomno, zaznamenával pocity silné nevolnosti. Nešťastné paní doporučoval modlitby a žalmy. Co se týče věrouky, než se revenantka začala stávat agresivnější, zpívala např. nejruznější luteránské duchovní písně, některé vybrané ale zpívat. Při modlení Otčenáše

---

<sup>271</sup> Simon HOFFMANN, *Historische Beschreibung Von dem Budißinischen Gespenst: Was sich mit demselben Anno 1684. begeben und zuge tragen/ Wobey etlicher Theologorum Schriffmähliges Bedencken/ Was von dieser Sache nach Gottes Wort zu halten*, [s. l.] 1984, s. 1–4.

<sup>272</sup> *Tamtéž*, s. 5.

většinou odcházela pryč a též se vyhýbala stolu, na němž obvykle ležela Bible. z těchto symptomů došli nekatoličtí duchovní k závěru, že se jedná o zjevení pekelného původu.<sup>273</sup>

Strašení se postupně začalo uklidňovat a počátkem října ustalo. 8. října 1684 duchovní luteránské i katolické církve sloužili v místním kostele sv. Petra děkovné mše.<sup>274</sup>

## 6.5 Strašidlo v Gosecku<sup>275</sup>

Řádění typického poltergeista se odehrálo v letech 1685 až 1686 v Gosecku, který se nachází přibližně třicet kilometrů od Halle a jednalo se lokalitu mnohem menší než výše zmíněný Budyšín. Dějištěm strašení se stal statek místního sedláka Barthela<sup>276</sup> Enckena, kde se první známky nezvyklých jevů začaly odehrávat v noci, čtrnáct dní před začátkem adventu – na počátku se jednalo o rámusení a rachocení, přičemž zvuk připomínal jedoucí kočáry. Posléze se k prvotnímu zvuku začalo též ozývat volání sedlákovy jména, nicméně když Encken vyšel z domu, nikde nikoho neviděl. Jakmile se ale vrátil do postele, začal se ozývat jiný zvuk – noční revenant se zmocnil nařezaného dřeva, které nějakým způsobem zanesl na dvůr statku a začal si s ním pohazovat, což opět způsobovalo silný rámus, a ráno dříví leželo naházené před vchodem do stodoly. Tohle se opakovalo několik dalších nocí, ať již sedlák dřevo uzamkl kdekoliv. Posléze došlo ke změně k horšímu, jelikož se strašení přesunulo ze dvora do domu, kde cosi intenzivně házelo různými předměty a nábytkem. Ke strašení tohoto typu docházelo pouze v noci a obyvatelé domu tím pádem trpěli nesmírným strachem, jelikož se poltergeist projevoval i při rozsvíceném světle a posléze i během dne. v poslední fázi útoky poltergeista začaly směřovat na Enckenovu sestru Justinu, která si stěžovala na to, že ji cosi neviditelné v noci strhává z postele, tahá za vlasy a hází předměty v komoře, kde spávala. Dokonce prý jednou zmizela i její postel, která čtrnáct dní nebyla k nalezení a posléze se objevila na místě, kde se již několikrát předtím hledalo. Obecně se na ni neznámé strašidlo hodně zaměřovalo, Justina si stěžovala, že ji cosi zčistajasna začalo při dojení rdousit či škrábat, a dokonce se měl jednou pokusit jí podříznout hrdlo. Kromě výše zmíněného obyvatelé statku popisovali, že

---

<sup>273</sup> Simon HOFFMANN, *Historische Beschreibung*, s. 3–4.

<sup>274</sup> Martin BRÜTZKE, „*Wer im Schutze des Höchsten wohnt, Und ruht im Schatten des Allmächtigen*“, s. 5.

<sup>275</sup> Případu se stručně věnovala Miriam Rieger, jelikož se ve své době také stal východiskem pro luteránské teologické pojednání. Viz Miriam RIEGER, *Der Teufel Im Pfarrhaus*, s. 80–82.

<sup>276</sup> Bartoloměj.

někdy poltergeist vyrýval velké kameny z dlažby na dvoře a házel je vší silou na vrata a dveře, což také způsobovalo velké rány.

Útoky zaměřující se na Justinu Enckenovou ustávaly pouze ve chvílích manifestování křesťanské víry: „*Pan farář se jí pak zeptal, zda si také vzpomíná na své křestní pouto a zda má také ještě svého Krista pevně v srdci. Načež zcela zřetelně odpověděla: Ano, mám ho velmi pevně zakořeněného ve svém srdci a ani všichni d'áblové mi ho nevezmou pryč. Své vyznání víry učinila také obzvlášť a zcela rozumně a křesťansky.*“<sup>277</sup> Navzdory tomu se strašidlo následující noc znovu pokusilo Justinu zardousit. v dalších dnech žena líčila, že se věci stále zhoršují a „*také se zdá, že lože, na kterém leží, je docela živé, a jako kdyby se sláma sama od sebe pohybovala, jako kdyby měla nohy; stébla jako kdyby ji také lezla do uší, nosu a úst.*“ Klid v domě dle publikované zprávy přinášela vždy jen přítomnost kněze, jeho modlitby a zpěv duchovních písní.<sup>278</sup> Zjevná příčina strašení se ovšem nikdy nezjistila a věc postupně vymizela do ztracena.

V případě Budyšínského strašidla se tedy jednalo o obydlí měšťanský dům v živoucí městské zástavbě, takže můžeme vidět, že rejdy revenantů se nemusely nutně odehrávat v osamělé zřícenině nacházející se uprostřed lesa. Obdobně v jiné kauze, tzv. Gehoffenského strašidla (podrobněji o něm v jedenácté kapitole) aktivita revenanta probíhala v obydlí šlechtického domě. Zprávy evangelických duchovních pro daný jev, jež vyhodnotili jako d'ábelský, používají termín „Spectrum“ a „Gespenst“.<sup>279</sup> Oproti tomu, u strašidla v Gosecku se místem zjevování stal obydlí selský statek – statek ale situován vysoko nad řekou Sálou ve stínu hradu.

## **6.6 Nocturni Lemures Bohuslava Balbína**

Své strašidelné domy mělo i české prostředí. v tomto směru lze v první řadě doporučit krásnou ukázkou „Vita Caroli“, řešenou ve druhé kapitole této práce.

Hrůzné pocity v nočním domě zažil i jezuita Bohuslav Balbín. Ten jeho se nacházel v Třeboni, nedaleko zámku a sloužil coby archiv a obrazárna. Právě zde nějaké „*strašidlo noční prací stále*

---

<sup>277</sup> *Historischer Bericht Von Dem Gespenste Zu Gosseck*, s. 1–4.

<sup>278</sup> *Tamtéž*, s. 5.

<sup>279</sup> Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden, Oberkonsistorium, Loc. 10747/33, [fol. 2–5].

se zaobírá“<sup>280</sup>, tj. s velkým hlukem přehazuje spisy, krabice a další místnosti uložené v místnosti. Balbín o strašidelném domě nejprve slychal od spolubratří jezuitů, kteří zde několikrát přenocovali, a jednoho dne roku 1657 se osobně stal svědkem výše popsaného řádění nočního ducha, když v třeboňském domě přespával. Tajemný revenant se dokonce pokoušel dostat k němu do pokoje. „Mrazivý strach zachvátil mé údy.<sup>281</sup> Nemohl jsem doufat v nějaký noční klid, vstal jsem, vzal rychle peřiny a odešel do třetího pokoje. Usnul jsem, aniž by mi cokoliv až do bílého dne rušilo spaní. (...) Co to bylo za zjevení, nemohu zjistit.“<sup>282</sup> Další zprávy o třeboňském přízraku ale nejsou známy. Obdobné tajemné jevy Balbín zaznamenává i k Jičínu a k českokrumlovského zámku (kde vidí příčinu v dávné sadistické vraždě, již kdysi spáchal don Julius d’Austria).<sup>283</sup> Pokud je ale známo, v žádném z uvedených případů se nepokoušeli strašidla vyhnat s pomocí právníků.

18. století vneslo značnou dávku skepticismu i do příběhů o strašidelných domech, jak líčil např. Daniel Defoe,<sup>284</sup> ovšem i v běhu dalších staletí si znepokojivý motiv, jenž se využíval v hororové beletrii a posléze kinematografii, zachovával stále svůj půvab.

## 6.7 Čas strachu<sup>285</sup>

Dalo by se předpokládat, že jako vhodné pro zjevování duchů budou listopadové dny, tj. svátek Všech svatých<sup>286</sup> a Dušičky, které se slaví přibližně od 14. století – jak již bylo nastíněno dříve, hranice mezi živými a mrtvými byla v tomto čase mnohem prostupnější než kdykoliv jindy. Ve folklóru jsou obvyklým obdobím, kdy se otevírají hranice mezi světy živých a mrtvých, advent, Vánoce, Dušičky nebo např. Velký pátek<sup>287</sup> a případně též novoroční noc. Tyto termíny v běhu staletí v lidové tradici získaly pověst času, v němž se s vysokou pravděpodobností mohou dít nadpřirozené věci a dojít k odklonu od známého, bezpečného. Např. i výše zmíněné

---

<sup>280</sup> *Nocturno labore spectrum aliquod continenter occupatur.*

<sup>281</sup> *Mihi frigidus horror membra quatit.*

<sup>282</sup> Bohuslav BALBÍN, *Miscellanea historica Regni Bohemiae*, s. 193.

<sup>283</sup> *Tamtéž*, s. 194.

<sup>284</sup> Jeho vyprávění o inscenaci strašení ve starém venkovském domě je podrobněji rozepsáno v kapitole týkající se pokladů.

<sup>285</sup> K času cyklickému a historickému viz Mircea ELIADE, *Mýtus o věčném návratu*, Praha 2019.

<sup>286</sup> v tento den by ale mělo nastávat vysvobození mrtvých od trestů a jejich odchod do ráje.

<sup>287</sup> Velký pátek obvykle figuruje jako čas otevírání země, jež vydává poklady. Jeho volba je zajímavá vzhledem k tomu, že se jedná o pohyblivý svátek.

Budyšínské strašidlo Sabina Ruprechtová se začalo zjevovat před Vánocemi, ovšem celý případ trval nezvykle dlouho, takřka celý rok. Před Vánocemi začalo strašení ve Wörblitz a poltergeist v Gosecku se poprvé projevoval čtrnáct dní před adventem. Obvyklé středověké období vídání strašidel tedy přetrvalo i v raném novověku. Poněkud výjimečný čas si vybralo strašidlo holubice,<sup>288</sup> jež se rovněž stalo předmětem luteránské teologické debaty. Toto strašidlo se začalo zjevovat v obci Oberkrossen v květnu roku 1695 a zmizelo 24. června 1695, tedy na den sv. Jana.<sup>289</sup> Poltergeist v Annabergu se zase projevoval od 4. srpna do konce září roku 1691.<sup>290</sup>

Důležité je také zmínit jistý iracionální faktor, víru ve šťastné a nešťastné dny, tj. že některé jsou z nějakého důvodu vhodné pro určité aktivity a jiné zase nevhodné. „*Základním rysem víry v nešťastné dny bylo, že nikdo nevěděl, proč přináší smůlu. Pravidla pro jejich dodržování byla zděděná a nespočívala na žádném rozeznatelném základě. (...) Ačkoliv církev tyto tendence neschvalovala, obdařila každé datum v roce symbolickým významem. (...) i po reformaci byl církevní rok pokrytý sezónními tabu (např. postní období) a obřady.*“<sup>291</sup> Mnohé akce se konávaly v den svátku určitého svatého, nebo v jeho předvečer, a i určité církevní termíny nebyly pro jisté věci vhodné. Např. v období mezi adventem a Epifanií (slavnost Zjevení Páně, 6. ledna), a od Popeleční středy po velikonoční oktáv<sup>292</sup> se nesměly konat svatby.<sup>293</sup>

Ve středověké Evropě nefiguroval žádný konkrétní den vhodný pro zjevování mrtvých, byť se někdy uvažuje jako důležité datum úmrtí dotyčné osoby, jež by se v jeho výročí měla objevovat. Obecně se však revenanti hojně zjevovali v období od Vánoc do Epifanie, v čemž pravděpodobně hraje roli faktor zimní tmy a rovněž fakt, že se v této době, přinejmenším v agrárních oblastech, nepracovalo. Jak také vyplynulo z kapitoly věnované terminologii, revenanti se spíše zjevují v noci nežli ve dne. Obvykle klíčovou bývá doba přelomu – tj. půlnoc, poledne.

---

<sup>288</sup> Tauben-Gespenst.

<sup>289</sup> Christoph Heinrich LOEBER, *Kurtze und Warhafftige Erzehlung von einem Gespenste, welches sich in diesem 1695ten Jahre in dem HochAdel. Gleichischen Dorffe Ober-Crossen....*, op. cit.

<sup>290</sup> *Eigentliche und warhafftige Erzehlung von dem Kobald/ Polter-Geist oder Hexen-Gespenst/ Welches sich bißhero zu St. Annaberg....*, Leipzig 1691.

<sup>291</sup> Keith THOMAS, *Religion and the Decline of Magic*, s. 735–751.

<sup>292</sup> K liturgickému roku církve např. Adolf ADAM, *Liturgický rok. Historický vývoj a současná praxe*, Praha 1998.; Jiří MIKULEC, *Náboženský život*, s. 98–100.

<sup>293</sup> *Dokumenty tridentského koncilu: latinský text a překlad do češtiny*. Překlad Ignác Antonín Hrdina. Praha 2015, s. 214.

V tématu revenantů se také objevuje faktor nerovnoměrného ubíhání času – jiný platí pro revenanty v očistci, odlišný plyne na zemi mezi smrtelníky.<sup>294</sup> Revenanti na dotazy v některých případech oznámili, jak dlouho trvá jejich trápení, ať již v očistci nebo jinde. Jeho délku ovlivňovaly přímluvné modlitby, mše a další altruistické činy, které revenantovi zkracovaly utrpení.<sup>295</sup>

Existovalo též mnoho teorií o tom, kdo mohl revenanty vídat, a i zde hrála roli otázka času, v tomto případě času narození dotyčného. Obvyklé vysvětlení hovořilo o tom, že tímto nadáním oplývají lidé, kteří se narodili v neděli, nebo v postní dny. Neznámý autor zprávy o strašení v Gosecku se přidržuje myšlenek sv. Augustina, tj. „*Není v naší moci vidět strašidla, ale záleží na nich, jestli se námi nechají spatřit.*“<sup>296</sup>

---

<sup>294</sup> Tomáš HAVELKA, *Revenanti v exemplech*, s. 81–96. Cit. s. 92.

<sup>295</sup> Jean-Claude SCHMITT, *Revenanti*, s. 166–172.

<sup>296</sup> *Historischer Bericht Von Dem Gespenste Zu Gosseck*, s. 13.

## 7 Hrob jako místo neklidu a vytí vlků<sup>297</sup>

*„Má náruč chladnější je než jíl  
Jak černá hlína je ostrý můj dech  
a jestli polibek toužíš mi dát  
chlad a smrt jenom najdeš na rtech.*

*Ach milý můj, kdy se setkáme zas  
kdy se vrátíš, můj vyvolený?  
Až listí, co podzim ted' ze stromů svál  
vrátí se zpátky na strom zelený.“<sup>298</sup>*

Problematika revenantů v některých případech využívá vědní disciplíny, které pracují s hmotnými památkami, tj. zejména archeologie. Zde se např. setkáváme s hroby, jež se nacházejí mimo obvyklá pohřebiště a které se vykládají jakožto vyčlenění pohřbeného z dané komunity čili že jeho smrt nastala za nestandardních okolností. Těmito vydědenci mohli být i škodliví revenanti, případně lidé podezřelí z toho, že by se jimi potenciálně mohli stát („odlišnost v tělesné konstituci nebo chování, ale i kontakt s magií nebo neobvyklá smrt, ať už se jednalo o smrt šestinedělky, dítěte, utonutí, vraždu nebo sebevraždu“).<sup>299</sup>

Existovalo mnoho způsobů, jejichž aplikace měla (symbolicky i fyzicky) zabraňovat škodlivým nebožtíkům, aby putovali mezi světy. Působení vampýra mělo zabránit probodnutí srdce osikovým, hlohovým, dubovým kolíkem, který ho má (opět symbolicky, i v praxi) přibít k zemi a znehybnit. Účinnost se přikládala také vkládání rozličných předmětů do úst, např. penízku, nebo česneku. Dalším oblíbeným protivampyrickým opatřením bylo posypání solí, mákem nebo libovolnými semínky, protože lidé věřili, že se škodlivý nebožtík zaměstnává přebíráním zrněk či semen a nemá potom čas škodit.<sup>300</sup> Často docházelo k hanobení hrobů a mrzačení pohřbených těl nebožtíků podezřelých z revenantství. Nebo je tělo obrácené tváří dolů, protože

---

<sup>297</sup> Kapitola je upravením a rozšířením vydaného textu. Viz Helena CHALUPOVÁ, *Vlkodlakův rov. Rozprava kulturněhistoricko-etnologicko-archeologická*. HOP. Historie – Otázky – Problémy Roč. 11, č. 1 (2019), s. 135–145.

<sup>298</sup> Neuklidný hrob (The Unquiet Grave), britská lidová píseň. Český text Jan Lašťovička.

<sup>299</sup> Josef UNGER, *Pohřební ritus a zacházení s těly*, s. 144, 163–164.

<sup>300</sup> Další preventivní prostředky popisuje Frank Wollmann. Viz Frank WOLLMANN, *Vampyrické pověsti v oblasti středoevropské*, *Národopisný věstník československý*, roč. XVI, 1923, č. 1–2, s. 137–141.; Ján MJARTAN, *Vampírské povery v Zemplíne*, *Slovenský národopis*, R.1953, Roč.1 Č.1–4, s. 107–134.; Shrnutí také viz Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 306–310.



v této poloze se špatně vstává, atd.<sup>301</sup> Tyto zákroky ovšem většinou popisují až etnografické výzkumy v 19.–20. století, jejichž základ představoval sběr novověkých pověstí. Jediné opatření, které známe ze středověkých pramenů, je probodení srdce kulem a spálení mrtvolky.<sup>302</sup>

V tomto směru je známé pohřebiště v Čelákovících, dříve považované za vampyrické, nyní interpretované jako pohřebiště odsouzců z vrcholného středověku.<sup>303</sup> v roce 2000 bylo v Českém Krumlově nalezeno novověké pohřebiště s jedenácti kostrovými hroby datované do 17.–18. století, přičemž se předpokládá, že na některých z těchto těl byly praktikovány preventivní antivampyrické zásahy.<sup>304</sup> Je ovšem třeba uvést, že se výše uvedené zásahy na tělech nebožtíků dají interpretovat i jinými způsoby (viz Čelákovice zmiňované výše) – může se jednat o tělo popravence – např. k zahrabání a probodení kulem se někdy odsuzovaly ženy, jež usmrtily své dítě. Pokud je pohřbené tělo nekompletní, dalo by se to vysvětlit i tím, že kdosi jeho části odřezal kvůli použití v magických praktikách.<sup>305</sup>

Svým způsobem bylo v tomto směru nejúčinnější obranou proti návratu spálení těla, což se na nepokojného nebožtíka aplikovalo ve chvíli, kdy všechny ostatní prostředky selhaly. Obvyklá finále revenantských příběhů obsahuje právě exhumaci mrtvolky revenanta, její spálení a rozprášení.<sup>306</sup>

Pozoruhodnou památku najdeme v livonské lokalitě Mazirbe (dnešní Lotyšsko). Jedná se o hrob vlkodlaka na hřbitově poblíž kostela. Žádná hrobka s obdobnou tradicí se v rámci uvedeného regionu nevyskytuje.<sup>307</sup> Hrob má obdélný tvar s kamenným obložení a je důkladně pokrytý kameny. Podobná pohřebiště, datovaná do období 11. až 15. století, se nachází v oblasti mezi řekami Bugem a horní Narvou, většinou v lesích nebo remízkách. (V místech polí byly

---

<sup>301</sup> Např. „vampyr Tobiaš“ z Hrádku nad Nisou, viz Petr BRESTOVANSKÝ, *Archeologický výzkum centra Hrádku nad Nisou v letech 2009–2010*, Čtvrtletník Severočeského muzea v Liberci. - Č. léto (2011), s. 1–2.

<sup>302</sup> *Revenanti a upíři*, op. cit.

<sup>303</sup> *Byli v Čelákovících upíři? Půlstoletí od mediálně proslulého archeologického výzkumu*, ed. Dana Klírová – Pavlína Mašková, Čelákovice 2018.

<sup>304</sup> *Výzkumy v Čechách 2000*, Archeologický ústav AV ČR, Praha 2003, s. 45.; Michal ERNÉE, *Archeologický výzkum novověkého hřbitova na Plešivci*. Dostupné z: [http://www.ckrumlov.cz/cz1250/mesto/histor/i\\_avhrpl.htm](http://www.ckrumlov.cz/cz1250/mesto/histor/i_avhrpl.htm) [29. 5. 2019].

<sup>305</sup> Josef UNGER, *Pohřební ritus a zacházení s těly*, s. 165–167.; Michaela KRÁLÍKOVÁ, *Pohřební ritus*, s. 127.; Pavlína MAŠKOVÁ, *K otázce interpretace kostrového pohřebiště „s projevy vampyrismu“ v Čelákovících*, *Studia mediaevalia Pragensia*, Praha: Karolinum 5, (2005), s. 9–19.; Tommaso BRACCINI, *Před Draculou: archeologie upíra*, Praha 2014, s. 150–159.

<sup>306</sup> Popis všeobecné hysterie z revenanta např. Tommaso BRACCINI, *Před Draculou*, s. 15–19.; Giuseppe MAIELLO, *Vampyrismus & Magia posthuma*, s. 22–40.

<sup>307</sup> v lotyštině „vilkača kaps“. k vidění zde: <https://www.celotajs.lv/lv/e/vilkacakaps> [naposledy viděno 1. 12. 2018].

rozorány a zničeny.)<sup>308</sup> Výše zmíněný hrob vlkodlaka však není pozůstatkem středověkého pohřebiště, jelikož je výrazně mladší – pochází z přelomu 18. a 19. století. Podle korespondence s Latvijas Nacionālais vēstures muzejs (Lotyšské národní historické muzeum) hrob není zapsán v seznamu památek. Není tady jasné, co se v hrobě zachovalo, jelikož dosud nebyl otevřen a zkoumán.<sup>309</sup> k dispozici tedy máme pouze folkloristicko-regionálně historickou literaturu, respektive jedinou knihu, jež pojednává o Livonsku. o vlkodlačím hrobě se zde píše: „*Lívové<sup>310</sup> byli vždy pověřiví. Mají několik legend o vlkodlacích, zejména o vlkodlačím knězi, který mezi nimi žil. Vedle hrobu rodiny Freimanis se na hřbitově v Mazirbe nedaleko od vstupní brány nachází hrob pokrytý velkými kameny, nazývaný místními obyvateli ‚hrob kněze-vlkodlaka‘. Položili kameny na hrob, aby vlkodlakovi bránily v opuštění hrobu. Legenda: Kdysi dávno byl knězem v Mazirbe pastor Ludvikis. Často jej navštěvovali cizí pánové, d'áblové. Jednou na Štědrý večer, když byla všechna práce hotová, řekla služebná Ģēda své paní, že jde s dalšími dívkami do sauny na usedlost Tomi. Paní ji chtěla odradit od toho, aby šla ven, říkala: ‚Nechod tak pozdě, mohli by se kolem potulovat vlkodlaci.‘ Služebná přesto odešla. Dívky šly do sauny, umyly se a vracely se domů. Cestou zpět se ale setkaly s velkou skupinou vlkodlaků, kteří je chtěli roztrhat. Ale postavil se před ně velký vlkodlak s bílou náprsenkou a ostatním vlkodlakům nedovolil, aby se k nim přiblížili. Dívky se vrátily domů a šly spát. Ráno se pastor zeptal Ģēdy: ‚Viděla jsi něco na zpáteční cestě ze sauny?‘ Ģēda odpověděla, že nic neviděla. Kněz pravil: ‚Jsi chytrá holka. Můžeš u mě pracovat tak dlouho, jak se ti bude chtít, nebo dokud se nevdáš.‘“<sup>311</sup> Protagonistou příběhu je luteránský pastor Friedrich Christian Ludwig, který při zdejším kostele působil v letech 1770 až 1810. Zajímavé je, že se za života ve farnosti těšil velkému respektu. Po jeho smrti farníci velmi truchlili a na hrob mu prý pořídili epitaf, který měl uchovat*

---

<sup>308</sup> Michal DZIK, *Przemiany zwyczajów pogrzebowych w miedzyrzeczu Bugu i górnej Narwi (XI–XV w.)*, Tom I, Rzeszów 2015. Zde katalog a fotografie, např. s. 46.; Michal DZIK, *Przemiany zwyczajów pogrzebowych w miedzyrzeczu Bugu i górnej Narwi (XI–XV w.)*, Tom II, Rzeszów 2015, s. 40.

<sup>309</sup> Negativní výsledek měly i dotazy směřované do Latvijas Nacionālā bibliotēka (Lotyšská národní knihovna), Latvijas Nacionālā arhīva (Lotyšský národní archiv), Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuvē (Repozitář etnografického materiálu Institutu lotyšských dějin, Lotyšská univerzita).

<sup>310</sup> Lotyšsky líbieši. Finská etnická skupina, dnes zahrnující asi 250 lidí.

<sup>311</sup> Valda Marija ŠUVCĀNE, *Lībiešu ciems, kura vairs nav.* Rīga 2002, s. 110. [Livonská vesnice, která již není.] Můj dík patří dr. Sandis Laime z Archivu lotyšského folkloru při Lotyšské univerzitě, jenž mě na tuto publikaci upozornil a příslušnou pasáž pro mé porozumění přeložil do angličtiny. Citovaný příběh pochází od livonské vypravěčky Mariji Šaltjāre (1860–1930), jež představuje významný zdroj lotyšské folkloristiky – je zaznamenáno více než 200 lidových příběhů a pověstí, které vyprávěla.

jeho památku, náhrobek se však před lety ztratil.<sup>312</sup> Vlkodlačí legenda patrně vznikla mnohem později.

Pověsti o vlkodlacích v lotyšském folklóru nejsou vzácností. Historicky doložen je případ jistého Tisse (nebo Theiss či Matīss) z konce 17. století, který se bez mučení přiznal k tomu, že běhává po lesích jako vlk.<sup>313</sup> Vnímání vlkodlaka jako takového je ambivalentní, konkrétně v této oblasti však v zásadě pozitivní, jak alespoň ukazují Ginzburgovy teze o zdejších vlkodlacích, bojujících proti zlým bytostem, za lepší úrodu apod. Výše zmíněný vlkodlak Tisse dokonce podnikal výpravu do pekla. v západní Evropě se ovšem setkáváme s pojetím vlkodlaka coby bytosti negativní a nebezpečné.<sup>314</sup> Oproti tomu se v českém prostoru legendy o vlkodlacích takřka nevyskytují<sup>315</sup> a prameny prozatím nevydaly doklad jakéhokoliv vlkodlačího excesu, který by se tu kdy odehrál.

Jako protiklad k livonskému hrobu vlkodlaka je možné uvést případ německého sedláka Petera Stumppa (též ve variantě Stumpf nebo Peter Stubbe), který žil koncem 16. století poblíž města Bedburg nedaleko Kolína nad Rýnem.<sup>316</sup> Stumppovu údajnou škodlivou činnost zachytilo několik zpravodajských letáků.<sup>317</sup>

---

<sup>312</sup> Informace poskytla Ieva Ernštreite, kulturní pracovnice v Lībiešu tautas namš (Livonský národní dům), která potvrdila i výše uvedenou legendu. Ohledně osoby pastora Ludwiga jsem posílala dotaz do Latvijas Nacionālā arhīva (Lotyšský národní archiv), Kansallisarkisto (Národní archiv Finska) a Rahvusarhiiv (Národní archiv Estonska), dle reakcí se v uvedených archivech nic k jeho osobě nevyskytuje.

<sup>313</sup> Případu tzv. livonského vlkodlaka se mj. věnovali např. Carlo Ginzburg nebo Claude Lecouteux. Viz Carlo GINZBURG, *Noční příběh*. Sabat čarodějnic, Praha 2003, s. 182–215.; Claude LECOUEUX, *Vily, čarodějnice* a vlkodlaci ve středověku, Praha 1998, s. 121–124.

<sup>314</sup> v lotyštině existuje publikace Ralfs KOKINS, *Kurzemes vilkaču nostāsti*, Zvaigzne 2007. [Příběhy o vlkodlacích z Kuronska.]; C. GINZBURG, op. cit.; C. LECOUEUX, *Vily, čarodějnice*, s. 105–125.; Willem de BLÉCOURT, *Wolfmenschen*, in: *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, Band 14, Berlin 2014, s. 975–986. Zde i odkazy ohledně soudobé odborné literatury věnující se tématu vlkodlaků.

<sup>315</sup> Antonín BLAŽEK, *Vlci a vlkodlaci na Chrudimsku*, Český lid 15, 1906, s. 236–242. v závěru článku sice jeho autor apeluje na čtenáře, aby do redakce zasílali legendy tohoto typu, pokud se v jejich lokalitě tradují, nicméně se zdá, že to nevyvolalo odezvu.

<sup>316</sup> Případ podrobně rozebrán např. zde: Lena Maria KAISER, „Weil er geführt ein Wolff leben“ - Hintergründe, Rezeption und Deutungen des Werwolfprozesses gegen Peter Stump im späten 16. Jahrhundert, masterarbeit, Duisburg-Essen 2016. Dostupné z: [https://duepublico.uni-duisburg-essen.de/servlets/DocumentServlet/Document-41899/MasterarbeitPeterStump\\_Kaiser.pdf](https://duepublico.uni-duisburg-essen.de/servlets/DocumentServlet/Document-41899/MasterarbeitPeterStump_Kaiser.pdf) [naposledy viděno 25. 11. 2018]

<sup>317</sup> Lucas MAYER, *Warhafftige vnd Wunderbarlich / Neue zeitung von einem pauren / der sich durch Zauberey / des tags sibem stund zu ainen wolff verwandelt hat / vnd wie er darnach gericht ist worden durch den Colnischen Nachrichten / den letzten October Im 1589 Jar*. Otištěno v: Walter L. Strauss, *The German Single – Leaf Woodcut 1550–1600*. Volume 2: K-R. a Pictorial Catalogue. New York 1975, s. 701.; Johann NEGELE, *Warhafftige vnd wunderbarliche Neue zeitung/ von einem Bawren/ der sich durch Zauberey/deß Tags sibem stund zu einem Wolff verwandelt hat/vnd wie er darnach gericht ist worden durch den Cölnischen Nachrichten/den letzten October im 1589*. Otištěno v: Walter L. Strauss, *The German Single – Leaf Woodcut 1550–1600*. Volume 2: K-R. a Pictorial Catalogue. New York 1975, s. 795.; Niclas SCHREIBER, *Warhafftige Vnd erschreckliche Beschreibung von vielen Zaubern Oder Hexen/ wie vnd warumb man sie hin vnd wider/ verbrandt in diesem 1589. Jahre Was sie*

*„A za ty hříchy strašlivé  
mu údy v kole lámali  
a prsty cvočky spínali.  
A během celé exekuce  
mu usekli i nohy, ruce,  
pak museli mu hlavu stít  
a nad kolem ji vystavit.  
To vlčí tělo prokleté,*

*co vedlo život zvířete,  
bylo pak v ohni spáleno  
i s jeho dcerou milenou  
a s jeho kmotrou jakbysmet  
všechny tři spálili je hned.“<sup>318</sup>*

Stumppovy skutky (vlk útočící na dítě, muž bojující s vlkem mečem apod.) a jeho popravu lámání v kole zachycují též ilustrace, které texty doprovázejí. Na závěr je Stumppovo mrtvé tělo spáleno společně s dcerou a milenkou („kmotrou“). Obě ženy byly upáleny zaživa. Zajímavý motiv představuje tyč s naraženou Stumppovou hlavou a postavou vlka. Tělo údajného vlkodlaka rozsekal postupně kat a ve finále zkremoval, odtáta Stumppova hlava získala místo odpočinku na tyči ve společnosti figurky vlka coby symbolu – nespoutaného nedobrého života, lstivosti a hlavně proměny, dvojakosti lidské povahy. Došlo tedy k vystavení popraveného pro výstrahu, následně se jeho pozůstatky pravděpodobně zahrabaly do jámy u šibenice.<sup>319</sup>

Jiný podivuhodný případ s vlkem se odehrál roku 1685 v bavorském Ansbachu – obsahoval dvě roviny, kdy se prvotní lokální tradice o revenantovi proloukla s hrůznými událostmi kolem řádění vlků v okolí města. Revenantská linie byla celkem prostá – v dubnu roku 1684 zemřel v Ansbachu Michael Leicht, druhý nejbohatší muž v městečku, jenž několikrát zastával úřad purkmistra a pokladníka<sup>320</sup>, a který se již během života těšil velké neoblíbenosti svých spoluobčanů. Není tedy divu, že se rozšířily pověsti o jeho strašení. Podle nich se měl zjevovat hlavně ve vlastním domě, z jehož okna měl dokonce sledovat svůj vlastní pohřeb. o rok později se

---

*getrieben vnd bekandt haben männiglich zur trewen warnung gestellet. Auch von einem Werwolff welcher zu Bepper ist gerichtet worden den 31. October dieses 1589. Jars was bæser Thaten er begangen hat, Köln 1589. Halle, Saale: Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt. <http://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd16/content/pageview/1116223> [20. 11. 2018]*

<sup>318</sup> J. NEGELE, *Warhafftige vnd wunderbarliche Newe zeitung*, op. cit. Přebásnil Štěpán Špád.

<sup>319</sup> Pavlína MAŠKOVÁ, *Pohřby na místech popravišť jako zrcadlo vztahu společnosti k lidem na okraji*, in: *Przestępczość kryminalna w Europie Środkowej i Wschodniej w XVI-XVIII w.* Red. P. Klint, D. Wojtucki, Łódź – Wrocław 2017, s. 11–23.

<sup>320</sup> Kastenpfleger.

v okolí Ansbachu začali objevovat vlci, přičemž v říjnu stejného roku měl jeden z nich údajně začít útočit na lidi, tedy zejména na děti a ženy. Pravděpodobně se jednalo o vlka samotáře. v tomto směru jsou historické prameny velmi kusé a protichůdné, respektive většina informací o případu pochází ze zpravodajských letáků, jež se dochovaly. Řádění zvířete ale netrvalo dlouho, jelikož 10. října 1685 ve vesnici Neuses vlk při nahánění drůbeže spadl do studny, kde jej vesničané následně utloukli klacky, obušky a kameny. Vlkovu mršinu převezli do Ansbachu a následuje pozoruhodná část celé kauzy. Jelikož mezitím mezi občany vznikla teorie, že útočící vlk je ve skutečnosti zemřelý, nenáviděný Michael Leicht, který se měl po smrti proměnit ve vlka. Vlčí tělo se tedy dočkalo exemplárního trestu – kat jej oblékl do mužských šatů úřednického typu a na hlavu nasadil masku a také typickou alonžovou paruku. Tělo bylo pověšeno na místní šibenici.<sup>321</sup>

V tomto textu se navzájem prolínají dvě věci: pohřbený revenant coby hmotná kultura reálně existujícího hrobu a jako literární obraz v rámci legend a mýtů. Pozoruhodný monument se šťastnou shodou okolností podařilo nalézt v poněkud specifickém livonském regionu. Vzhledem k tomu, že zde neproběhl archeologický výzkum, nevíme, jestli na pohřbeném nebožtíku byly praktikovány antivampyrické zásahy. Vnější podoba, tj. zatížení kameny, které pohřbenému zabraňují vycházet ven, připomíná hrob vampýra, alespoň podle opatření známých z pověstí 18.–20. století,<sup>322</sup> váže se k němu ale dlouhodobější vlkodlačí tradice. Některé pozitivní konotace (viz Ginzburg a případ tzv. livonského vlkodlaka), spojené v Lotyšsku s vlkodlaky, by mohly vysvětlovat hrob v Mazirbe coby památku, jež se dochovala do dnešních časů. i zde se však objevuje pozoruhodná ambivalence. Prizmatem legendy o pastorovi, zmíněné výše, je vlkodlak nebezpečné stvoření, nicméně je za něho považována osoba všeobecně oblíbená a respektovaná. Pastorův hrob se také nachází v prostoru posvěceného pohřebiště, takže coby potenciálně nečistý zemřelý není vyčleněn z komunity řádných lidí, což ostře kontrastuje s případem Petera Stumppa, jehož osoba je dehonestována a fyzická podstata zlikvidována. Stumppa odsoudili a popravili za vraždy, jichž se měl dopustit, nicméně pastor se dle výše citovaného podání měl vyskytovat ve společnosti nebezpečných vraždících vlkodlaků čili se dá předpokládat, že byl přítomen u jejich zločinů. Byť v citovaném případě zasáhl ve prospěch napadených obětí. Nejbizarnější příběh, jenž se odehrál v Ansbachu, zase

---

<sup>321</sup> Hermann DALLHAMMER – Werner BÜRGER, *Ansbach*, Ansbach 1993, s. 198–204.

<sup>322</sup> Zatěžování kameny, jako prostředek proti nebezpečnému mrtvému se objevuje od 18. století a přetrvává, např. na Slovensku až do 20. století, to by v tomto případě korespondovalo. Viz Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 309.; Ján MJARTAN, *Vampírske povery*, s. 131.

ukazuje iracionální ztotožnění nenáviděného lokálního úředníka s nevyzpytatelným, vraždícím vlkem, jenž terorizuje kraj dlouho před aférou tzv. Gévaudanské bestie.<sup>323</sup> (Respektive nabízí se také interpretace, že naopak vlk byl dehonestován spojením s osobou Michaela Leichta.) v popisu Stumppova konce poznáváme některé „oblíbené“ antivampyrické, čili antirevenantské zásahy. Ovšem jedná se o deskripci dobových popravčích praktik, což by mohlo být dokladem skeptických náhledů na antirevenantské/antivampyrické zásahy v některých pohřbech, které je interpretují jako hroby popravenců. Na druhou stranu, není popravenec coby nečistý zemřelý potenciální revenant, na jehož těle se preventivní zásahy praktikují zaživa? Vylučovat by se to nemuselo.

---

<sup>323</sup> Jay M. SMITH, *Gévaudanské nestvůry aneb Zrod bestie*, Praha 2011.

## 8 Revenanti na mši<sup>324</sup>

*„Ostatně je také známo, že takové nadpřirozené události vždy každý neslyší a nevidí, alespoň tedy takoví, kteří to se vši mocí chtějí vidět.“<sup>325</sup>*

Některé lidové pověsti vnímají duše zemřelých jako bezdomovce, kteří se potulují po světě. i když někdy navštěvují své bývalé domovy, centrem bezpečí je pro ně obvykle prostor kostela, a i posmrtně se zde coby zbožní křesťané scházejí k vysluhování mše.<sup>326</sup> Příběh o tzv. mši duchů je velmi rozšířeným typem démonologické legendy, která velmi úzce souvisí s problematikou raně novověkých revenantů. Jenom na území České republiky ji nalezneme v mnoha lokalitách: například v kostele svatého Jakuba v Berouně (střední Čechy; o pověsti podrobněji dále), v kostele svatého Archanděla Michaela v Borohrádku (východní Čechy), v kostele svatého Jakuba Většího a poutním kostele Narození Panny Marie v České Kamenici (severní Čechy), v kostele sv. Václava v Dlažkovicích (severní Čechy; o této podrobněji dále), bezejmenný hřbitovní kostel v Horažďovicích (západní Čechy; viz níže), Jablonec nad Nisou (severní Čechy, není však jisté, ve kterém kostele by se příběh měl stát, vyskytují se zde tři katolické a dva evangelické kostely), kostel svatého Štěpána v Kouřimi (střední Čechy; podrobněji dále), kostel sv. Gottharda v Krupé u Rakovníka (střední Čechy), kostel svatého Prokopa v Krupce (severní Čechy), kostel svatého Víta a hřbitovní kostel Panny Marie v Pelhřimově (jižní Čechy), katedrála svatého Víta v Praze (viz dále) nebo kostel Panny Marie v Sušici (západní Čechy; podrobněji rozvedeno dále). Jenom málokdy můžeme určit starší tradici těchto lokálních příběhů. Na počátku mého výzkumu se objevila otázka, jak hluboko do minulosti je možné vysledovat kořeny určité pověsti, následovala snaha identifikovat její inspirační zdroje, proměny a varianty, a to na základě co největšího počtu pramenů. Využití církevních pramenů však vyvolalo otázku, zda a do jaké míry různé české varianty zmíněné legendy prozrazují konfesijní orientaci v průběhu různých staletí v daném místě.

---

<sup>324</sup> Téma řešeno v diplomové práci, tato kapitola je její rozšířenou a přepracovanou verzí. Helena CHALUPOVÁ, *Život po životě. Revenanti českých zemí raného novověku*. Praha 2015. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 28–33.; Dílčí výsledky v minulosti publikovány, viz Helena CHALUPOVÁ, *Mše duchů v raném novověku*. In: Poohří 7 Smrt, války a katastrofy. Louny/Žatec/Kadaň: Historie a současnost Poohří, z. s., 2018, s. 83–89.

<sup>325</sup> Jan Antonín HARBUNAL a CHAMARÉ, *Popis dobývání pokladu na Tempelbergu v letech 1771, 1772 a 1773: (z historie hradu Velešova)*, Bohumír Smutný – Vilém Kratochvíl (eds.), Potštejn 2007, s. 9.

<sup>326</sup> Emanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou, okcitánská vesnice v letech 1294–1324*, Praha 2005, s. 96–98.

Obvyklým obdobím, kdy se otevírají hranice mezi světy živých a mrtvých, jsou advent, Vánoce, Dušičky a případně též novoroční noc.

a) v noci se mrtví účastní mše v kostele (v určitý den, například na první adventní neděli nebo na svátek Dušiček). Člověk obchází kostel zvenčí, vidí světlo a slyší zpěv. Přijde blíž, ale když vezme za kliku, všechno světlo zhasne a zpěv utichne. Vyděšená osoba utíká pryč. Pokud vejde dovnitř a podívá se někomu z přítomných do tváře, do tří dnů zemře.

b) Muž vstane na Dušičky brzy ráno a chystá se na mši, protože slyší zvony. v kostele potká svého mrtvého kmotra, který mu řekne, že se momentálně účastní mše zemřelých, a poradí mu, aby nejdříve opustil kostel a nechal tam kus oblečení. Muž radu poslechne a druhý den ráno najde na hřbitově své šaty roztrhané na kusy.<sup>327</sup>

c) Vyprávění z alpského prostředí (hlavně Švýcarsko) popisují harmonickou bohoslužbu se slavicími anděly a světci.<sup>328</sup>

Jistou příbuznost můžeme sledovat s příběhem „Procesí mrtvých“: Zástup mrtvých jde na pouť nebo na bohoslužbu do opuštěné hradní kaple nebo na hřbitov, kde stojí kříž. Průvod popravených dělníků prochází hradem a mizí u popravčího špalku (mezi mrtvými jsou i živí lidé, kteří zemřou během jednoho roku).<sup>329</sup> Tento příběh vypráví o pokání duší zemřelých.

## 8.1 Pohled do zahraničí

Častý výskyt legendy o mši mrtvých v narativních historických pramenech svědčí o dlouhodobé oblibě tohoto příběhu. Její kořeny tkví v raně křesťanském uctívání andělů a svatých. První zmínky ukazují na pokojné slavení mše, později však do legendy proniká démonický prvek. Ten se poprvé objevuje v díle Řehoře z Tours, kde mrtví útočí na živé, kteří

---

<sup>327</sup> Jan LUFFER, *Katalog českých démonologických pověstí*, Praha 2014, s. 126. (3. B. 50); Bohuslav ŠALANDA, *České pověsti ze současného sběru. Doklady k dějinám lidového myšlení – I.*, Praha 1989, s. 55–56. (37. A); ATU 779F\* in Hans-Jörg UTHNER, *The Types of International Folktales. a Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*, Helsinky 2004.; Ines KÖHLER, *Geistermesse*, in: *Enzyklopädie des Märchens*, 5 Band, Berlin 1987, s. 934.

<sup>328</sup> Doroteja DOBREVA, *Die Geistermesse in Stanimaka. Politische Implikationen eines internationalen Erzählstoffes*, Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde, München, 2005, s. 93–101. Cit. s. 93.

<sup>329</sup> Jan LUFFER, *Katalog*, s. 127. (3. B. 55); Helmut FISCHER, *Totenprozession*, in: *Enzyklopädie des Märchens*, 13 Band, Berlin 2010, 819–824. Viz dále Wolfgang BEHRINGER, *Chonrad Stoecklin a „noční houf“*, op. cit.; Carlo GINZBURG, *Noční příběh*, op. cit.



je vyrušují.<sup>330</sup> Nacházíme ho také v díle Dětmara, knížete-biskupa merseburského a jednoho z prvních historiků Svaté říše římské, jenž žil v 10. století. Dětmarovy příběhy o revenantech zkoumala podrobně ve své studii americká historička Nancy Mandeville Caciola se závěrem, že se jedná o synkretismus slovanského pohanství a ranou křesťanskou kulturou středověku.<sup>331</sup> První příběh, který nás zajímá, se odehrává v prostředí raně středověkého Německa: Za úsvitu šel kněz sloužit mši. Když však vstoupil na hřbitov, uviděl velký zástup lidí, kteří dávali obětní dary nějakému jinému knězi stojícímu u dveří kostela. První kněz se tam za nimi vydal. Po chvíli k němu přistoupila žena (jeho nedávno zesnulá známá) a předpověděla mu, že nebude dlouho žít. To později řekl svým sousedům a dalším známým, brzy nato zemřel. Stejný autor zaznamenal podobně znepokojivý příběh, přičemž v této druhé verzi měli živoucí mrtví kněze upálit na oltáři v kostele.<sup>332</sup> Poněkud paradoxně tak živý kněz utrpí stejný konec, který obvykle zakouší škodliví revenanti – tj. jeho tělo je spáleno, dokonce zaživa, a ztrácí tak naději na posmrtný život.<sup>333</sup>

Dětmar tyto příběhy interpretuje jako důkaz budoucího vzkříšení mrtvých, jež hlásá doktrína jeho církve, i jako doklad toho, že den patří živým a noc mrtvým, kteří vedou po smrti jakýsi paralelní „život“, a tento řád by se neměl porušit. v opačném případě bude dotyčný náležitě potrestán. Jeho kronika je také „dítětem“ doby pronikání německého obyvatelstva do slovanských zemí, souboje křesťanství s pohanstvím na evropské půdě.<sup>334</sup>

Pozoruhodným pramenem pro výzkum je vyšetřování Arnauda Gélise z Pamiers v únoru roku 1320. Arnaud se prezentoval jako médium, s nímž komunikují duchové mrtvých. Dle výpovědi je vídal všude kolem sebe. *„Sledoval je, jak bloumají po městech, kostelech a náměstích; vídal je ve skupinách i jednotlivě a pravidelně s nimi mluvil. (...) Vysvětlil, že mrtví tráví všechny noci v kostelech (...) každou noc se stěhovali do jiného kostela, ačkoliv většinou mají zvláštní*

---

<sup>330</sup> Bernward DENEKE, *Legende und Volkssage: Untersuchungen zur Erzählung vom Geistergottesdienst*, Frankfurt am Main 1958, s. 33.

<sup>331</sup> Nancy MANDEVILLE CACIOLA, *Revenants, Resurrection, and Burnt Sacrifice*. *Preternature: Critical and Historical Studies on the Supernatural* 3, no. 2 (2014): s. 311–338. Další interpretace viz Jean-Claude SCHMITT, *Revenanti*, s. 45–47.

<sup>332</sup> Již citovaná Nancy Mandeville Caciola rozvíjí k tomuto motivu zajímavé úvahy ohledně pohanského motivu zápalné lidské oběti. Viz Nancy MANDEVILLE CACIOLA, *Revenants, Resurrection, and Burnt Sacrifice*, s. 324–326.

<sup>333</sup> DĚTMAR Z MERSEBURKU, *Kronika*, Praha 2008, s. 40–41.

<sup>334</sup> Andrew JOYNES, *Medieval ghost stories. An Anthology of Miracles, Marvels and Prodigies*, Woodbridge 2003, s. 12–14.

vztah k tomu, jenž za života sloužil jako jejich farní, a také k tomu, v němž bylo pohřbeno jeho tělo.“ Noci tedy tráví v kostele a ve dnech se běžnými smrtelníky nevidění pohybují v ulicích.<sup>335</sup>

Jiný pramen, „Legenda Aurea“, přináší příběh biskupa, který zakazoval podřízenému knězi sloužit mše za mrtvé. Jednou se biskup ocitl v noci na hřbitově, mrtví jej napadli, jelikož zádušní mše, proti kterým brojil, jim ulehčují posmrtný úděl. Biskupa setkání poučilo a od té doby i on sám vysluhoval mše za mrtvé.<sup>336</sup> Také ve „Speculum Exemplorum“ (15. století) mrtví vstávají z hrobů – zde slouží bohoslužby za svého nedávno zesnulého dobrodince v kostele osvětleném svícemi a zpívají pohřební písně.<sup>337</sup>

Podrobnější příběh legendy o půlnoční mši mrtvých lze nalézt například v publikaci bratří Grimmů pod názvem „Geisterkirche“ (Strašidelný kostel):

*„Kolem roku 1516 se v kostele svatého Vavřince a na jeho hřbitově odehrál neuvěřitelný, ale pravdivý příběh. Jednoho dne, brzy ráno dlouho před svítáním, chtěla jít jedna starší a zbožná žena do kostela na andělskou mši, jak byla zvyklá. v domnění, že nastal ten správný okamžik, přišla o půlnoci před horní bránu, našla otevřené dveře a vstoupila do kostela. Tam spatřila starého, neznámého kněze, který sloužil před oltářem mši. a kolem sebe viděla mnoho lidí, většinou neznámých, někteří z nich byli bezhlaví. Seděla na židli mezi těmi, kteří nedávno zemřeli a ona je ve svém životě dobře znala. Žena se třásla strachy. Pochopila, že jsou to duše zemřelých lidí. Nevěděla, zda má kostel opustit, nebo zůstat uvnitř. Přišla jedna z duší, která byla živá, jak si žena myslela, byla to její kmotra, která zemřela před třemi týdny. Nepochybně to byl její anděl strážný. Kmotra oblékla ženě kabát, popřála jí dobré ráno a řekla: ‚Hej, má milá kmotričko, ať tě všemohoucí Bůh ochraňuje, jak jsi k nám přišla? Prosím tě, dávej si pozor na Boha a jeho drahou matku, až se chléb a víno vzaté v oběť na oltáři promění modlitbou svěcení a kněz začne žehnat, utíkej co nejrychleji pryč a neohlížej se, jinak přijdeš o život.‘ Žena utekla a ozval se obrovský rachot, jako by se celý kostel zřítíl. Slyšela, jak za ní běží všichni*

---

<sup>335</sup> Nancy MANDEVILLE CACIOLA, *Afterlives*, s. 273–279.

<sup>336</sup> Příběhů tepající nehodné kněze vznikalo ve středověku více. Caesarius z Heisterbachu do své sbírky zařadil např. exemplum o knězi, jenž přijal dar od poutníka s tím, aby sloužil mše za spásu poutníkovy duše. Kněz tento úkol zanedbal, protože duši neprokázal žádné dobrodiní, a navíc se z hříchu nevyzpovídá, musel v očistci podstupovat velké utrpení. Viz Caesarius DE HEISTERBACH, *Vyprávění o zázracích*, s. 303.

<sup>337</sup> Günther THOMANN, *Die Armen Seelen im Volksglauben und Volksbrauch des altbayerischen und oberpfälzischen Raumes. Untersuchungen zur Volksfrömmigkeit des 19. und 20. Jahrhunderts. Teil II.*, Regensburg 1971, s. 119–120.

*duchové. Na hřbitově ji dostihli, chytli její kabát, snažili se ji za něj zatáhnout, ale žena ho upustila, a tak utekla bez úhony. Když konečně dorazila k horní bráně do města, zjistila, že je zamčená. Musela strávit tři hodiny v domě před branou, než se otevřela, a během toho si všimla, že jí žádný dobrý duch nepomohl. u brány viděla a slyšela prasata, což byli ďáblové. Ale byla to srdnatá žena, unikla těm neštěstím, překonala je a šla domů. Nic se jí nestalo, i když kvůli té hrůze musela dva dny ležet v posteli. Ráno, hned po rozednění, se vydala na hřbitov, kde našla malé kousky ze svého roztrhaného pláště. a protože tyto kousky ležely na každém jednotlivém hrobě, lidé, kteří přišli na hřbitov, žasli.“<sup>338</sup>*

Lidé, již zažijí takové setkání s mrtvými, obvykle brzy zemřou, respektive žijí tak dlouho, aby mohli vydat svědectví o svém zážitku.<sup>339</sup> z Německa pocházejí i další prameny ke sledovanému příběhu, které se vyskytují v různých náboženských oblastech kontinentální Evropy. Motiv sousedky/kmotry/staré dobré známé coby setkání s revenantkou je kupodivu ještě starší nežli verze bratří Grimmů – nachází se v knize Petra Damianiho „O různých zjeveních a zázracích“ (De diversis apparationibus et miraculis), jež vznikala v letech 1063–1072. Jak (poměrně znepokojivý a ryze femininní příběh) cituje Jacques Le Goff: „V noci o svátku Nanebevzetí Panny Marie, když se Římané v kostelích modlili a zpívali, jistá žena v bazilice Santa Maria in Campitello spatřila jednu sousedku, která už asi před rokem zemřela. Protože se k ní v tlačenici nemohla dostat, rozhodla se počkat na ni v jednom rohu uličky, aby ji neminula, až bude vycházet z baziliky. Když šla žena kolem ní, hned ji oslovila: ‚Nejsi ty má sousedka Marozia, ta, co umřela?‘ Žena odvětila: ‚To jsem já.‘ ‚A jak to, že jsi tady?‘ Žena řekla: ‚Až dodnes jsem byla podrobena trestu, který nebyl nijak lehký, neboť když jsem byla ještě v útlém věku, svedena nestoudnou prostopášností oddávala jsem se s dívkami svého věku hanebnostem, ale bohužel jsem na toto zapoměla, a přestože jsem se knězi vyzpovídala, toto jsem soudu ‚zповědníkovi‘ nepředložila. Dnes se však královna světa milostivě za nás modlila, vysvobodila mne z míst trestů (de locis poenalibus) a její zásluhou se dnes zbavilo trápení více lidí, než kolik jich je v celém Římě; proto jsme navštívili tato posvátná místa zasvěcená naší slavné paní, abychom jí za to velké dobrodiní poděkovali.‘ a protože se sousedka zdráhala jejím slovům uvěřit, dodala

---

<sup>338</sup> *Deutsche Sagen, herausgegeben von der Brüdern Grimm*, Berlin 1987, s. 196–198. Jako zdroj příběhu se uvádí Höfer Chronik od Enocha Widmanna. v některých verzích se mše koná v noci před svátkem Všech svatých.

<sup>339</sup> v legendách o mši duchů se obvykle objevuje magický termín „do roka a do dne“. Owen Davies zaznamenává případy, kdy údajné setkání s duchem svědka vystrašilo do té míry, že zanedlouho zemřeli. Viz Owen DAVIES, *The Haunted*, s. 42–44.

*ještě: „Aby ses přesvědčila, že je pravda, co říkám, věz, že do roka, přesně v den tohoto svátku, zcela jistě zemřeš. Budeš-li žít dál, což se nestane, můžeš mne pak obvinít ze lži.“ Po těchto slovech zmizela. Na ženu předpověď její vlastní smrti tak zapůsobila, že od tohoto dne žila opatrněji. Rok poté, v předvečer téhož svátku, onemocněla, a přesně na ten svátek, tak, jak jí bylo předpověděno, zemřela. z toho plyne poučení, a poučení strašlivé, že pro chybu, na kterou zapomněla, ta žena byla v mukách tak dlouhou, dokud nezasáhla neposkvrněná Matka Boží.“<sup>340</sup>*

Zde se nalézá více motivů, jež se budou variovat v mnoha příbězích. (Pokud pomineme soudobé myšlení, dle kterého se lidské jednání, ke kterému by dnešní člověk byl více než shovívavý, v očistci velmi tvrdě trestá,<sup>341</sup> a tedy revenantka Marozia odpykává hřích, na něj její pozemské já údajně zapomnělo. Zajímavé ale je, že jí odpuštění přináší jiná žena, tj. Panna Maria. Především se zde vyskytuje revenantka coby zvěstovatelka blízkého úmrtí svědkyně, cyklická, magická roční lhůta skoro připomínající oblíbené „do roka a do dne“. Případně by se dalo uvažovat o tom, jestli setkání s revenantkou ženu „nenakazilo“ smrtí.

Francouzský historik Claude Lecouteux se domnívá, že se v případě klasické mše duchů jedná o zjevování duší, které prodlévají v očistci. Těmito mšemi vykupují své hříchy a bojí se, že se jejich utrpení prodlouží, pokud je někdo v tomto aktu vyruší. To je zajímavá myšlenka, jelikož pro katolické prostředí je typické, že živí lidé mohou ovlivnit osud mrtvých, nicméně v tomto případě se své hříchy pokouší „smazat“ samotní mrtví. Paralelou k tomu může být tzv. procesí duší, lidová pohádka, které věří obyvatelé Bretaně – člověk by se měl za svůj život zúčastnit alespoň dvou zbožných poutí: první je pouť k ostatkům svatého Ronana (francouzsky „La Troménie“); druhou zase putování k ostatkům svatého Serváce:

*„Lidé, kteří Troménie účastnili samostatně, často slyšeli [...] hluk v křoví podél cest a zvuk kroků. Byly to duše zemřelých, kterým se za života nepodařilo vykonat pouť a nyní se to snaží napravit. Občas se stane, že se procesí kvůli špatnému počasí neuskuteční. Tehdy se na obloze ozvou tajemné hlasy zvonů a nad mraky se objeví stín dlouhého procesí. v jejich představách kráčí svatý Ronan osobně a zvoní železným zvonem.“*

---

<sup>340</sup> Jacques Le Goff, *Zrození očistce*, s. 176.

<sup>341</sup> *Tamtéž*, s. 178.

Stejně tak byla pro Bretonce důležitá pout' ke svatému Servácovi – člověk, který ji neuskutečnil za svého života, musí tuto povinnost splnit po smrti. v tomto případě však nese vlastní rakev na rameni a každý den se pohybuje vpřed pouze po její délce.<sup>342</sup>

Pozoruhodné zachycení mše duchů představuje Allerseelealtar z kolegiálního kostela v Bernu, pro něž byly kolem roku 1505 vytvořeny deskové obrazy, nyní umístěné v městském Muzeu výtvarného umění. Zde se stalo inspirací exemplum „O zbožném muži, při jehož smrti lidé viděli duše mrtvých slavit jeho pohřeb“, pocházející z výše vzpomenutého *Specula Exemplora*. v tomto příběhu zemřelí oceňují ty, kteří se jim snažili pomoci – dobrý muž pravidelně konal modlitby za duše lidí pohřbených na místním hřbitově. Když ale umíral, farář si na něho nevyšetřil čas a poslal k němu pouze svého pomocníka (jáhna), aby mu udělil poslední pomazání. Muž zemřel a jáhen se vracel zpět kolem kostela, kde viděl otevřené dveře. Uslyšel mocný hlas, jenž volal mrtvé z hrobů, a ti okamžitě poslechli. Vešli do kostela a tam konali mši za zemřelé.<sup>343</sup> Na zmíněných obrazech z Bernu lze vidět sakristiána, který v noci vchází do kostela. v kostele se právě odehrává mše duchů, kteří jsou zobrazeni jako shromáždění koster v rubáších. Mši vysluhují mrtví kněží a zajímavé je, že se zde vyskytují celkem tři – a stojí u tří oltářů. Nad kostelem andělé odlétají s (patrně) vysvobozenými dušemi.<sup>344</sup>

Legenda bývala též často zařazována i do démonologických spisů. Ve variantě Jeana Bodina nečekaného svědka mše roztrhají nadpřirození psi.<sup>345</sup>

## 8.2 České mše duchů

Legenda o mši zemřelých je vyprávění, které často nacházíme v českých a německých sbírkách pověstí. Slavnost se převážně koná na svátek Dušiček, méně často o Vánocích nebo během adventu. Velmi vzácně se koná v době svátku patrona konkrétního kostela – například v kostele svatého Gottharda v obci Krupá u Rakovníku se má konat v týdnu před a v týdnu po

---

<sup>342</sup> Ivana TOMKOVÁ, *Potopené zrcadlo. Legendy, pověsti a pověry z Bretaně*, Praha 2005, s. 144–145.

<sup>343</sup> Peter JEZLER, *Himmel, Hölle, Fegefeuer*, Zürich 1994, s. 248.

<sup>344</sup> Cecile DUPEUX – Peter JEZLER – Jean WIRTH – Gabriele KECK – Christian von BURG – Susan MARTI, *Iconoclasme. Vie et mort de l' image médiévale*, Paris 2001, s. 204–205.

<sup>345</sup> Jean BODIN, *Anderer Theil Oder Anhang Johannis Bodini Daemonomaniae...*, Hamburg 1698, s. 271.

Svatogotthardské pouti – tj. o víkendu následujícím po 5. květnu, který je svátkem svatého Gottharda z Hildesheimu.<sup>346</sup>

V českém Berouně se podle místní tradice konala mše za zemřelé v kostele svatého Jakuba o první adventní neděli ve dvě hodiny ráno. Účastníci se jí prý všichni zemřelí Berouňané, ale jen někteří nedávno pokřtění měli možnost je vidět, a to většinou jen jednou za život. Pokud se někdo odvážil vstoupit do kostela a podívat se některému z účastníků mše do tváře, nejspíše za tři dny zemřel. Příležitostně se kostel osvětloval i v jiném než adventním čase, což se obvykle vykládalo jako znamení, že město postihne neštěstí.<sup>347</sup> Výše uvedené typy příběhů byly v české ústní tradici živé ještě ve 20. století.

Zatím nejstarší nalezený doklad o mši duchů z českého prostředí je datovaný 9. května 1584. Pramen ale nevypráví o tom, že by se událost stala v českých zemích, ale v nejmenovaném opuštěném, zchátralém kostele v Livonsku, kde se dlouho nekázalo, jelikož jej zpusťovali moskevští vojáci. Příběh se nese v luteránském hávu. Jednoho dne se ale ze jmenovaného kostela začal ozývat líbezný zpěv a svědci, pastoři, zde našli třicet osob, jež nedávno náhle a nečekaně zemřely. Přivolaní pastoři s nimi rozmlouvali, mrtví komunikovali v němčině a zvěstovali, že se radují, jelikož den spásy se již blíží, a následně pokračovali ve zpěvu luteránských hymnů „Heilig heilig heilig ist der Herr Zebaoth“, dále „Ein feste Burg ist unser Gott“, „Allein Gott in der Höh sei Ehr“ a „Wär Gott nicht mit uns diese Zeit“.<sup>348</sup>

Další zmínka o této legendě pochází ze 17. století, kdy se objevuje jako reakce na znesvěcení posvátného chrámového prostoru. Krátce před Vánocemi, 21. prosince 1619, se v pražské katedrále svatého Víta konala na popud stoupenců kalvínského „Zimního krále“ obrazoborecká akce: ničení obrazů a soch, zejména těch, které zobrazovaly Pannu Marii a Ježíše Krista, bourání některých oltářů, otevírání hrobek a relikviářů atd. nakonec vyvolalo odpor Pražanů. v této souvislosti existuje zmínka o půlnoční mši za zemřelé, která se konala noc před ikonoklastickými událostmi v katedrále. Lidé, katolíci i nekatolíci, viděli nadpřirozená světla, která zářila z oken kostela, a slyšeli zpěv katolické litanie v katedrále. Ke společné modlitbě se

---

<sup>346</sup> Tomáš BEDNAŘÍK, *Knihy pověstí z Rakovnicka, Novostraševka, Křivoklátska, Podděbánska, Jesenicka a Čistevka*, Rakovník 1998, s. 41–42.

<sup>347</sup> Vilém AMORT, *Báchorky a pověsti města Berouna a okolí*, Beroun 1894, s. 5.; Karel KAZDA, *Pověsti a staré tradice z Podbrdská*, Beroun 1923, s. 9.; Helena MEVALDOVÁ, *Berounské pověsti*, Beroun 1993, s. 14–16.

<sup>348</sup> Státní oblastní archiv Třeboň, fond Historica Třeboň IV. díl 1571–1592 (1493), i. č. 6322, sign. 5247A.

tu prý sešli duchové lidí pohřbených v katedrále, přičemž spolu hovořili latinsky. Zprávu o této události však zaznamenal až Jan František Beckovský, historik katolického baroka, kolem roku 1700.<sup>349</sup> Podobný příběh se vypráví také o kolínské katedrále. Věc se údajně odehrála v roce 1795, kdy město obsadili Francouzi.<sup>350</sup>

Díky dochovaným pramenům můžeme rekonstruovat společenské a politické napětí, které motivovalo lidi k vyprávění půlnoční mše o mrtvých v Kouřimi v roce 1631.<sup>351</sup> Toto město se nachází ve Středočeském kraji a v době třicetileté války, kdy se měl příběh odehrávat, zažívala Kouřim úpadek – trpěla častými průchody vojsk a jejich vymáháním kontribucí. Pro tuto dobu je důležitým pramenem kronika Jindřicha Václava Zyvaldy s názvem „Deym Kaurzima miesta niekdy čtverau vůni z sebe wydawagici.“<sup>352</sup> z náboženského hlediska bylo město Kouřim dlouho nekatolické. v roce 1623 však nekatoličtí kněží odešli a byli nahrazeni katolickými duchovními. Legenda se váže k místním děkanům Šimonu Eustachovi Kapihorskému a Bernardu Františku Zottinesovi (či Zottinisovi) a Vegla. Kapihorský byl děkanem od roku 1625. Do historie Kouřimi se zapsal špatně, byl téměř prototypem netolerantního katolického kněze, který násilím a zavražďováním nutil nekatolíky ke konverzi. Všichni měšťané proto konvertovali, ale situace ve městě byla velmi napjatá. Nespokojenost panovala i na okolním venkově. v roce 1626 vypuklo selské povstání a jistě nebylo náhodou, že vzbouřenci při té příležitosti Kapihorského aktivně hledali, ten se ale dokázal skrýt.<sup>353</sup>

V roce 1631, za vlády pražského arcibiskupa kardinála Arnošta Vojtěcha z Harrachu, Kapihorský opustil úřad děkana, který přešel na Bernarda Františka Zottinese a Vegla. Nový děkan, údajně původem z Itálie, nebyl katolickým fanatikem, ale dobrodruhem a zločincem – v Kouřimi si držel své ozbrojené muže, což byli Chorvati, s nimiž podnikal výpady do okolí, páchal loupeže a vraždy.<sup>354</sup> Koncem roku 1632 byl Vegla dopaden, když se pokusil vyloupit

---

<sup>349</sup> Jan František BECKOVSKÝ, *Poselkyně starých příběhův českých*, díl druhý, svazek druhý, L. 1608–1624, ed. Antonín Rezek, Praha 1879, s. 281–282.

<sup>350</sup> <https://www.koelner-dom.de/interessantes/sagen/diegeistermesse/> [15. 8. 2019]

<sup>351</sup> Bedřich SVOBODA, *Mše duchů v Kouřimi L. P. 1631*, Český lid, XVI (1906), s. 350.

<sup>352</sup> Zyvalda kroniku vydal roku 1659, ale jakýkoliv originální tisk je prozatím nezvěstný. Dochovaly se pouze tři opisy, z nichž jeden se nachází ve Státním okresním archivu Kolín (dále SOKA Kolín). Na Zyvaldovo dílo navazují Letopisy neznámých autorů, jejichž opis je opět deponován v SOKA Kolín.

<sup>353</sup> SOKA Kolín, fond Jindřich Václav Zyvalda, kt. 14, sign. 10849/R1159. Deym Kouřima města někdy čtverou vůni z sebe vydávající (1659), s. 20–25.

<sup>354</sup> SOKA Kolín, fond Svoboda Bedřich, i. č. 12, kt. 4 – Opisy a výpisy z pramenů a literatury, výpisy

měšťanský dům. Kardinál Harrach ho proto nechal přivést do Prahy a uvěznit, při následném vyšetřování se zjistilo, že Vegla mimo jiné systematicky vykrádal kouřimský kostel. Až do roku 1635 zůstal ve vězení a později byl vypovězen ze země.<sup>355</sup>

Bernard Zottines a Vegla se stal hlavním hrdinou příběhu půlnoční mše za zemřelé v Kouřimi. Jak se píše v kronice:

*„Léta Páně 1631 byl bratr Bernardinus Zottinis a Vegla zbit kostmi v kostele sv. Štěpána. v noci na svátek Všech duší si pro děkana dvakrát přišly duše s pochodněmi, aby ho vzbudily, přiměly ho zvonit a sloužit mši. Říkali mu, že na jeho mši čeká mnoho duší, které chtějí být osvobozeny, ale on se o to nestaral a odpověděl jim: ‚Táhněte do pekla!‘ Potřetí přišly se světly přes zavřené dveře v místnosti. Zuřivě na něj křičely, aby vstal. Pokud by to neudělal, stalo by se něco strašného. Děkan pod touto hrozbou vstal a šel s nimi do kostela ke schodům vedoucím k oltáři. Když se ohlédl, spatřil mnoho duší. Duše ho šlehaly bičem a říkaly: ‚Říkej pravdu, hlásej pravdu!‘ Děkan zazvonil na zvony. Když lidé přišli do kostela, vystoupil na kazatelnu a kázal, že toho dne mělo být osvobozeno mnoho duší – a že on sám byl těmito osvobozenými dušemi zbičován za svou neposlušnost. Děkan k úžasu všech lidí ukázal své zbičované tělo a vybídl je k upřímné modlitbě. Své kázání a bohoslužbu dokončil, zatímco lidé plakali.“<sup>356</sup>*

Stručněji tuto pohnutou historii zaznamenává pamětní kniha kouřimského děkanství. Pozoruhodný zápis zní takto:

*„Anno 1622 Simon Eustachius Kapihorski, qui dicitur fuisse graviter in lecto verberatus in commemoratione fidelium defunctorum ex eo, quod diliculo non surrexit ad celebrandum, videntur illum animae defunctorum excitavisse, qui fors de purgatorio parum aut nihil tenebat.“<sup>357</sup>*

---

z pamětních knih Děkanského úřadu v Kouřimi 1608–1824, s. 3.

<sup>355</sup> František KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup pražský*, Praha 1886, s. 228. Novější publikace ke kardinálově osobě: Alessandro CATALLANO, *Zápas o svědomí: kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598-1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008.

<sup>356</sup> SOkA Kolín, fond Jindřich Václav Zyvalda, op. cit.

<sup>357</sup> „Léta Páně 1622 Šimon Eustach Kapihorský, jenž by strašlivě zbičován v den Dušiček, protože za svítání nevstal k sloužení [mše]. Zdá se, že jej duše zemřelých vyburcovaly, protože v očistec věřil málo, nebo vůbec ne.“ SOkA Kolín, fond Arciděkanský úřad Kouřim, i. č. 1, kniha 1 – Liber memorabilium (1356, 1608–1741), fol. 82.



(...)

*Anno 1631 promotus in decanum Curimensem frater Bernardinus Zottinis a Vegla, a cardinali Harrach confirmatus et in vicarium totius districtus Curimensis electus. Dicitur, quod hunc ossa mortuorum in medio ecclesiae /:dum de nocte pro sanctissimo ibat ad infirmum vocatus:/ graviter concusserint, cum verbis a campanatore auditis et 33 ossibus circa caput volantibus visis: „KAŽ PRAVDU! MLUW PRAVDU!“ repetendo.“<sup>358</sup>*

První text tedy referuje o případu katolického faráře, který byl napaden dušemi žijícími v očistci. Druhý zase vypráví o knězi, jenž byl údajně napaden kostmi mrtvých. Příběh se původně vztahoval k děkanu Kapihorskému. Pozdější autoři, kteří legendu zaznamenali, zřejmě považovali za nepravděpodobné, že by trest měl patřit děkanovi, horlivému katolíkovvi, jakým byl, a příběh připsali Veglovi.

V tomto případě slouží půlnoční mši za zemřelé žijící kněz. v českém prostředí však existují verze legendy, kde mši vysluhuje mrtvý kněz. v kostele svatého Václava v obci Dlažkovice sloužil mši mrtvý kněz, protože za svého života znesvětil svatou hostii. Vykoupení našel, když bylo jeho tělo exhumováno z hrobu pod oltářem a pohřbeno pod hruškou, která stojí na okraji tří statků.<sup>359</sup> Opětovně se zde setkáváme s motivem hranice, v tomto případě magického trojmezí, které revenantovi ubírá moc. Jiná varianta pověsti vypráví o zlém knězi, v devatenáctém století ji zpracovala známá česká spisovatelka Popelka Biliánová. Kněz z kostela svatého Jana Křtitele „Na zábradlí“<sup>360</sup> v Praze zapomněl sloužit mši za zemřelého. Po smrti byl proto obtížen vinami duše, za kterou mši neodsloužil. Od té doby sloužil každý večer o půlnoci mši, která však byla bez pomoci ministranta neplatná. v roce 1784 byl kostel odsvěcen. Poslední noc předtím přišel za knězem sakristián a pomáhal mu sloužit mši. Proto byla knězova duše v poslední chvíli osvobozena – mše ve zrušeném kostele by již neměla platnost.<sup>361</sup>

---

<sup>358</sup> „Léta Páně 1631 promován kouřimským děkanem bratr Bernard Zottinis a Vegla, od kardinála Harracha potvrzen a vyvolen za vikáře celého Kouřimského kraje. Říká se, že ho kosti mrtvých těžce zmlátily uprostřed kostela, když v noci, zavolán k nemocnému, šel pro svátost. a zvoník slyšel opakované „Kaž pravdu! Mluv pravdu!“ a viděl létat kosti kolem hlavy.“ Tamtéž. Podtržení v pramenu.

<sup>359</sup> J. R. TESAŘ, z kraje Daliborova. 100 pověstí z Litoměřicka, Lovosice 1926, s. 61–62.

<sup>360</sup> Kostel dnes již neexistuje.

<sup>361</sup> Popelka BILIÁNOVÁ, Pražské pověsti, Praha 1995, s. 12–14.

Roku 1712 zaznamenal Mauritius Vogt několik pozoruhodných epizod, jež se měly odehrát o půlstoletí dříve, vážící se k prostředí kostnice („s tolika kostmi, že nic podobného není v Evropě k vidění“) u kaple Všech svatých cisterciáckého kláštera v Sedlci u Kutné Hory. 16. července roku 1663 zde svědkové pozorovali procesí přízračných mnichů v bílých oděvech a zapálenými světly v rukou, jež za zpěvu nebeské písně kráčelo od kostnice ke hřbitovu. Obdobný jev, doprovázený opět zpěvy a světly, zde pozorovali 20. srpna roku 1657.<sup>362</sup> Krátce předtím, o Velikonočním pondělí stejného roku, se se zlou potázal jezuita Rudolf Reichenberger, jenž navštívil v doprovodu fortnýře zdejší kostnici a vyjádřil se neuctivě o zdejších nebožtících. „Řekl, nevěda, že se jedná o kosti dětí blaženosti: ‚Co si myslíte, kolik z nich je odsouzeno [k zatracení]?’ Sotva to dořekl, všechny kosti se s velkým řevem zvedly a duchové ho kamenovali.“ Jezuita událost přežil, lež do kostnice již nikdy nevstročil.<sup>363</sup> s motivem kostí nebožtíků, jež napadnou nehodného kněze, jsme se již setkali v případě kouřimského kostela, tj. místa vzdáleného přibližně 30 km od Kutné Hory, což není možné pokládat za náhodu a lze předpokládat ovlivnění kouřimského pramene tradicí z Kutné Hory. Pozoruhodným také zůstává, že pramen publikovaný o čtyři roky dříve příhodu Rudolfa Reichenbergera v kostnici líčí trochu odlišně. Zde se hororově nezvednou kosti, aby jezuitu vyhnaly z posvátného prostoru, ale ozve se mezi nimi hluk a následně k Reichenbergerovi a jeho společníkovi zčistajasna přilétnou dva velké kameny,<sup>364</sup> což je pochopitelně vystraší a oba utečou. Při troše fantazie si ovšem můžeme představit, jak mylnou interpretací z inkriminované pasáže vznikne verze, kdy jízlivého jezuitu kamenují či ukamenovali uražení nebožtíci.<sup>365</sup> Anonymní autoři kouřimskou variantu pouze obohatili o motiv očištění.

Za zmínku stojí i takzvané „Řešátkovy Paměti města Sušice“, datované přibližně k přelomu 17. a 18. století, které mj. zaznamenávají i příběh jedné sušické měšťanky:

*„Jistá urozená vdova paní Ručníkářová, když v noci před svátkem Všech svatých uslyšela kohouty, se probudila, a když viděla jasnou noc, domnívala se, že už svítá. Vynadala svým služkám za to, že ji nezbudily, protože málem zmeškala pobožnost. Paní Ručníkářová se rychle oblékla a spěchala do kostela Panny Marie. Uvnitř uviděla spoustu světél, otevřela dveře,*

---

<sup>362</sup> Mauritius VOGT, *Das Jetzt-lebende Königreich Böhmen...*, Franckfurt und Leipziz 1712, s. 134.

<sup>363</sup> *Tamtéž*.

<sup>364</sup> Obecně házení kamenů tohoto typu bývá hodnoceno jako poltergeistovská aktivita.

<sup>365</sup> Augustinus SARTORIUS, *Verteütschtes Cistercium Bis-Tertium, Oder Cistercienser Ordens-Historie...*, Prag 1708, s. 917.

vstoupila do kostela a na všech místech sedělo mnoho lidí v pohřebních šatech, zády k oltáři a tváří ke dveřím. Byla velmi vyděšená. Mezi těmito lidmi poznala svou přítelkyni, která na ni promluvila: ‚Co tady chceš? o půlnoci tu nemáš co dělat. Rušíš nás v pobožnosti, kterou zachováváme za živé. Rychle odejdi, pospěš si, odhod' svůj plášť a neohlížej se, aby tě duše neroztrhaly!‘ Paní uposlechla rady. Ráno našli lidé na každém hrobě kusy jejího roztrhaného pláště.<sup>366</sup>

V Čechách hrají v příběhu legendy o mši duchů jistou roli i svatí. v Horažďovicích se na svátek svatého Tomáše, 21. prosince, koná noční mše za zemřelé muže, kteří se jmenovali Tomáš.<sup>367</sup> Na konci 19. století zaznamenala Popelka Biliánová pod názvem „Stěhování svatých“ zajímavý příběh – podle ní se jedná o jev častý v době rušení kostelů a klášterů v Čechách za vlády císaře Josefa II. Podstata příběhu spočívá v tom, že v předvečer vysvěcení určitého kostela jeho patron zachrání duše zemřelých, kteří jsou zde pohřbeni, při mši na rozloučenou, a na závěr odejdou. Do Říma, nebo do nebe? Těžko říci.<sup>368</sup>

V Českých zemích 19. století ještě sledujeme jistá rezidua sledované legendy v beletristických dílech, ať již užití motivu Karla Hynka Máchy v hororové „Pouti krkonošské“ (1833–1834),<sup>369</sup> kde vypravěč navštíví přízračný klášter na Sněžce plný oživlých přízraků zemřelých mnichů, nebo ve „Svatováclavské mši“ (1876) Jana Nerudy, v níž autor vzpomíná, jak se coby dítě nechal zavřít ve Svatovítské katedrále, jelikož slyšel, že zde o půlnoci vysluhuje mši duchů samotný sv. Václav.<sup>370</sup>

### 8.3 Mše duchů v moderní době

Každopádně ještě na počátku 20. století byla tato tradice stále živá, a to dokonce nikoliv pouze v katolickém či protestantském prostředí. k vánočnímu času roku 1909 se datuje událost, jež se odehrála v bulharském městě Stanimaka (dnes Asenovgrad): „Na pravém břehu řeky Čaj v městské čtvrti Bahce je kostel sv. Matky Boží, kde stojí dům obecního faráře Ivana Buhleva. k němu přišly ženy, aby pomohly s domácími pracemi. Po 1 hodině po půlnoci slyšely hlasité

---

<sup>366</sup> Jan LHOTÁK, *Tzv. Řešátkovy paměti města Sušice z přelomu 17. a 18. století*. Zlatá stezka. Sborník Prachatického muzea xv (2008), s. 107–125.

<sup>367</sup> Josef Virgil GROHMANN, *Pověsti z Čech*, Praha 2009, s. 99–100.

<sup>368</sup> Popelka BILIÁNOVÁ, *Pražské pověsti*, s. 112–113.

<sup>369</sup> Karel Hynek MÁCHA, *Pouť krkonošská*, Praha 1959.

<sup>370</sup> Jan NERUDA, *Arabesky; Povídky malostranské*, Brno 2012, s. 314–324.

*hlasy; a na ulici železnou řehtačku, která se blížila od carské pevnosti k městu. Přišly ke kostelu, kde slyšely hluk. Troubila válečná trubka, osvětlil se kostel i věž a začal zpívat kostelní chór. Poté se opět rozezněla trubka, zvon odbil ještě jednou a diváci na faře viděli, že byly osvětleny všechny kaple městské části. z kostela zazněla slova: ‚Bud’ pochválena říše!‘, na což společně odpověděly další hlasy; a tak byla sloužena liturgie. Když byly obřady skončeny, zhaslo světlo a noční temnota se zase rozprostřela.“<sup>371</sup> v tomto případě zafungoval politický potenciál příběhu, jelikož shromáždění duchů v ortodoxním kostele oslavovalo nedávno nabytou samostatnost Bulharska, bulharské národní sebeuvědomění a nového cara Ferdinanda I. Stejně jako v raném novověku tedy vystoupilo do popředí využití mše duchů pro národní a vlastenecké účely církve a státu.<sup>372</sup>*

Pozoruhodný doklad o vitalitě příběhu ve 20. století přinesl folklorista Petr Bogatyrev, jenž v letech 1923 až 1926 prováděl terénní etnografické výzkumy v oblasti Zakarpatské Ukrajiny, a v lokalitě Nyžnij Synevyr zaznamenal variantu mše duchů, aktualizaci příběhu o nehodném knězi. v tomto případě muž jdoucí kolem místního kostela zjistí, že se v něm cosi odehrává, proto rychle přivede kněze a pár dalších mužů. Všichni nakouknou klíčovou dírkou a vidí, jak uvnitř jakýsi jiný kněz, patrně zemřelý, přednáší liturgii. Když skoro končí, živý kněz venku řekne: „Amen.“ Pokud by toto slovo nechal mrtvého doříct, všichni muži venku by zemřeli, takhle však mrtvý kněz zmizel. Uvnitř zůstala hořet jediná svíčka a živý kněz řekl svému pomocníkovi, aby počítal. Ten postupně napočítal do 103 a svíčka zhasla. Kněz ten usoudil, že mrtvý dlužil 103 liturgií, jež za života neodsloužil. Živý kněz je v tuto chvíli vzal na sebe a mrtvý se už do kostela nevrátil. Také zde příběh o nehodném duchovním slouží ke kritice církve, tentokrát uniatské. v druhotném významu, uniatští kněží neplní své povinnosti, kostel proto není svatý a mohou jej v poklidu navštěvovat tvorové z jiného světa.<sup>373</sup>

Počáteční hledisko tématu mše duchů se opírá především o prameny shromážděné orální metodou ve dvacátém století, případně zachycené ve folklorních sbírkách, vytvářených v různých folklorních a literárních podobách v devatenáctém století. Nicméně legendu lze

---

<sup>371</sup> Doroteja DOBREVA, *Die Geistermesse in Stanimaka*, s. 93–101. Cit. s. 93.

<sup>372</sup> *Tamtéž*. Zde podrobněji k fungování pověsti v balkánském kontextu.

<sup>373</sup> Petr Grigor'jevič BOGATYREV, *Vampires in the Carpathians: magical Acts, Rites, and Beliefs in Subcarpathian Rus*. New York 1998, s. 139–141.

nalézt v mnohem starších narativních pramenech – v tomto směru je pozoruhodné, že tento příběh putuje prameny od raného středověku až po moderní časy.

Důležitá je zde úloha očištěnce, ve všech příkladech jsme mohli sledovat revenanty, kteří prostupují světem živých i mrtvých. v kontrastu s tradičním katolickým učením české revenanty lze jenom zřídka vysvobodit tradičními metodami křesťanské církve. Víra v očištěnce umožňuje duším vrátit se na svět a podat zprávu o své situaci – k tomu je třeba poznamenat, že v raně novověké literární tradici jsou takové návraty možné i pro duše trpící v pekle. Některé verze legend mohou odrážet myšlenku, že duše mají v očištěnci volný den a využívají ho k praktikování zbožnosti. Tato legenda se může lišit od většiny „revenantských záležitostí“, protože tito mrtví se nevracejí, aby rušili živé, jelikož je to právě živý člověk, kdo vstupuje do jejich říše a znepokojuje mrtvé. Zde mrtví slouží svou vlastní mši, přicházejí z očištěnce a odpykávají si svůj trest v prostoru kostela v tom smyslu, že analogicky to, čím se provinili za života, se stává prostředkem jejich utrpení v očištěnci. Tyto tendence se objevují i v bretonské povídce „Procesí mrtvých“.

Teorii očištěnce lze aplikovat na české země v době baroka, například v katolickém prostředí, ale ukázalo se, že se tento příběh vyskytuje i v nekatolickém, respektive původně nekatolickém, areálu, a též v prostoru řeckokatolické církve. v Čechách se legenda zpravidla váže ke katolickým kostelům a odehrává se v době Dušiček.

Z úvahy, která vyplynula ze Sušických zápisů z přelomu 17. a 18. století, vyplývá další interpretace, tj. že zemřelí předkové se po své smrti stávají přímluvci za své živé potomky a mši konají za jejich blaho. Je to jeden z bodů katolické víry, že se mrtví také modlí za živé. Svátí byli považováni za přímluvce, a proto jsou to obvykle oni, koho lidé modlitbou žádají o přímluvu. Přesto je úkol modlit se oboustranný. v příbězích půlnoční mše se méně často objevují světci (sv. Tomáš Apoštol, sv. Gotthard atd.). Důležitým faktorem však je, že prostor kostela se vnímal jako posvátné místo, jak dokládá příběh použitý jako reakce na znesvěcení Božího domu, a obdobné tendence ukazují příklady z řeckokatolického prostředí. Legenda o půlnoční mši mrtvých může mít také funkci v rámci společenských a politických sporů lokálního typu, například k použití proti nehodným děkanům.

## 9 Návraty pana Kunzeho<sup>374</sup>

„Toto je první příběh nového přízraku; mohl by se jevit nejen jako velmi úžasný, ale skoro až neuvěřitelný, kdyby celá tato záležitost nebyla známa celému našemu nadmíru vznešenému slezskému kraji do té míry, že vysoký stupeň spolehlivosti zamezuje veškerému pochybování. Ještě nyní žijí lidé, kteří tento přízrak neznají z doslechu nebo z četby, ale přímo ho viděli, a to strašidlo se s nimi častěji setkalo.“<sup>375</sup>

Doposud nejpodrobněji popsán případ revenanta z území českých zemí raného novověku je záležitost Jana Kunzeho,<sup>376</sup> za života běžného a ctnostného občana města Benešova.<sup>377</sup> Kunze se dle údajů, obsažených v narativních pramenech popisujících jeho posmrtné zjevování narodil v Lichnově, později ale přesídlil do Horního Benešova, kde postupně coby počestný měšťan zastával vyšší úřední funkci. Dle některých pozdějších údajů úřad rychtáře, jiné zdroje o něm hovoří jako o purkmistrovi. Vratislavský lékař Martin Weinrich, prvotní zdroj, jej popisuje coby váženého, asi šedesátiletého muže, další podrobnější údaje však k němu neuvádí kromě faktu, že několikrát dosáhl konšelské pozice. Způsob jeho života byl zcela takový, že mu nikdo nic nemohl vytkat, ať už ohledně soukromí, ani v záležitostech týkajících se veřejných věcí. Pouze místní kněz si později vzpomínal, že Kunze často chodil na svatá kázání a zbožně požíval svátosti, nicméně jakmile se posadil do lavice, měl ve zvyku od počátku kázání až do jeho konce pospávat, ovšem jednalo se vskutku o jedinou věc, kterou mu někdo mohl vytknout, alespoň navenek se Kunze jevil jako solidní osoba, u níž by si nikdo nepomyslel, že ji jednou na poslední cestě bude vyprovázet kat. Podrobnější zpráva již zachycuje průběh Kunzova umírání a následných událostí po pohřbu, který podávám dle prvního líčení Martinna Weinricha, jelikož toto je nejpůvodnější a jeho syžet přejímají i další zdroje, které pouze dodávají některé podrobnosti.

Dne 2. února 1592, na svátek Očišťování Panny Marie, šel Kunze za kmotra jednomu chlapci, který dostal jméno Matyáš. Po obřadu se vrátil domů, odložil koženou vestu a pravil: „*Tento chlapec bude ten poslední, jemuž jsem tuto službu prokázal.*“ Zpětně se tato slova interpretovala

---

<sup>374</sup> Kapitola přepracovaným a doplněným textem z diplomové práce. Viz Helena CHALUPOVÁ, *Život po životě. Revenanti českých zemí raného novověku*. Praha 2015. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 24–27.

<sup>375</sup> Martin WEINRICH, *Proenonium*, s. 12–13.

<sup>376</sup> v pramenech též Jan Kuntze, Johann Kuntze.

<sup>377</sup> Dnes Horní Benešov.

tak, že znal hodinu své smrti, a tudíž byl nějakou zvláštní smlouvou zavázán d'áblu.<sup>378</sup> Weinrich ale též uvádí, že otec a bratr Kunzeho druhé manželky (v tuto doby byl již ženat potřetí) byli též kdysi „vykopáni a spálení“, ale bližší podrobnosti ohledně jména a lokace nezná.

Den před svou smrtí, 6. února 1592, byl ještě s dalšími radními povolán k urovnání sporu mezi uherským kupcem a jeho vozky. Po vyslyšení stran a sepsání protokolu přijal pozvání na večeři se slovy: „*Je třeba žít vesele, dokud je to možné, každý den je dost velkým semeništěm obtíží*“.<sup>379</sup>

Kunze tehdy choval pět koní. Když přišel domů, nechal vyvést ze stáje svého nejmilejšího koně a uvázal ho ke sloupu u dveří, aby mu upevnil uvolněnou podkovu. Zatímco společně s čeledínem podkovu přibíjel, kůň se splášil, dvakrát vyhodil kopyty a zranil oba tak, že zůstali ležet na zemi. Kunzeho odnesli do postele, a ten přitom stále řval a stěžoval si na bolesti a pálení v břiše, aniž by bylo vidět jakékoliv zranění. Pokud se ho někdo dotkl, byly jeho ruce, nohy i prsa ledové, ale Kunzeho sužovalo silné horko. Mezitím přišel k jeho loži nejmladší syn ze třetího manželství, kterého potom doporučil do ochrany přítomnému příteli radnímu, jenž chlapcovým kmotrem. Přítel nemocného utěšoval, slíbil, že se o jeho syna postará a doufal, že Bůh starostu uzdraví. Kunze neustále mluvil o svých hříších, které ale nijak nekonkretizoval: „*Kdepak. Mně totiž není Boží milost přístupná, a ty nejtěžší hanebnosti, které jsem spáchal, nikdy nebudou prominuty*.“ Zároveň se ale z neznámého důvodu odmítal vyzpovídat knězi. Protože se předpokládala jeho brzká smrt, nejstarší syn zůstal u otcova lože. Jan Kunze zemřel úderem třetí hodiny ranní za dalších podivných okolností, jichž byl svědkem nejstarší syn, jenž u něho bděl. Kunze skonal kolem třetí hodiny, 7. února 1592. v té době si drápkou otevřela okno černá kočka, přiběhla k loži umírajícího a začala divoce sápat jeho tvář i krk, jako by se ho snažila odtáhnout z místa, kde ležel, a náhle zmizela. v tu chvíli Kunze vydechl naposledy. Sotva Kunze dodýchal, strhla se prý okamžitě veliká bouře, která zuřila nejvíce při samotném pohřbu, kde byly tak silné poryvy větru a sněhu, že způsobily, že se těla lidí roztřásla a zuby jim jektaly zimou.<sup>380</sup>

První část relace tedy zachycuje rituál umírání. Navzdory náhlé nehodě, která se naštěstí stala bezprostředně u Kunzova domova, se u něho v ložnici sejde v obci přítomná rodina, čeled

---

<sup>378</sup> Martin WEINRICH, *Proenonium*, s. 17.

<sup>379</sup> Tamtéž, s. 14. Případně dle Christian STIEFF, *Schlesisches Historisches Labyrinth Oder Sammlung Von Hundert Historien Allerhand Nahmen Oerter Personen ... in Schlesien*. Breßlau 1737, s. 365: „*Je třeba si občas také udělat šťastný den, protože denních mrzutostí není nikdy málo*.“

<sup>380</sup> Martin WEINRICH, *Proenonium*, s. 14–16.

i sousedstvo, aby o muže nejprve pečovali ve zranění, a když se jeho stav nelepší, snaží se jej nabádat, aby pamatoval na Boha. Kunze se narychlo pokouší uspořádat světské záležitosti a pamatuje na budoucnost nejmladšího, a tedy nejvíce zranitelného syna, jehož osud poroučí do péče důvěryhodné osoby. Prvotním signifikátorem „špatné smrti“, je náhlá nehoda, k níž se přidávají další podivné věci jako odmítnutí kněze a následně přítomnost černé kočky, zvířete tradičně považovaného za ďábelské.

Jakožto řádného měšťana Jana Kunzeho pohřbili při pravém boku oltáře v kostele, jeho přátelé na to vynaložili nikoli zrovna nepatrný obnos. a hned jak byl pohřben, počasí, které se prudce zhoršilo po jeho úmrtí, se okamžitě zlepšilo.

Stala se ale ještě jedna událost, která vyšla najevo až po pohřbu. Při umývání nebožtíkova těla se pravá ruka stále vracela na místo, kde dopadl úder kopytem. Ženy to zarazilo, ale vykládaly o tom až později. Následně několik dní po pohřbu už byla viděna příšera, která se podobala Kunzemu. z Kunzeho domu zase lidé slyšeli rachocení, házení a padání. Ráno jsou dveře otevřeny, ačkoliv byly večer pevně uzavřeny, dokonce i závora byla odstrčena. Koně stojící ve stáji působí prý takový hlomoz, jako by je někdo trýznil, nebo jako by se navzájem kopali a hryzali. Všichni psi ve městě neměli od Kunzeho klidu. Město bylo plné řečí, nikdo ovšem neudal, kdo hlomoz způsobuje, nikdo se toho neodvážil. Tu se hlásil jistý čestný muž, jemuž služka vykládala, že prý se nad ránem lekla, neboť prý slyšela, jak někdo jezdí okolo oken na koni a tloukl celou silou do zdi, až se trámová třáslo, a přitom se v okně ukázal světlý proud paprsků. Když sedlák po východu slunce prohlížel stěny domu, našel na čerstvém sněhu stopy, které nabyly podobny ani zvířecím ani lidským. Dne 24. února 1592 šel farář k nemocnému soudci, který se mu svěřil, že v noci mluvil s Kunzem. Ten mu prozradil, že nejstarší syn Štěpán má bednu se 450 zlatými a uložil mu, aby o tento obnos pečoval tak, aby nejmladší syn nepřišel o svůj podíl. Soudce byl zneklidněn, ale přislíbil tomu zjevu, že službu vykoná. Nato strašidlo opustilo světnici a v prvním patře domu dělalo takový hluk, až se všechno otrásalo. Potom šlo do chléva ke kravám a lomcovalo jimi tak jako by se utrhly, ale ráno byly všechny uvázané u žlabu. Tento sudí byl zároveň městským písařem a jeho dům stál vedle Kunzeho domu. Také v Kunzeho domě obcházel duch, takže se všichni členové rodiny ubytovali v jedné světnici. Najímali si hlídače, kteří střídavě spali. Nic ovšem nebylo účinné a strašidlo neustále sužovalo lidi.

Tak se dělo až do července 1592, kdy se místní občané rozhodli otevřít hroby a zjistit, zda mrtvolky na sobě nemají znamení spojení s ďáblem.



Když byly hroby otevřeny, našli přítomní na mrtvolách značný rozdíl. Všechny, až na mrtvolu Kunzeho byly buď zetlelé, nebo v pokročilém stadiu rozkladu. Kunzeho mrtvola byla jakoby čerstvě pohřbena, jenom kůže na hlavě byla načernalá, neboť byla před položením do rakve posypána nehašeným vápnem. Údy byly dokonale pohyblivé a v kloubech ohýbatelné. Ruka pevně sevřela prsty hůl, oči se otevíraly a zavíraly. Řízli do lýtky a tu tekla krev jako ze živého člověka. Kunze byl prý za života malý a hubený, jeho mrtvola se však jevila jako mnohem větší a silnější. Obličej měl opuchlý, tváře naběhlé a tučné, jako u dobře krmeného vepře. Bylo usneseno starostu exhumovat a jeho tělo spálit na hranici. Po oznámení tohoto záměru krnovské vrchnosti byl povolán kat ze sousedství se dvěma pomocníky, kterým za provedení úkolu slíbili nejmilejšího Kunzova koně. Dále museli vysekat ve stěně kostela otvor, kterým byla mrtvola Kunzeho za velkých problémů z hrobu vytažena. Benešovští občané se odebrali do lesa, aby připravili dostatek dříví ke zpopelnění revenanta. Tělo mrtvého položili na hranici, a i když byl plamen velmi silný, shořela jen hlava, ruce po lokty a nohy po kolena. Tělo potom kat stáhl háky z hranice a rozsekal na kousky. Kremace trvala až do druhého dne, kdy byl popel vhozen do potoka. Ke spálení se prý spotřebovalo 217 ohromných polen, mimo velkého množství slámy a roští. Hrob byl zaházen kameny tak, aby do něj nemohl být již nikdo pohřben.<sup>381</sup> Městečku ale nebylo souzenu jen tak si vydechnout, neboť krátce poté zemřela služka z Kunzova domu, jež se také stala revenantkou a bylo nutno ji též spálit.<sup>382</sup>

Po smrti se tedy Jan Kunze stal škodlivým nebožtíkem vampyrického typu, mezi revenanty tohoto druhu však působí poněkud atypicky fakt, že umírající a zemřelý Kunze nejprve jako klasický revenant středověké doby projevuje starost o to, aby jeho nejmladší dítě nepřišlo o svůj podíl na dědictví a myslí na uspořádání normálních rodinných záležitostí. Také se zpočátku projevují obvyklé katolické obrazy, takže se Kunze zpočátku zjevuje jako „*obrovská postava v dlouhém bělostném šatu*“, <sup>383</sup> již v této fázi ale působí hrozivě. a posléze tyto hrůzné pocity naplňuje, neboť týrá zvířata, terorizuje celou rodinu – např. vdovu a jiné ženy nutí k souloži, napadá a rdousí další lidi apod. Zajímavostí zůstává silný vztah k nejmladšímu dítěti, jelikož synek Jakub je patrně jedinou osobou v městě, kterou Kunze nenapadá, a otcovy návštěvy líčí pozitivně. Revenant Kunze je hmotný, protože jeho tělo po smrti vstává, zároveň ale dokáže

---

<sup>381</sup> Martin WEINRICH, *Proenomium*, s. 19–46.

<sup>382</sup> *Tamtéž*, s. 46–47.

<sup>383</sup> *Tamtéž*, s. 26.

být v krátký čas na více místech současně, procházet zdí atd. Démoničnost jeho zjevu též podporuje odporný zápach, který po něm zůstává a neplatí ani zažehnávání se Božím jménem.

Weinrichův příběh je nesmírně podrobný, a i v dnešních časech by mohl sloužit jako předloha působivého hororového projektu. v celém textu se objevuje široká škála synonym, které revenantovo řádění popisují a snaží se vystihnout jeho podstatu. Jan Kunze je příšera (*spectrum*), ďábelský morous (*Ephialtes Diabolicus*),<sup>384</sup> zjev (*Idolum*),<sup>385</sup> larva<sup>386</sup> atd. Jakožto lékař se primárně zaměřuje na tělesnou stránku věci a revenantovo zjevování pro něho není impulsem pro hloubání teologického směru.

Samotný Martin Weinrich nebyl svědkem těchto událostí, pravděpodobně vycházel buď z ústních svědectví, nebo z nějaké starší písemné relace, která zatím nebyla objevena. Nicméně z jeho obšírného popisu pak vycházely mladší spisy, které Weinrichův příběh zařazovaly. v první řadě si jej povšiml Henry More, jenž Kunzeho případ ve stručnější verzi přeložil do angličtiny a zařadil do svého druhého vydání knihy „An antidote against atheisme“, vydané poprvé roku 1653 a podruhé.<sup>387</sup> Zde tedy příběh slouží k argumentaci proti ateismu, vůči němuž se vymezoval, ale bez nějakého zvláštního rozvedení, a s tím, že se More zaštiťuje autoritou důvěryhodné osoby. Příběh dále zmiňuje Mikuláš Henel z Hennenfeldu (1582–1656), bývalý císařský rada, minsterberký kancléř, a wratislavský syndikus, jehož „Silesiographia renovata“ byla publikována roku 1704, píše v kapitole VII. § 8. pod titulem: Bendschina. „*Jedná se o Bendschin nebo Pentsch (jak říkají prostí lidé), neopevněné městečko v Krnovském knížectví na moravských hranicích, které vešlo ve známost kolem roku 1592 díky Janu Cuntiovi, bývalému tamnímu radovi, který se po smrti stal strašlivým přízrakem.*“<sup>388</sup> Zajímavé ale je, že v původním vydání „Silesiographie“ z roku 1613 se žádný zápis o Janu Kunzem nenachází.<sup>389</sup> Každopádně v revidované Henelově publikaci tedy Kunze slouží jako jistého druhu regionální zajímavost. Příběh dále publikoval Christian Stieff, jenž vycházel z Weinrichovy verze.

---

<sup>384</sup> Martin WEINRICH, *Proenonium*, s. 20.

<sup>385</sup> *Tamtéž*, s. 23.

<sup>386</sup> *Tamtéž*, s. 32.

<sup>387</sup> Henry MORE, *An Antidote against Atheism or an Appeal to the Naturall Faculties of the Minde of Man Whether There Be Not a God*, London 1655, s. s. 215–227.

<sup>388</sup> Post mortem lemure apprime insigni.

Mikuláš HENEL VON HENNENFELD, *Nicolai Henelii Ab Hennenfeld Silesiographia Renovata Necessariis Scholiis Observationibus Et Indice Avcta*. Ps. 2. Wratislaviae 1704, s. 26–27.

<sup>389</sup> Mikuláš HENEL VON HENNENFELD, *Silesiographia Hoc Est Silesiae Delineatio...*, 1613.

Kunzova historie se díky v této době probíhajícím vampyrickým hysteriím v oblasti Slezska jistě stala velmi aktuální, samotný Stieff se ale dívá s despektem na vampýry své současnosti, stejně jako na strašidla coby relikty dob minulých: „*Chválabohu, že dnes takovým trýzněním už tolik netrpíme a že byla pozorným sledováním odhalena spousta podvodů, o kterých by naši předkové skálopevně přísahali, že jsou to holá působení živoucího ďábla.*“<sup>390</sup>

---

<sup>390</sup> Christian STIEFF, *Schlesisches Historisches Labyrinth*, s. 393.

## 10 Fenomén fexta

*„...učíš takto: dostaň hada co před svatým Jiřím chytíš, uřež mu hlavu...a dej do ní jedno zrno máku a vsad' do země, aby k tomu žádnéj nemoh, když vzroste makovice, tak ten mák schovej a potom na Velký Pátek než slunce vyjde, ulej sobě pár takových kulek aneb jak mnoho jich chceš ulejtí a pak dej do každý tý kulky devět zrn máku a potom, když by nikdo stloukat nemoh, tak to vlej do masnice a a zavaž dobře tu masnici a toho lícenejma provař a nabij flintu s tou kulkou a střel, tak kdo tě to udělal zabitej vostane.“<sup>391</sup>*

Stručně řečeno, fextem<sup>392</sup> se míní člověk, který nemohl být zabit obyčejnou kulkou, a po smrti se jeho tělo nerozložilo. Slovo fext pravděpodobně vzniklo z německého Kugelfest, tj. nezranitelný kulí.<sup>393</sup> Tento příspěvek se svým zaměřením pohybuje v mezioborovém poli historie a etnologie. Co se týče historické vědy, poslední zevrubnější příspěvky publikoval Čeněk Zíbrt, který magické praktiky, jež měly za cíl způsobit nezranitelnost a vyvíjely se v prostředí vojenském, sledoval i v mysliveckém prostředí, jelikož po odolnosti vůči střelivu toužili myslivci i pytláci. Častěji se fenomén fexta objevuje coby folkloristické téma.<sup>394</sup> Problematika magických praktik ve vojenském prostředí obecně, jejímž dílčím tématem je i fenomén fextů, se ale v současné historické vědě začíná komplexněji řešit.<sup>395</sup> Pro téma disertace je podstatný revenantský motiv, jenž se s tímto fenoménem spojuje.

Nejčastější folkloristické příběhy o fextech obsahují tyto syžety:

### 1.B.35 Člověk se stane fextem

Člověka, který je díky čarám nezranitelný, nezabije obyčejná kule, nejde oběsit a po smrti se jeho tělo nerozpadne. Kdo chce fexta zabít, musí do něj střelit sklem / musí na jeho těle nalézt šňůru a přeríznout ji.<sup>396</sup>

---

<sup>391</sup> „Vysvětlení bylin k jakému užitku je Bůh na zemi sesílá...“, SOA Třeboň, fond Rukopisy Třeboň, Třeboňský rukopis, 1737, sign. C9, fol. 23.

<sup>392</sup> Pojem typický pro české země, v zahraničí není znám. v Německu se užívá termín Klapperhannes.

<sup>393</sup> Martin STEJSKAL, *Labyrintem míst klatých*, Praha 2011, s. 43–44.

<sup>394</sup> Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 302–303.

<sup>395</sup> Nikolas FUNKE, *Naturali legitimâque Magica. Das ‚Festmachen‘ im Militär des 16. und 17. Jahrhunderts*. In: Arbeitskreis Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit e.V. (Hrsg.): *Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*. Band 13, Nr. 1. Universitätsverlag Potsdam, 2009, s. 16–32.

<sup>396</sup> Jan LUFFER, *Katalog*, s. 75.

## 2.E.20 Odnést mrtvolu ze hřbitova

Muž odnese mrtvolu z žertu / kvůli sázce ze hřbitova do hospody. Když ji jde vrátit zpátky, mrtvý se člověka nechce pustit. Nazítří je člověk nalezen mrtvý s mrtvolou stále přichycenou na zádech / člověk je nalezený mrtvý a mrtvola je zpátky na svém místě / mrtvý se pustí, až za něj kněz odslouží mši.<sup>397</sup>

## 3.A.90 Fext nemůže zetlít v hrobě, dokud mu neodpustí žena, které ublížil

Na hřbitově je mrtvola, která se nerozpadá / kostlivec. Dívka se vsadí, že ji z kostela odnese do hospody. 1. Mrtvý, donesený do hospody, žádá po přítomné stařeně, které kdysi slíbil, že si ji vezme, ale slib nesplnil, aby mu odpustila. Stane se tak a mrtvý se rozpadne v prach. 2. Dívka jde s mrtvolou z hospody zpátky na hřbitov. Mrtvý se jí však drží na zádech a odmítá se pustit. Dívka musí sestoupit do hrobky k mrtvé ženě, kterou muž za života týral / ze žárlivosti zabil, a vyprosit muži odpuštění. Dívka za něj prosí, mrtvá dvakrát odmítne, ale potřetí odpustí. Mrtvý se rozpadne v prach.

## 3.A.240 Fext sezdaný s dávnou milou

Na hřbitově je mrtvola, která se nerozpadá. Dívka se vsadí, že ji z hřbitova odnese do hospody. Mrtvý, donesený do hospody, se drží dívce na zádech a žádá, aby byl sezdan se svou dávnou milou, k níž jej pojí slib. Kvůli narukování na vojnu a smrti v boji jej však nemohl vyplnit. Farář oddá mrtvého a jeho milou, která je již stařenou. Fext se rozpadne, žena umírá.<sup>398</sup>

Folkloristický koncept fexta má ale svůj základ v historii, vlastně již staré řecké báje vyprávějí o silných neporazitelných hrdinech, kteří jsou imunní vůči zbraním (Achilleus). Ve středověku se při kouzlení tohoto typu používala magická formule čtverce Sator-Arepo. v našich zemích se s tímto fenoménem poprvé výrazněji setkáváme roku 1611, v době pasovského vpádu do Čech, v tomto případě se píše o tzv. Pasovském umění. Pasovským žoldněrům prodával pasovský kat Kaspar Neidhart lístky o tvaru a velikosti hostie, které byly vyrobeny buď z pergamenu nebo papíru, na něž psal údajně netopýří krví magická znamení a čarovná slova, přičemž nejčastěji se objevovala věta „*Teufel hilf mir, Leib und Seel' geb' ich dir.*“ (Pomoz mi,

---

<sup>397</sup> Jan LUFFER, *Katalog*, s. 99.

<sup>398</sup> Jan LUFFER, *Katalog*, s. 122–123.

d'áble, dávám se ti tělem i duší.) Podle Neidharta měl voják nosit lístek u sebe, případně ho spolknout, a pokud toto dodrží, nemůže ho poranit žádná střelná zbraň, ani sečná.<sup>399</sup>

Jinou zprávu o pasovských magických praktikách podal Pavel Skála ze Zhoře, jenž jako zdroj udává svého bratra Jana, který se s pasovskými vojáky v Praze setkal. Dle této relace si pasovští vojáci pro jistotu vsívali do rukou posvěcenou hostii, přičemž toto bylo doprovázeno proslovením blíže neurčité d'ábelské formule, kterou dotyční pronášeli namísto křesťanské modlitby Páně, přičemž mladému Janu Skálovi vojáci ukazovali jako důkaz množství kulí, proti němuž jsou imunní. „Činil mi o tom obšírnou zprávu vlastní bratr můj Jan Skála, kterýž v ty časy, jsa výrostek, učil se umění maléřskému u Jana z Feldu, jenž bydlel ve Vlaské ulici v domě u samého kostelíka sv. Jana, a byl od mistra svého, kterýž s manželkou svou ušel na zámek, jsa malér dvorský, zanechán v témž přibytku, aby, jak bude moci, hosti tu traktiroval. Když se z té chasy dostalo drahně osob do domu, že poodevše sobě vysypali před ním z náder na stůl po mnoha množství kulkách, kteréž jim na těle naprosto nic neuškodili, ukazujíce mu je a napomínajíce ho, pokudž by měl chuti mezi ně se dáti, že jej také tomu kumštu naučiti chtějí. Potom pak vidouce, že jim dává dobrou oupravu, kterouž jemu a kuchařce hospodyně zanechala po sobě, oznámili mu zřetelně, jakým prostředkem byli by bezpečni před střelbou a všelijakým zraněním, jmenovitě, že každý z nich měl by zakouzlený a zahojený v tom v tom tlustém místě na rukou nad loktem oplately posvěcený a při tom, když hned ráno, jak vstane, místo modlitby Páně odřekne jistou formuli vši milosti a ochrany boží, že potom ten celý den za čtyřmécítma hodin neobává se žádné škody od jakékoli zbraně na těle svém. Odkudž viděti, jak šlechtná a bohabojná musila býti zběh ta, když se na takové d'ábelské a strašlivé prostředky bezpečila.“<sup>400</sup>

Autor pochopitelně uvedenou magickou praktiku odsuzuje. Ve vojenském prostředí se ovšem podobné praktiky stále předávaly, takže i v mladším pramenu, který líčí obléhání Plzně roku 1619, se setkáváme s dalším vojákem, jenž se pokouší stát se nezranitelným.<sup>401</sup>

---

<sup>399</sup> Čeněk ZÍBRT, *Umění pasovské*, Národní listy 1889, č. 3, s. 1–2.; Ernst Moritz KRONFELD, *Der Krieg Im Aberglauben Und Volksglauben: Kulturhistorische Beiträge*, München 1938, s. 93.

<sup>400</sup> Pavel SKÁLA ZE ZHOŘE, *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká od r. 1602 do r. 1623*, I. díl, Karel Tieftrunk (ed.), Praha 1865, s. 282.

<sup>401</sup> *Warhaffter Bericht von der Belägerung und mit gestürmter hand Eroberung der Stadt Pilsen inn Behem...*, [B. m.: b. n., 1619], s. 17–18.

Pozoruhodný pramen představuje příručka „Victori-Schlüssel“ (1631) z prostředí vojsk švédského krále Gustava Adolfa, která se mj. velice obsírně zaobírá problémem tzv. „festmachen“. Její první kapitola proto líčí „pasovské umění“ a následující část se vůči němu coby bezbožné a nekřesťanské záležitosti vymezují s apelem na to, aby voják pěstoval svou srdatost spíše neochvějnou vírou v Boha nežli praktikováním těchto pověrečných věcí. Kromě „festmachen“ se zde také kritizuje přílišný alkoholismus.<sup>402</sup> Faktem ovšem zůstává, že se pokusí o „zpevnování“ nedaly příliš účinně trestat, a dotyční muži rozhodně nikdy nebyli upalováni coby čarodějové.<sup>403</sup>

Třicetiletá válka se stala podhoubím pro tyto a podobné pověry, mnohé příklady např. uvádí krušnohorský kronikář Christian Lehmann (1611–1688).<sup>404</sup> Ten např. referuje o rychtáři v nespecifikované lokalitě, který byl odolný vůči kulím a železu, přičemž např. přežil střetnutí se čtyřmi jezdci, kdy vystřelené kule mu projely pouze oblečením, ale nedostaly se do těla.<sup>405</sup> z dochovaných zpráv se ale zdá, že se „fextování“ v této době hodně spojovalo s vojáky či obecně lidmi na císařské straně. Např. i o jezuitovi páteru Jiřím Plachém, o kterém si Švédové při obléhání Prahy v roce 1648 vyprávěli, že dává studentům jíst jakési cedulky, aby byli „zmrzlí a pevní“ a nedotkly se jich švédské kule.<sup>406</sup> Povědomí o tzv. pasovském umění ale přetrvávalo, např. jak uvádí Josef Svátek, roku 1680 se za selských bouří v českých zemích vyskytla fáma, že povstalým přijdou na pomoc pasovští sedláci, kteří s sebou přinesou kouzlo, jež za třicetileté války činilo pasovské nezranitelnými.<sup>407</sup>

Poněkud překvapivou se může stát informace, že nezranitelnost může být záležitostí zcela přírodní, bez přičinění démonických jevů, a po požití určitých bylin mohou „festmachen“

---

<sup>402</sup> *Victori-Schlüssel, Mit welchem der Durchleuchtigste, Großmächtigste, vnd Sieghafftige Fürst vnnd Herr, Herr Gustavus Adolphus, der Schweden, Gothen vnd Wenden König...*, [B. m.: b. n.], 1631, s. 3–8.

<sup>403</sup> Ann B. TLUSTY, *Invincible blades and invulnerable bodies: weapons magic in early-modern Germany*, in: *European Review of History—Revue européenne d'histoire*, 2015 Vol. 22, No. 4, s. 658–679.

<sup>404</sup> Fritz ROTH, *Der Aberglaube im Erzgebirge Nach den Schriften Christian Lehmanns*, Schwarzenberg Sa 1932.

<sup>405</sup> Christian LEHMANN, *Christian Lehmanns Sen. weiland Pastoris zu Scheibenberg Historischer Schauptatzerer natürlichen Merckwürdigkeiten in dem Meißnischen Ob, Lanckisch Tietze Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt*, 1699, s. 869–874.; Christian LEHMANN – Leo Bönhoff – Hendrik Heidler (eds.), *Die Kriegschronik - Sachsen Mit Erzgebirge: Nach Dem Originale Der „Deutschen Kriegschronik“ Des Erzgebirgschronisten Magister Christian Lehmanns 1916 Bearbeitet Und Herausgegeben*, Norderstedt 2013, s. 109.

<sup>406</sup> Zdeněk HOJDA, *Cesta pátera Plachého z Prahy do Kutné Hory aneb Jak se rodí legenda*. In: *Kutná Hora v době baroka*, Praha 2005 s. 52–66.

<sup>407</sup> Josef SVÁTEK, *Obrazy z kulturních dějin českých*, díl první, Praha 1891, s. 238.

praktikovat i zvířata: „Přestože bylo více zmíněno, že kamzíci, jeleni, srny, veverky v době, kdy požívají jisté byliny, by měli být fexty, a lovcům by nemělo být možné je skolit; přesto mi však v této souvislosti jeden starý povolání lovec kamzíků z Glarusu sám od sebe přiznal, že na nejvyšších skaliscích skolil velké množství, dokonce několik stovek kamzíků, ve 40. letech však neskolil žádné, jelikož byli fexti. Všechno, co trefil, by neomylně muselo padnout, oproti tomu jiní, když pětkrát nebo šestkrát minuli, chtěli vzápětí ostatním namluvit, aby tím zakryli svou nešikovnost, že kamzíci nebo srny byli fexty a nedali se skolit. Strílením veverek se slávy nikdo nedobere, je totiž s určitostí dáno, že když po nich na stromě někdo střelil a hned netrefil, i tak můžou po zaznění výstřelu leknutím sletět na zem a hned opět vstát a běžet pryč. Jako se to stalo mně samotnému, když jsem pro zábavu naslepo na jedno takové zvířátko vypálil, které vzápětí spadlo ze stromu, které v tom momentě chytil můj syn a vzal si ho s sebou domů.“<sup>408</sup> Autor citátu se sice tomuto způsobu uvažování nepokrytě vysmívá, ovšem uvedené předpoklady vedly k debatám o možnostech, jaké druhy rostlin jsou ke „zpevnování“ vhodné a zda se člověk požitím určité byliny či bylin (a v jaké kombinaci) může stát fextem zcela přirozeně.

Při zprávách o nezranitelnosti vůči vystřeleným kulím lze ovšem spekulovat o tom, do jaké míry se jednalo spíše o pouťový trik, nicméně na druhou stranu se dlouho nacházeli lidé, kteří uvedeným praktikám věřili a ke své škodě je zkoušeli. Např. v pamětní knize města Dačic se dochoval záznam datovaný k roku 1797, kdy „Jan Leixner ve starém haraburdí na půdě našel čarodějnickou knížku. On v ní četl divné kousky, mezi jinými též, kterak se může člověk neviditelným, malým, velkým a i tak pevným udělati, že žádná sebe prudší střela mu neuškodí. Na velký pátek mezi pašijemi šel Leixner na kopec u 3 křížů. Tam dělal různé zkoušky čarodějné jak v knize stálo, píchl se do prstu levé ruky a pravé nohy, krví vytřel bambitku, pak zas četl z knihy, nabil bambitku kulkou, klekl sobě před křížem, počal zlé duchy zaklínati, přepodivné kříže dělati a když s tou komedií hotov byl, vzal pistoli, chtě pevnost čarodějnou zkusiti, namířil k srdci, spustil a padl; zůstal tak pevným, že nikdy více nevstal.“<sup>409</sup> u tohoto příběhu se prozatím nepodařilo prokázat, jestli se jedná o záznam reálné události, nebo zda tento příběh vykryštoval z tendence osvěcenských lidovýchovných příruček proti víře ve „festmachen / zpevnování“ kázat, jak ukazuje příběh „O zpevnění“, který nalézáme v publikaci vydané roku

---

<sup>408</sup> Johann J. BRÄUNER, *Physicalisch- Und Historisch*, s. 371.

<sup>409</sup> Státní okresní archiv Jindřichův Hradec, Archiv města Dačice, 1447–1945 (1951), Pamětní kniha města Dačic, I. díl (1888-1932), i. č. 109, s. 67.

Josef Stanislav MENŠÍK, *Moravské pohádky a pověsti*, Brno 1862, s. 82.



1810: „*Bavorský Janek, který je ještě skrz své rozpustilosti v paměti, prostřelil mnohokrát po půtce s vojáky a myslivci svůj kabát kulkami, a potom se honosil před lidmi, kteří hned všemu věří: „Podívejtež se, koule, které na mne vojáci a myslivci stříleli, neprošly dále, než jen skrz kabát!“ Tuť se všudy mluvilo, „že je bavorský Janek zpevněn, a že ho žádná kulka neprostřelí.“ a tak se všudy báli toho rozpustilého chlapíka. Skrz takové podvody se potvrdilo domnění, že jsou lidé, kteří se mohou zpevnit; ale to domnění je bludné a křivé.*“<sup>410</sup> Ještě v druhé polovině 19. století nacházíme vzpomínku k prusko-rakouské válce roku 1866, která vypovídá o tzv. „fextových cedulkách“, které někteří lidé prodávali českým vojákům. Aneb dle zapsaného svědectví chalupníka K. z Trokavce na Rokycansku: „*Před bitvou u Jičina přišli ke pluku dva páni černě odění a prodávali vojínům fextové cedulky. Cedulka byla maličká a bylo na ní jen několik podivných písmen. Ale ti páni tvrdili, že nikoho se „kulka nechytne“, kdo takovou cedulku u sebe má, a kdyby se cedulka položila na psa a střelilo se k němu, nebude poraněn. Vojíni kupovali cedulky o překot a platili za ně po zlatce. K. koupil si cedulku také, ačkoliv tomu kouzlu mnoho nevěřil. u Jičina musela jeho setnina přebrodit nějaký rybník a K. jako „flýglman“ vystupoval z rybníka první na hráz. z protějšího lesa stříleli Prušáci. K. zamířil si na prvního, ale než vystřelil, dostal kulku pod levou paži, projela mu pod lopatkami napříč hrudníkem a vyšla pod paží pravou. Byl jako raněný zajat, v zajetí pruském vyhojen a potom propuštěn. [Chalupník] je dnes přesvědčen, že fextové cedulky neměly pražádné moci, a že svoji zlatku vyhodil.*“<sup>411</sup> Vyskytují se též jiné vzpomínky referující o tom, jak dotyčný zvláštním střelivem zneškodnil údajného fexta, vyskytujícího se na nepřátelské straně.

V průběhu 19. století folkloristé zachytili rozmanité legendy o fextech, jejichž obvyklé syžety jsem nastínila v úvodu, na našem území vesměs v lokalitách východních Čech a západní Moravy. (Do východních Čech také jazykovědec Kvido Hodura klade termín fext.) Tyto legendy obvykle nezachycují skutečnost „fextových cedulek“ ani jiné čarodějné praktiky, podle nich se fextem stává dítě narozené v plodovém obalu, který se musí usušit a v dospělosti jej tento zrozenec má nosit pod levou paží. Fexta nešlo zabít obyčejným střelivem, ale pouze vystřelenou skleněnou kulí. (Pro srovnání, v démonologických příbězích se vyskytuje speciální stříbrná kulka, která má zneškodňovat vlkodlaky. Stříbrná kulka jako střelivo byla věc velice drahá, ovšem kulka skleněná představovala vskutku exkluzivní záležitost.) Po smrti fextovo

---

<sup>410</sup> Josef WEBER – František TOMSA, *Dwadcatero powjdaček s 18 biblickými naučenjmi z Přislowj Ssalamaunowych*, Praha 1810, s. 40.

<sup>411</sup> B. MORAVEC, *Co ví lid na Podbrdsku o fextech*, Brdský kraj, 1909, s. 68–69.

tělo nemůže zetlít, protože prý má kolem sebe tuhý obal. Podobné mumifikované mrtvoly se nalézaly v kostnicích anebo kostelních kryptách ve Vamberku, Dobrém a jiných lokalitách.

Za poslední výraznější reminiscenci by se dal označit příběh Nikoly Šuhaje loupežníka v románu Ivana Olbrachta, poprvé vydaném roku 1933. Jak známo, čarodějná žena v Olbrachtově románu Šuhajovi namíchá lektvar, po jehož požití se od něho odrážejí všechny kulky.

Legendy o neporušených mrtvolách nacházíme ve skandinávském prostředí, ty se ale jen v malé míře vztahují k vojenskému prostředí. Různé české pověsti vypráví o Švédech, kteří byli nezranitelní vůči olovu a oceli. „*Gustav Adolf byl považován za nezranitelného. o tyrkysovém kroužku, který král prý nosil v řetízku na krku, se říkalo (v roce 1633), že měl schopnost králi vždy zajistit vítězství, pokud byl kamínek celý. u Norimberka ale kamínek praskl (což lze vidět ještě dnes), a proto chtěl král za každou cenu uzavřít mír. Prsten byl odebrán z královy mrtvoly u Lützenu a předán císaři, posléze zdobil sochu Panny Marie v augustiniánském kostele ve Vídni.*“<sup>412</sup> Ve skandinávském prostředí je tento motiv spíše druhotný. v tomto směru je ve Finsku proslulý luteránský vikář Nikolaus Rungius (1560–1629), který působil jako pastor v Keminmaa, jenž podle legendy v kázání mluvil o tom, že pokud jsou jeho slova pravdivá, jeho tělo se nerozloží. Po smrti jeho tělo vskutku nezetlelo, ačkoliv nijak záměrně nebylo chráněno před rozkladem, a dodnes se nachází v kostele v Keminmaa. Ve švédském folkloru má rysy fexta švédský král Karel XII. Podle švédských pověstí byl nezranitelný a zabít jej mohl pouze vystřelený knoflík.<sup>413</sup> v českém prostředí se s fenoménem fexta setkáváme v některých pověstech pojednávajících o švédských historických osobnostech, např. v příběhu o obávaném veliteli Jihlavy, plukovníku Samuelu Österlingovi, jenž má podle dalších tradic strašit v Jihlavě coby bezhlavý jezdec na koni jiskřícím oheň. Jako mladý se prý dopustil vraždy, a proto musí neklidně bloudit po cizí zemi. Ve Finsku se setkal s kouzelníkem, který ho učinil tvrdým vůči olovu a oceli. Ale špatně se kouzelníkovi odměnil, neboť svedl jeho dceru. Ta se však dočkala příležitosti k pomstě při obléhání Jihlavy a střelila ho skleněnou kulí.<sup>414</sup> Evidentně se ale jedná

---

<sup>412</sup> P. M. HEBBE, *Svenskarna i Böhmen och Mähren: Studier i tjeckisk folktradition och litteratur*, Uppsala 1932, s. 94–95. [Švédové v Čechách a na Moravě: studie z české lidové tradice a literatury,] Za překlad ze švédštiny děkuji Martinu Liškovi.

<sup>413</sup> Marjatta JAUHAINEN, *The Type and Motif Index of Finnish Belief Legends and Memorates*, Helsinki 1998, s. 125.; Tiina VÄRE et al, *Fame after Death: The Unusual Story of a Finnish Mummy and Difficulties Involving Its Study*. Thanatos 4(2), 2015, s. 69–77.

<sup>414</sup> P. M. HEBBE, *Svenskarna i Böhmen och Mähren*, s. 173.

o pozdní lidovou tradici doby 19. století, jelikož jak bylo nastíněno výše, v inkriminovaném období třicetileté války byl u Švédů spojovaný spíše s Čechy.

Přes nespornou bizarnost se tyto a rozmanité pověry o nezranitelnosti držely v lidském povědomí, byť zhruba ve 2. polovině 19. století se přestávají brát vážně a stávají se romantickou legendou nebo motivem románů.

## 11 Revenantky, svědkyně a média

*„Viděli jste kráčet městečkem  
muže se sklopenýma očima a vyzáblou tváří?  
To je můj manžel, který skrytou krutostí,  
o níž nelze mluvit, mě oloupil o krásu a mládí,  
až nakonec, vrásčitá, se zažloutlými zuby,  
zlomenou hrdostí a v hanbě ponížení  
jsem klesla do hrobu.  
Ale co myslíte, že hlodá v srdci mého muže?  
Má dávná tvář a tvář té, již ze mne učinil!  
Ty spolu ženou ho tam, kde já spočinula.  
V smrti tedy byla jsem pomstěna.“<sup>415</sup>*

Ve středověkých anglických zdrojích badatelé sledují převahu mužů, ať už se jedná o revenanty, nebo o pozorovatele jejich zjevení – autoři relací byli převážně příslušníci kléru a pohybovali se ve výhradně nebo převážně v mužských kruzích. v raném novověku se tato situace stala rovnovážnější.<sup>416</sup> Přesto panovalo přesvědčení, že mají ženy vzhledem ke své vrozené duševní nevyrovnanosti sklony k tomu nechat se oklamat, případně, si některé zážitky záměrně vymýšlet.<sup>417</sup>

Typicky ženskou záležitostí ovšem zůstávala vražda nechtěného, novorozeného dítěte. Neznámý autor zprávy o strašení v Gosecku uvádí případ děvečky, kterou znal, jež se k vraždě novorozeněte přiznala, i když se jí těhotenství i zahubení dítěte podařilo utajit. k přiznání ji ale dohnalo dle jejích vlastních slov to, že zavražděné dítě každou noc přicházelo k její posteli, kde na ni vyčítavě hledělo.<sup>418</sup> s tím koresponduje středověký příběh anglické provenience, kde Angličan Robert Rowntree podniká pouť do Santiaga de Compostela, v noci se mu zjeví přízračné dítě omotané plenovými látkami. Poté, co jej Rowntree osloví, mu přízrak objasní, že je jeho vlastní dítě, které matka po porodu zabila a pohřbila beze jména a křtu. Angličan je oblékne do vlastní košile a dá mu jméno, což dětský přízrak vysvobodí. Když se navrátí domů,

---

<sup>415</sup> Ollie McGeeová, in: Edgar Lee MASTERS, Spoonriverská antologie, Hradec Králové 2000, s. 10.

<sup>416</sup> Owen DAVIES, *The Haunted*, s. 14.

<sup>417</sup> Stuart CLARK, *Vanities of the Eye*, s. 210.

<sup>418</sup> *Historischer Bericht Von Dem Gespenste Zu Gosseck*, s. 14.

zjistí, že jeho manželka záměrně dítě zabila a potají zakopala, proto se s ní následně rozvede.<sup>419</sup> Jinou variantu k tématu zavražděného dítěte zaznamenal Caesarius z Heisterbachu – jeptiška otěhotněla z utajeného smilstva a novorozeně zabila. Když umírala, vyzpovídala se ze všech hříchů, leč vraždu dítěte zamlčela. Po smrti se proto zjevovala s hořícím dítětem v náruči. Příběh nese poučení o svátosti zpovědi – kdyby jeptiška svůj hřích nezamlčela, mohl trest být menší.<sup>420</sup>

České prostředí raného novověku se vyznačovalo patriarchálním pohledem na mužské a ženské role. Oceňována byla žena skromná, pobožná, pilná, hospodárná a šetrná, oddaná svému manželovi, neoslňující ani krásou, ani temperamentem. Ve zkratce tedy poslušná manželka a pečlivá hospodyně, představující pro muže jistotu a zázemí. Tato kapitola se pokusí postihnout obraz „ženy-revenanta“ a „ženy-svědčyně“ a také to, jak se v této problematice projevují podobné či stejné dobové stereotypy nastíněné výše.

Vezmeme-li českou folklorní tradici pověstí obecně, nalézáme ženu v několika negativních konotacích: žena (čarodějnice) útočí na lidi a škodí jejich hospodářství,<sup>421</sup> žena (věštkyně) disponuje znepokojivou magickou mocí, s níž může lidem pomoci stejně jako uškodit,<sup>422</sup> žena (noční můra) v noci trápí libovolnou oběť a vysává z ní životní sílu,<sup>423</sup> nevyzpytatelná divá žena, s níž se člověk nenadále může ocitnout v konfliktu, stejně jako s ní navázat přátelské vztahy, a je také schopna krást lidem děti.<sup>424</sup> Mnohé negativní stránky života tak byly feminizovány. Oproti tomu obraz ženy v české tradici strašidelných pověstí, jejichž revenantský protagonista byl inspirován existencí skutečné osoby, v mnoha případech odpovídá dobovým představám o tom, jak by se správná žena měla chovat. Žena převážně vystupuje v úloze hodné a dobrotivé paní, která se přimlouvá u svého manžela za nešťastné a utiskované poddané, následně potom oroduje u Boha za svého krutého a zlého muže a prosí za jeho

---

<sup>419</sup> Montague Rhodes JAMES, *Twelve Medieval Ghost-Stories*, s. 421.

<sup>420</sup> Caesarius DE HEISTERBACH, *Vyprávění o zázracích*, s. 294–295.

<sup>421</sup> Jan LUFFER, *Katalog*, s. 57–65. (Např. 1.A.5; 1.A.45; 1.A.55; 1.A.85 a další.)

<sup>422</sup> *Tamtéž*, s. 72–73. (Např. 1.A.360; 1.A.380 atd.)

<sup>423</sup> *Tamtéž*, s. 94–97. (Např. 2.D.5; 2.D.40; 2.D.60 a další.) Nutno ovšem podotknout, že se v lidové tradici vyskytují i můry mužského pohlaví, resp. morousové.

<sup>424</sup> *Tamtéž*, s. 158–165. (Např. 5.A.15; 5.A.35; 5.A.70 apod.)

vysvobození, neboť mu přes všechny jeho nectnosti bývá neochvějně poslušná a zachovává mu věrnost.<sup>425</sup>

V podobném pozitivním duchu se pojímala i postava tzv. bílé paní (*Alba Domina*) jakožto šlechtického rodového zvěstujícího zjevení – předpovídala a doprovázela pro rod významné události. Častá bývala předsmrtná znamení, jež prozrazovala blížící se úmrtí některého člena rodu. Bílá paní také ohlašovala i narození nového potomka. Oblíbeným předmětem historického bádání se ovšem stala bílá paní rodu Rožmberků, kterou již v 17. století horlivě studoval Bohuslav Balbín a pokusil se v ní identifikovat po světě bloudící duši nešťastné šlechtičny Perchty z Rožmberka (asi 1429–1476).<sup>426</sup> Ovšem proslulost si získalo i tzv. „panenské zjevení na hradě Pernštejně“, bílá paní doprovázející rod pánů z Pernštejna, která se vytratila se smrtí posledního člena tohoto rodu.<sup>427</sup>

Bílá paní měla i zcela lidovější podoby. Vyskytovala se v přírodě na zcela rozmanitých místech – vynořila se náhle a zase ztrácela, okolo polekaného poutníka rychle prošla, nebo jej naopak doprovázela. Ztrácela se jakoby ve větru. Pokud ji někdo nerespektoval, projevovala se jako trestající duch. Zjevovala se i u studánek, vystupovala z nich a opět mizela. Jádrem tohoto momentu byla patrně předkřesťanská představa o vodních pannách a ženách, kterou nicméně vytlačila úcta k Panně Marii, jež občas s bílou paní v lidových představách splývala. a v nejčastějších a nejoblíbenějších případech se bílá paní zjevuje na hradech a zámcích. Zjevování bílé paní se ovšem neomezovalo na české země, zvláště často bývala spojovaná s rodem Hohenzollernů.

Proč se bílá paní zjevovala? Hlavním motivem bývalo zakletí, do kterého upadla většinou bez vlastní viny, a nyní čeká na vysvobození. Lidová obrazotvornost měla zcela neomezené pole ve vytváření rozmanitých příčin zakletí bílé paní, stejně jako podmínek, za kterých může být vysvobozena. Ty ovšem jenom málokdy berou v potaz křesťanskou církevní nauku o očistci

---

<sup>425</sup> Např. manželka pana Půty Švihovského z Rýzemberka, manželka pana Jiřího Tunkla z Brníčka a Zábřeha a další. Viz August SEDLÁČEK, *Historické pověsti lidu českého*, Praha 2001, s. 222.; František HRUBÝ, *z hospodářských převratů českých v století XV. a XVI.*, in: *Český časopis historický* 30, č. 2, 1924, s. 205–236.

<sup>426</sup> Petr MAŤA, *Svět české aristokracie*, Praha 2004, s. 98–101.; Bohuslav BALBÍN, *Miscellanea historica Regni Bohemiae*, s. 184–190.

<sup>427</sup> Bohuslav BALBÍN, *Miscellanea historica Regni Bohemiae*, hlava 16, s. 191–192. Petr VOREL, *Staré pověsti a rodinné příběhy pernštejnské. (Sebereflexe aristokratického rodu v polovině 16. století.)*, in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz, T, *Nový Mars Moravicus*, Brno 1999, s. 137–148.

a významu postů a modliteb, které by zmírňovaly utrpení zakleté.<sup>428</sup> a např. dochovaná kresbička bílé paní, jež se měla zjevovat v chebském měšťanském domě, nevypadá jako žena v důstojné, bílé říze, ale je to osoba zcela nahá, zahalená pouze do dlouhých, bílých vlasů.<sup>429</sup>

Z nekatolického prostředí pochází zajímavé příklady okamžiku, kdy se žena-revenantka zjevuje ženě, kterou tím trápí. Příkladem může být nešťastná služebná Susan Layové, jíž pronásledoval přízrak její paní. (Podrobněji rozvedeno ve třinácté kapitole.)<sup>430</sup> v šesté kapitole byl již detailněji popsán případ, kdy duch údajně zavražděné Sabiny Ruprechtové takřka rok pronásledoval měšťanku Evu Katharinu Keilpflugovou a požadoval řádný pohřeb a odhalení vraha coby vyřešení nepotrestané křivdy, jež se měla odehrát v minulosti. Proslulou a přelomovou se stala kauza, která probíhala přibližně od října roku 1683 do jara následujícího roku v Gehofenu, menší lokalitě nacházející se poblíž Lipska. Inkriminovaný duch se přestal objevovat v neděli po Velikonocích.

Ducha gehofenské jeptišky považuje Miriam Rieger za počátek luteránské aktualizace víry v revenanty.<sup>431</sup> Přínejmenším se jednalo o událost, kterou se zabývali saský kurfiřt, univerzita v Jeně a luteránská konsistoř v Eislebenu. Popis případu a jeho výklad později publikoval zdejší pastor Bernhard Thalemann, duchovní pastýř ženy pronásledované duchem, jenž strašidlo značně „katolicizoval“ a interpretoval jeho návštěvy jako d'ábelské pokoušení zbožní luteránky ke katolickým pověrečným praktikám.<sup>432</sup> Strašidlo se pravidelně zjevovalo paní Philippině von Eberstein, mladé manželce zdejšího vrchnostenského pána Georga Sitticha von Eberstein. Duch na sebe bral podobu ženy v úboru jeptišky, a za příčinu svých návratů mezi živé označoval poklad, který se má vyskytovat na panství Ebersteinů, ukrytý od třicetileté války a střežený d'ábelským černým psem. Duch uváděl, že jej může z očiště vysvobodit vyzvednutí pokladu, a též vyžadoval zhotovení náhrobku se jménem a rodovým erbem. Jistou pikantérii v sobě skrývala historická postava, kterou se duch jeptišky prohlašoval být, protože se mělo jednat o Annu von Trebra. Mezi rodem Trebra a Eberstein docházelo k vlastnickým sporům o majetek, jímž bylo právě gehofenské panství. Philippina von Eberstein si stěžovala na utrpení

---

<sup>428</sup> Frank WOLLMANN, *Pověst o bílé paní v literatuře a v tradicích českého lidu*, in: Národopisný věstník československý 1912, č. 7–8, s. 145–184.; Martin WAEHLER, *Die Weiße Frau*, Erfurt 1931.

<sup>429</sup> SokA Cheb, Kronika, fol. 128.

<sup>430</sup> Laura GOWING, *The Haunting of Susan Lay*, op. cit.

<sup>431</sup> Miriam RIEGER, *Teufel Im Pfarrhaus*, s. 37.

<sup>432</sup> Leonhart THALEMANN, *Eigentliche Beschreibung Des Gehovischen Non[n]En-Gespensts...*, 1684.

plynoucí z jeptiščiných návštěv a na těle též měla známky fyzického napadení, které prý duch způsoboval, tj. viditelné modřiny. Rodina do věci zasvětila pastora Thalemanna, který pravidelně případ konzultoval s výše zmíněnou univerzitou i konsistoří, přičemž obě instituce se snažily k případu přistupovat opatrně, aby ve zbytku země nevypukla panika. Všichni se postupně shodli na faktu, že se nešťastné paní zjevuje ďábel, proti kterému může být jedinou obranou modlitba a neochvějnost ve víře. Duchovní měl ženu posilovat duchovními rozhovory. Revenanta zařadili mezi demony, protože dobrý duch by nikoho nenutil vykopávat poklad, ani dotyčného týrat. Pozoruhodné ovšem bylo, že přízračnou jeptišku vídala pouze Philippina von Eberstein, jež se jednou pokoušela opustit panství a revenantce tak uniknout. Ta jí ale stále pronásledovala a paní se jednou duchovi pokoušela neúspěšně bránit výstřelem z pistole. Pronásledování náhle skončilo o Velikonocích a nikdy se již neopakovalo.<sup>433</sup>

Roli žen v revenantských aférách lze sledovat i v katolickém prostředí, kde vystupovaly v úloze svědkyň vypovídajících o zjevování revenanta. Většinou se jednalo o mladé dívky. Regina Fischerová z Hallstattu byla devatenáctiletá dívka, když se jí poprvé roku 1642 začal zjevovat duch Jana Clementa Zwespenbauera, a navštěvoval ji do jejích dvaceti let. Čtyři roky po zažehnání revenanta, na podzim roku 1646, se obrátila k císaři Ferdinandu III. s prosbou o finanční podporu. v listě si stěžuje na chatrné zdraví a odvolává se též na své zásluhy při vysvobození duše z očiště. Císař jí vyhověl a 11. listopadu 1646 přiznal podporu 1 zlatý denně, kterou měla doživotně pobírat. Co se poté s Fischerovou stalo, není známo.<sup>434</sup> Neznámá osmnáctiletá služebná, jež navštívila premonstrátského opata Víta Seipla, se již v roce 1695 setkala s poněkud menším pochopením. Uváděla, že se jí zjevuje duch bezhlavého jezdce, jenž prý v noci jezdívá od Pohořelce k Malé Straně. Dále dodávala, že jeho záhrobní trest může být zrušen vyzvednutím pokladu, který se údajně od husitských bouří nachází u oltáře sv. Martina ve Strahovském klášteře. Církevní autority se však vyznačovaly skepsí v případech, kdy o návštěvách revenantů vypovídaly níže postavené osoby, a ještě ke všemu ženy. Jak opat zapsal: „Ačkoliv dobře známa jest povídanost ženského pohlaví (...), přec uznal jsem za dobré po sdělení těchto věcí dívku onu vyslýhati. Ale ta, dosti pevně trvajíc na pravdivosti svých výpovědí, odvolávala se, aby se jí spíše věřilo, na svoji paní, u které se učila vyšívat, že i ona o té věci ví a že nejednou onoho ducha mluvíti slyšela. Když pak také tato žena předvolána byla

---

<sup>433</sup> Miriam RIEGER, *Teufel Im Pfarrhaus*, s. 37–69.

<sup>434</sup> Patrik BAXA, *Prešporský duch: svedectvo dejín*, Bratislava [2016], s. 51–55.



*k výslechu, shledalo se, že přemrštěně povídají, obě ženy, jak paní, tak i dívka, a tak pátrání po pokladu ponecháváme budoucnosti s přáním šťastného nálezu.*<sup>435</sup>

Neznámá dívka z Malé Strany již ilustruje posun k větší skepsi ohledně duchařských příběhů, která začala převládat ve vzdělané společnosti, byť tradiční očistcové příběhy o vysvobození duchů byly v nejnižších vrstvách hodně dlouho populární, a šířily se napříč denominačními hranicemi. Erasmus Finx takto uvádí k roku 1676 příběh sedmnáctileté Anny Neidlové z protestantského Sulzbachu, již navštěvovalo neznámé zjevení. „(...) dívka zametala světnici a kolem deváté hodiny ráno vynášela smetí ven, když na ni někdo zezadu domu zavolal jménem. Myslela si, že je to někdo z panství a vydala se ven. Když přišla za dům, duch se opíral o jabloň a byl celý v bílém; v obličeji vypadal jako stará žena; a řekl jí, že ona [Anna Neidlová] jí byla dána k vykoupení ještě předtím, než byla počata v matčině lůně; proto by si měla dát pozor, aby takové vykoupení nezanedbala: v opačném případě jí zakroutí krkem. Dívka chtěla ze strachu a úleku utéct, ale duch ji držel tak pevně, že různí lidé potom viděli modřiny na její ruce. Poté upadla do nemoci. (...) Asi čtrnáct dní poté, konkrétně 14. března (nového času), vstala dívka o něco dříve, chvíli před východem slunce, a vyšla před dům na louku. Tam ducha opět viděla a nyní byla dívka kvůli častějšímu zjevování odvážnější a řekla: ‚Všichni dobří duchové chválí Boha Pána,‘ na což duch odpověděl jasným hlasem: ‚Já také.‘ Dívka se zeptala: ‚Co si tedy ode mne přeješ?‘ ‚Modli se za mě,‘ řekl duch, ‚tři Otčenáše.‘ Dívka tak učinila. Když se na ducha při modlitbě podívala, všimla si, že mu po tvářích stékají slzy. Když skončila modlitbu, duch jí nabídl ruku a dívka jí ji chtěla také podat, ale duch ji varoval a napomenul, aby mu podala jen kousek látky. Když dívka sáhla do pytle a hledala malou látku, duch mezitím promluvil: ‚Teď jsi mě vykoupila! Už se ti nechci zjevovat: ani ty už neonemocniš.‘ Mezitím mladá žena našla ve svém pytli takzvaný šátek, jaký nosí selky kolem hlavy, a vrazila ho duchovi do ruky. Která okamžitě vzplála, jakmile se dotkla přízračné ruky. Zbytek si ponechala a byl jejími rodiči odevzdán protestantskému knězi z téhož místa: ten jej doposud uchovává jako pobuřující věc.“<sup>436</sup>

Výše zmíněná služebná z Malé Strany ještě nezaznamenala negativní důsledky vlastní výpovědi o revenantovi, což se již v červenci 1712 nepodařilo dvaadvacetileté Regině

---

<sup>435</sup> Cyril STRAKA, *Pověsti strašidelné ze Strahovských letopisů*, Český lid, Vol. 25, No. 1 (1925), s. 15–22. Cit. s. 18–19.

<sup>436</sup> Erasmus FRANCISCI [FINX], *Der Höllische Proteus*, s. 129–131.

Seitlové<sup>437</sup> z rakouského Grießbachu na panství Rapotenstein. Rovněž epileptička Regina vypovídala o tom, že se jí zjevují rozmanití duchové z očiště, kteří u ní hledají pomoc k vlastní spáse, a jejich návštěvy dokazovala obligátními bílými plátny se spáleninami, připomínajícími ruce. Oproti ostatním zmiňovaným dívkám dokázala vytvářet i velice propracovaný systém barokní zbožnosti, kterou manifestovala též absolvováním několika náboženských poutí. Zajímavé je, že s oblibou putovala do Čech,<sup>438</sup> na (přibližně) čtyřicet kilometrů vzdálené, nedávno obnovené poutní místo nedaleko jihočeských Nových Hradů jménem Dobrá Voda (Brünnl), do chrámu Panny Marie Utěšitelky.<sup>439</sup> Kromě toho se šestkrát denně modlila růžencem, dva a půl týdne držela půst a na základě informací, jež jí duše poskytly, předávala bližním nové teorie o podobě zásvětního života. Podle Seitlové existovaly v posmrtném životě čtyři možnosti, kam se duše zemřelého mohla ubírat: do nebe, do očiště, studeného pekla nebo horkého pekla. Duše v očiště mohly odcházet do nebe snadněji, duše ve studeném pekle poněkud obtížněji, ale stále pro ně tato možnost existovala. Pro duše odeslané do horkého pekla již nebyla naděje. Jak Regina Seitlová dále sdělovala, svým počínáním jednu duši, nacházející se ve studeném pekle, přivedla ke spáse a osobně doprovodila na nebesa, kde spatřila Boha Otce, i Pannu Marii, jež před ním klečela a modlila se za ubohé hříšníky. Činnost Seitlové měla vyvrcholit iniciací výstavby nového poutního kostela, k čemuž jí údajně nabádala jedna z duší. Přibližně v této fázi si počínání Reginy Seitlové povšimly světské úřady, přičemž po krátkém pobytu se vězení se přiznala k podvodům a mystifikacím a za trest musela stát dvě hodiny na pranýři s tyčí, ze které visela „očištěcová“ pláténka.<sup>440</sup>

Jako poslední skupinu žen je třeba uvést uznávané autority pro jednání s dušemi mrtvých, jež s nimi zprostředkovávaly kontakt, nebo je naopak zaháněly. Tyto ženy měly své příznivce, ale též kritiky, kteří jim nedůvěřovali. v Bavorsku 40. let 17. století poutala pozornost tesařova manželka Rosina Blöchl-Huberová, laická exorcistka, která se zabývala vymítáním poltergeistů ze strašidelných domů. Obecně se laici v oblasti zahánění revenantů angažovali jen výjimečně, byť i takové případy existovaly, jak vidíme právě na Rosině. Předpokládalo se, že „neduchovní“

---

<sup>437</sup> Regina Seitlin, též psána jako Sabina Seidlin.

<sup>438</sup> Pehmen.

<sup>439</sup> Viz Jan ROYT, *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*, Praha 1999, s. 248.

<sup>440</sup> Helmuth FEIGL, *Zauberei und Geisterseherei im Landgericht Rapottenstein zu Anfang des 18. Jahrhunderts*, *Unsere Heimat: Monatsblatt des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich und Wien* 58 (1987), s. 123–133. Cit. s. 124–132. Zde i edice výsledkových protokolů.

osoby nemají Boží posvěcení, a tudíž duševní schopnosti k zahnání revenantů, oproti kněžím. Činnost Rosiny Blöchl-Huberové též upoutala církevní autority, roku 1641 proto byla uvězněna a čtyři měsíce vyšetřována pro čarodějnictví. i přes mučení čarodějnictví nikdy nedoznala a po propuštění obdržela „povolení“ praktikovat předchozí činnost, ovšem pod dohledem duchovenstva. Kromě jiného si ale její služby vyžádal kníže-biskup z Freisingu.<sup>441</sup> Oproti tomu, u činnosti Angličanky Mary Parishové (1630–1703), milenky politika Goodwina Whartona (1653–1704), jež tvrdila, že komunikuje s vílami, se s největší pravděpodobností jednalo o podvodnictví, které nicméně zasahovalo pouze jejího milence, jehož velmi ovlivňovala.<sup>442</sup>

V prostředí barokních Čech komunikací s duchy proslula Maxmiliána Zásmucká ze Zásmuk (1655–1718), jeptiška žijící v premonstrátském klášteře v Doksanech, která o návštěvách očišťovacích duší hovořila od 90. let 17. století. *„Žádali zejména o modlitby, almužny a mše, aby zmírnily jejich trápení v očišťci, nebo Maxmiliánu prosili o předání zpráv jejich žijícím příbuzným. Velká část těchto duší patřila k aristokratické a duchovní elitě, ale ne výlučně: například duše dezertéra utopeného v řece vyvrátila podezření na sebevraždu a požadovala křesťanský pohřeb. Často to byli lidé, kteří měli za svého života blízké vztahy s klášteřem, například probošti z Doksan, opatové Strahovského mateřského opatství v Praze, pražští arcibiskupové, biskupové z Litoměřic, knížata a hrabě z Lobkowitz a císaři Leopold I. a Josef I.“*<sup>443</sup>

Činnost podobné osobnosti, jež působila zhruba o generaci dříve, sledujeme v barokním Španělsku. Zde se jednalo o karmelitánskou jeptišku Franciscu del Santísimo Sacramento (1561–1629), pocházející z rodu de Vinuesa. Mystička Francisce, jež o svých zkušenostech napsala i osobní spis, se údajně zjevilo přes dvě stě duší, které ji prosily o zádušní mše a modlitby za jejich spásu, protože kvůli rozmanitým nerozváženostem trpí v očišťci. Její rukopis publikoval až roku 1661 biskup Juan de Palafox pod názvem „Luz para los vivos y escarmiento

---

<sup>441</sup> David LEDERER, *Madness*, s. 223–226.

<sup>442</sup> Frances TIMBERS, *The magical adventures of Mary Parish: the occult world of seventeenth-century London*, Kirksville Missouri 2016.

<sup>443</sup> Petr MAŤA, *Die Renaissance des Fegefeuers im barocken Böhmen*. In: *Menschen - Handlungen - Strukturen : historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften*, České Budějovice 2001 s. 139–160. Cit. s. 142–144.

a los muertos“ (Světlo pro živé a výstraha mrtvým), kde jsou kvůli pochopitelným ohledům na potomky jména očištěných duší anonymizována.<sup>444</sup>

Pokud tedy komunikaci s mrtvými praktikovaly ženy v rámci církve, setkávaly se s větším pochopením nežli laičky. Kromě toho klášterní komunita bývala vynikajícím prostředím pro zjevování revenantů, nebo pro vyprávění strašidelných příběhů.<sup>445</sup> Několik z nich zaznamenal roku 1745 páter J. J. Čížek, farář v Panenském Týnci podle vyprávěn řeholnice Kláry z Reinburgu, která s dalšími klariskami navštívila klášterní týnecké zboží. První zajímavý vyprávěla o zpovědníkovi, který v Týnci přenocoval v domě, později přestavěném na sýpku. v noci se kněz ve svitu měsíce modlil, když tu náhle vstoupila žena oděná do starodávných šatů, jež nesla v rukou jakési listiny. Takto stála před vystrašeným knězem,<sup>446</sup> který z šoku nemohl ani mluvit, ani se pohnout. Přibližně půl hodiny se na sebe dívali, načež si žena pouze bolestně povzdechla a rozplynula se. Teprve tehdy se mohl kněz rozeběhnout pryč a podat svědectví o svém zážitku. Popisovaná žena se už neobjevila. Řeholnice Klára již pouze zmiňovala příběh zloděje, jehož při krádeži v týnecké sýpce přistihlo osm přízračných postav vyhlížejících jako jeptišky. Tyto revenantky ho zbičovaly důtkami, takže příhodu zle odstonal a od té doby již nikdy nekradl.<sup>447</sup> Uvedené epizody též dokreslují dobovou mentalitu. Revenantka z prvního příběhu se bohužel nedočkala obligátního oslovení „Chval každý dobrý duch Hospodina“, aby mohla vyjevit svůj problém. Přízraky z příběhu druhého opět fungují jako morální apel varující smrtelníky, přičemž další podobné epizody mj. líčí následující kapitola.

---

<sup>444</sup> Alejandra GUZMÁN ALMAGRO, *Fantasmas*, s. 159–160.

<sup>445</sup> Viz např. již citovaný Cyril Straka, jenž publikoval zajímavé strašidelné epizody vážící se k premonstrátským klášterům. Cyril STRAKA, *Pověsti strašidelné ze Strahovských letopisů*, op. cit.

<sup>446</sup> Pokud si vzpomeneme na případ Bohuslava Balbína, zjišťujeme, že ne všechny duchovní osoby se tváří v tvář revenantům dokázaly projevit jako bojovníci, i když by pro tuto činnost na rozdíl od např. laické exorcistky Rosiny měli mít kvalifikaci.

<sup>447</sup> Státní okresní archiv Louny, fond Farní úřad Panenský Týnec NAD 326, inv. č. 1, Farní kronika Panenský Týnec (1745–1836), fol. 11–13. Za laskavé upozornění na pramen děkuji dr. Janu Marešovi z lounského archivu.

## 12 Revenanti v žurnalistice

*„Pokud někdo vezme na hřbitově do ruky kost nějakého nebožtíka, přijde k němu v noci tento mrtvý. Když někdo položí kost nebožtíka, bude ho mrtvý navštěvovat tak dlouho, dokud ji nevrátí zpátky.“<sup>448</sup>*

Šíření příběhů o revenantech napomohl rozvoj knihtisku a zejména rozvoj žurnalistiky, který vytvořil nové možnosti pro rychlejší oběh literárních zdrojů. „*Umělci využívali techniky, které podněcují oddanost nebo lítost, aby podněcovali podporu a ponižovali nepřátele, aby vyvolali strach, úžas nebo pokání v reakci na neobvyklé události, oslavili politickou moc a znovu vyvolali znechucení a pobouření.*“ Během náboženských konfliktů 16. století tisk sloužil jako nástroj propagandy katolíků i nekatolíků, a našli bychom zde informace nejen o politických událostech, ale též o podivuhodných událostech typu pozorování komety, přírodní katastrofy, narození deformovaných novorozeňat, vraždy apod. Tisky tohoto typu tedy nepostrádaly emocionální náboj.<sup>449</sup>

V českých zemích je možné rozmach žurnalistiky sledovat od časů patnáctileté války. z této doby se zachoval značný počet psaných i tištěných zpravodajských letáků, zvláštních monotematických relací a politických komentářů různých agentů, jež se pochopitelně vyznačují negativními stereotypy mířícími na osmanské obyvatelstvo. Zejména tištěné tzv. „nowiny“, jedno až vícelistové a nezřídka zdobené půvabnými dřevořezovými motivy, se dochovaly v mnoha jazykových mutacích. Obecně toto médium napomáhalo šířit mezi gramotné obyvatele zprávy ze světa čili docházelo ke zvýšení informovanosti.<sup>450</sup> Od 18. století se také v českých zemích těšila oblibě kramářská píseň, doprovázená názornými ilustracemi, a stoupla kvantita tištěné české literární produkce obecně. Postoupila též úroveň čtenářské gramotnosti

---

<sup>448</sup> Josef Virgil GROHMANN, *Pověry a obyčeje*, s. 225.

<sup>449</sup> Charles ZIKA, *Prints and illustrated broadsheets*, in: Susan Broomhall (ed.), *Early Modern Emotion. An Introduction*, London / New York 2017, s. 140–146., Luc RACAUT, *Print Media*, in: Susan Broomhall (ed.), *Early Modern Emotion. An Introduction*, London / New York 2017, s. 251–254.

<sup>450</sup> Josef VOLF, *Dějiny novin v Čechách do r. 1848*, Praha 1930; Josef POLIŠENSKÝ – Jiří HRUBÝ, *Turecké války, uherská povstání a veřejné mínění předbělohorských Čech*, *Historický časopis* 7, 1959, s. 74–103.; Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*, Praha 2002.; Jana HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky. Letáky jako pramen k vývoji a vnímání české otázky v letech 1619–1632*, Praha 2010.; Zdeněk ŠIMEČEK, *Počátky novinového zpravodajství a novin v českých zemích. (Do devadesátých let 18. století.)*, Brno 2011.; Marta HRADLOVÁ – Marie TOŠNEROVÁ (eds.), *Jakž lidé hodnověrní zprávu činí: formy písemné komunikace v raném novověku*, Praha 2018.

a literární žánry, určené pro šlechtice či bohaté a vzdělané měšťany, pronikaly do nižších vrstev obyvatelstva.<sup>451</sup>

Rozvoj tisků informačních brožur, skrze které byly často publikovány příběhy o setkání s revenanty, se dá vysledovat do Anglie 17. století, kde se i díky tomu vytvářela vzdělaná komunita čtenářů a debatérů. Mezi lety 1691 až 1697 dokonce vycházelo pravidelné periodikum *Athenian Mercury*. Ovšem mezi nižšími vrstvami obyvatelstva se stále šířily oblíbené brožury a letáky, dekorované dřevoryty. Pokud měli za námět revenantskou problematiku, jednalo se o příběhy duchů, kteří poukazovali na dávný, nepotrestaný zločin, obvykle vraždu. Pro ilustraci, roku 1662 byla publikována osmistránková brožura informující o zjevení ducha Londýňana Roberta Elliota, jenž oslovil jistou Isabel Binnigtonovou a dovedl ji ke svému potají pohřbenému tělu s informací, že se stal kdysi obětí vraždy.<sup>452</sup> Rozmach literatury s duchařskými příběhy mezi lety 1660 až 1800 sledovala i Sasha Handley, přičemž během prvních čtyřiceti let tohoto období vyšlo až 42 % původních tisků s touto tematikou. Duchové se také vkládali do příběhů s tématem smrti a též vstupovali do tisků o lásce a namlouvání. Tyto příběhy se již nezaměřovaly na reformační výklad ducha jako d'áblova přízraku nebo na představy duší zesnulých vracejících se z očistce, ale stávaly se vhodným rétorickým nástrojem k ovlivnění čtenářů.<sup>453</sup> „*Duchové také sloužili jako prostředky politické satiry a propagandy v populárních literárních formátech. Takové letáky a brožury se objevovaly většinou během občanské války a doby restaurace monarchie, obvykle obsahovaly rozhovory s duchy Cromwella nebo Karla I.*“ Pravděpodobně oblíbenější byly rozhovory s „reálnými“ duchy.<sup>454</sup> s posunem do 18. století dochází k dalšímu rozvoji zpravodajských žánrů, přičemž v příbězích o strašidlech již nebylo snadné oddělit realitu od fikce.<sup>455</sup> Vydávané tisky již neakcentovaly pouhou zábavu čtenářů, ale dbaly na vzdělávání i společenské poučení,

---

<sup>451</sup> Jiří POKORNÝ, *Česká literární kultura*, in: Josef PETRÁŇ (ed.). *Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*, Praha 1990, s. 240–250.; Jiří POKORNÝ, *Poznámky k dějinám čtení v pobělohorském období*. In: Jaroslav PÁNEK, (ed.). *Česká města v 16. –18. století*, Práce Historického ústavu ČAV, Miscelanea, Praha 1991, s. 227–235.

<sup>452</sup> *a Strange and wonderfull discovery of a horrid and cruel murther committed fourteen years since upon the person of Robert Eliot, of London, at Great Driffield in the East-Riding of the county of York discovered in September last by the frequent apparitions of a spirit in several shapes and habits unto Isabel Binnigton....*, [London], 1662.

<sup>453</sup> Sasha HANDLEY, *Visions of an Unseen World*, s. 49–51.

<sup>454</sup> Owen DAVIES, *Ghosts. 1: a Social History: 1660–1762: The Enlightenment?*, London 2010, s. XLIV–XLVI.

<sup>455</sup> Owen DAVIES, *Ghosts. 2: a Social History: 1762–1820: Cock Lane Common Sense and Morality*, London 2010, s. XVI–XVII.

takže se snažily držet krok s nejnovějšími poznatky ve filosofii a literatuře. „Čtenářům byly například předloženy ohledně autenticity strašidelných příběhů prostřednictvím zpráv o nejnovějších pokrocích v optickém výzkumu. (...) strašidelné příběhy velmi reálně přispěly k rozvoji přírodní filosofie a medicíny.“<sup>456</sup>

Příklady revenantů, kteří se stali zpravodajským příběhem, nalezneme i v českých zemích, byť oproti Anglii byla zdejší produkce tohoto tématu mnohem skromnější. z této produkce nejznámější je jednolist vydaný rudolfínským tiskařem Jiřím Nigrinem z Nigropontu roku 1571, který Mirjam Bohatcová interpretuje jako příklad obecného motto „memento mori“. Tisk, obsahující též názornou ilustraci, údajně dle výpovědí očitých svědků vypráví o průvodu přízraků, jenž se měl 29. července objevit na cestě ze Spálené ulice na dnešní Karlovo náměstí a pokračoval směrem k Emauzskému klášteru. Rytina je kromě netradičního tématu zajímavá rovněž vyobrazením kaple Božího těla, která dnes již neexistuje. Jednolist svého času vzbudil velkou pozornost a dočkal se i přetisku v Ulmu. Zástup přízraků se pohyboval k náměstí s velkým hlukem, jelikož převáželi vůz s neznámým obsahem. Pocity děsu se člověka zmocnily, když zaznamenal, že doprovázející byli všichni bez hlavy. Poblíž kaple na náměstí se též měl objevit oheň a tajemné soudky, které jezdci naložili na vůz a zamířili s nimi do Široké ulice.<sup>457</sup> Na závěr daného výjevu se rozpoutala vichřice, průvod zmizel a objevila se zářící hvězda. Konec pražského tisku obsahuje obecnou formulaci napomínající čtenáře k řádnému, křesťanskému životu.<sup>458</sup>

Pozoruhodná je přítomnost bezhlavých jezdců. Stětí hlavy mečem bylo vzácnější formou trestu, určenou pro příslušníky panského stavu, lidé z nižších stavů se popravovali formou pověšení na šibenici (přičemž těla zde visela dlouho, obvykle do chvíle, dokud se nerozpadla), zahrabáním do země zaživa, lámání v kole, setnutím sekerou, upálením, utopením apod.<sup>459</sup> Useknutí hlavy a její umístění do klína mrtvoly se mohlo praktikovat jako antivampyrické

---

<sup>456</sup> Sasha HANDLEY, *Visions of an Unseen World*, s. 108–110.

<sup>457</sup> Dnes Jungmannova ulice.

<sup>458</sup> Mirjam BOHATCOVÁ, „Hrůzyplný a děsivý úkaz“ na jednolistu Jiřího Nigrina z roku 1571. In: *Nové Město pražské ve 14. –20. století...*, Praha 1998 s. 145–152. Zde také rozbor dalších verzí inkriminovaného tisku.

<sup>459</sup> Josef SVÁTEK, *Dějiny poprav a katů v Čechách*, Praha 2004, s. 68–91.

Občas musel kat vykonat popravu i na mrtvém těle. Např. roku 1567 v Turnově byl podezřelý z revenantství bohatý měšťan Štěpán Hubner. Toho roku se vyskytla pověst, že Hubner vstává z hrobu. Kat tělo vykopal a u šibenice mu sřal hlavu, což ukončilo Hubnerovo zjevování. Podobné se stalo roku 1617 v České Lípě – zde byla podezřelá jedna nejmenovaná stařena, pohřbená tři čtvrtě roku, která měla zaživa pověst čarodějnice. Její tělo kat exhumoval a spálil na popravišti. Viz *Tamtéž*, s. 83.

opatření, jež mělo zamezit případnému návratu revenanta. Bezhlaví duchové jsou však záhadným motivem, který se nedá příliš vysvětlit, a v průběhu historie se nepravdělně objevují znovu.<sup>460</sup>

Obdobnou sérii znepokojivých jevů, které se odehrály v městě Opočno a jeho okolí, představuje německý tisk z roku 1586 vydaný v Praze.<sup>461</sup> Již první příhoda vypravuje o zpívajících mrtvých na opočenském hřbitově: „(...) den před svátkem Nejsvětější Trojice, v půldruhé v noci, slyšeli ze hřbitova v Opočně krásnou, líbeznou píseň na melodii: „Ó ty hořká smrti, ó, jak jsi bolestná“, a tak se zpívalo až do rána. Ale ve čtvrtek v deset hodin a půl, tedy dvě hodiny po půlnoci, opět slyšeli takovou velmi líbeznou píseň, jako by zpívalo mnoho učených hudebníků a lidí na zmíněném hřbitově, jako např: „Děkujeme ti, náš ochránce, že jsi nás zaopatřil až do konce.“ Kterýžto zpěv neslyšel jen jeden či dva, ale mnozí z nás. Já sám jsem také vzal zámeček od zámecké brány s mocí a odemkl jsem bránu a spolu s dalšími lidmi jsem šel do města, abych se podíval, kdo tam půjde, ale ten a ten a ten také napsal našemu pánovi<sup>462</sup> na Ledec a písemně mu to sdělil.“ Dojemnou epizodu, představující kulturní život zemřelých na pohřebišti, vystřídají příběhy traumatizující, vypovídající už o setkáních se zlými duchy, jichž jsou svědky hodnověrní lidé typu opočenský učitel Jiří Stránský. Ten se v noci vracel se svým sluhou do města, a jelikož brány byly již zavřené a nikoho se nedovolal, museli přenocovat v domku před branami. v první řadě se zde v dalším průběhu noci setkali s hrozivě vyhlížejícím mužem a krátce poté pozorovali tmavý kočár tažený šesti černými koňmi a doprovázený ozbrojenci. Všechny tyto výjevy zmizely, když je učitel zaklínal jménem Boha a Ježíše Krista. i třetí svědek, služebník Daniel, vypověděl o podivných setkáních s podivnými muži, kteří se znenadání objeví, a stejně tak náhle jakoby propadnou do země. Oproti předchozímu se tento tisk nese ve znamení tušení hrozby ze strany Osmanské říše, proto závěrečné pasáže nabádají křesťanský lid ke zbožnému životu, aby Bůh na zemi neseslal Turka, který „dnem i nocí nepřetržitě přemýšlí, jak by nás mohl všechny společně zničit a utlačovat“, a válku. Častý výskyt hrozivých, ozbrojených mužů jakožto předzvěst pohrom a neštěstí tyto obavy dokresluje.<sup>463</sup>

---

<sup>460</sup> Owen DAVIES, *The Haunted*, s. 23–25.

<sup>461</sup> *Ein sehr grausames erschrockliches Wunderzeichen von Gott dem Allm. bey der Stadt Opochna erzeiget und geoffenbaret*, Jan Jičínský: Prag 1586.

<sup>462</sup> Majitelem Opočna byl v této době Jaroslav Trčka z Lípy a na Ledci.

<sup>463</sup> *Ein sehr grausames erschrockliches Wunderzeichen*, s. 1–2.



V této souvislosti je vhodné zmínit motiv tzv. divokého vojska.<sup>464</sup> Jedná se o armádu mrtvých, kteří si v sedlech svých pekelných koní očisťují svou duši. o podobném vojsku se můžeme dozvědět například z Walchelinova vidění. Walchelin nabyl tohoto vidění 1. ledna 1091 na severu Francie v okolí města Lisieux, když se vracel od nemocného. Vybral si pro svůj návrat osamocenou cestu, když tu uslyšel hrozný hluk a raději se schoval. To, co spatřil, působilo jako „peklo na zemi“. Celý zástup byl sešikovaný od pěšáků po jezdce, avšak jací pěšáci a jací jezdci! Mrtví. v pěšácích i ostatních trpitelích poznal Walchelin své známé, kteří nedávno zemřeli. Na ramenou nesli zvířata, výstroj, náradí apod. Mezi nimi byli také takoví, kteří nesli máry, často prázdné a připravené pro budoucí trpitele. a ženy, ženy v dámských sedlech, přikovány a probodávány ohnivými hřeby, snášející utrpení za své smilné životy plné rozkoší. Ale nebyli to pouze obyčejní lidé, které zde potkal, nýbrž také duchovní, biskupové, lidé, kteří by měli být hříchy neposkvrnění. Následovalo temné vojsko plné ohně a jiskření, na mohutných koních, kteří je nesli k očistě hříchů.<sup>465</sup> v případě vidění výše se jednalo pravděpodobně o tzv. Herlechinovu družinu,<sup>466</sup> tato představa má pravděpodobně germánské kořeny, pramenící z představy Odina jako vůdce mrtvých. s křesťanskou problematikou, tj. očistcem, vidění propojuje skutečnost, že Walchelina údajně mrtví prosili, aby vzkázal jejich rodinám, že se za ně mají modlit a ušetřit jim tak různé druhy utrpení (například věčně spalující oheň nebo odebrání některého z břemen). Představy o vojscích tvořenými duchy byly rozšířené již ve starověku.

V žurnalistice 17. a první poloviny 18. století se vyskytuje velké množství zpráv o pozorování zjevení bojujících na obloze. Obvykle se jednalo o prorocké vize šířené v rámci politické propagandy, někdy se armády bojující na nebi považovaly za odraz vojsk bojujících na zemi.<sup>467</sup> Obecně ovšem bitevní pole byla prostorem svázaným s okamžiky utrpení a hromadnými, násilnými úmrtími, takže očekávat zde nadpřirozené jevy bylo zcela na místě. v Anglii se jeden z mála hlášených případů, kdy duchové padlých vojáků strašili na bojišti, odehrál měsíc po bitvě u Edgehillu (23. října 1642). Vesničané bydlící poblíž slyšeli zvuk bubnů a trubek, obecně

---

<sup>464</sup> Peter DINZELBACHER, *Poslední věci člověka*, s. 68.

<sup>465</sup> Magdaléna MORAVOVÁ a kol., *Ráj, peklo a očistec*, op. cit.

<sup>466</sup> Peter DINZELBACHER, *Poslední věci člověka*, s. 68.

<sup>467</sup> Stuart CLARK, *Vanities of the Eye*, s. 214.

hluk bitvy, přičemž na obloze svědci pozorovali bojující přízraky.<sup>468</sup> v českém prostředí vícero zpráv tohoto druhu pochází z období třicetileté války, např. dva zajímavé zápisy obsahující nebeská vidění s politickým podtextem, jež se měly odehrát na Turnovsku, se dochovaly v jindřichohradeckém archivu.<sup>469</sup> Vizi bojující armády na obloze si zaznamenal též český emigrant Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdružic (1580–1648), který ji interpretoval jako znamení budoucího vítězství švédských vojsk.<sup>470</sup> Existují ale též zajímavé případy pozorování vojsk plné vysokých a černých postav, která sestupovala na zem z oblaků, z roku 1660 a 1682 z oblasti mezi Hradcem Králové a Pardubicemi, jež nemají původ v tištěných relacích, tj. jedná se o přímé výpovědi svědků, kteří vše měli vidět.<sup>471</sup>

Tiskem se velmi rychle šířilo povědomí o dobových revenantských aférách, jakými bylo např. zjevování Jana Clementa Zwespenbauera v Prešpurku,<sup>472</sup> nebo již zmiňované případy strašidla v Gehoffenu, v Budyšíně, v Gosseku a další, jež se odehrály na území nekatolíků. v tomto směru zprávy o zjevování revenantů v Sasku bývaly hodně obsáhlé. Sice vycházely vesměs anonymně, autoři však většinou byli vzdělaní luteránští pastoři, kteří výchozí případ nadpřirozeného jevu doplňovali o rozsáhlejší výklad dle Lutherova ritu, takže se revenantské aféry stávaly inspirací pro určitá teologická cvičení.

Mezi vzácné tisky z území habsburské monarchie patří dvě stručné brožury referující o zjevování poltergeista v prešpurském klášteře františkánů v srpnu roku 1607. „*Dne 24. srpna v noci kolem jedenácté hodiny došlo v našem františkánském klášteře u mnichů zde v Prešpurku k neobvyklé události, kterou způsobil poltergeist, takový rozruch, že mniši ze strachu nevěděli, kde zůstat a co dělat. a přestože pilně používali Otčenáš, vodu, saze a jiná požehnání, nebylo to nic platné, ale stejný duch je zahnal a rozmetal kamením. (...) Když se tyto věci ráno donesly k arcibiskupovi, vydal se o nešporách spolu s ostatními duchovními, preláty a kněžími do kláštera, pomodlil se a pomocí exorcismu takového ducha vyhnal, dal všem mince a zeptal*

---

<sup>468</sup> Owen DAVIES, *The Haunted*, s. 54. K tomuto autor cituje prameny: a *Great Wonder in Heaven: Shewing the Late Apparitions and Prodigious Noyses of War and Battels*, London 1642.; *The New Yeares Wonder. Being a Most Certaine and True Relation of the Disturbed Inhabitants of Kenton*, London 1643.

<sup>469</sup> SOA Třeboň, Oddělení správy fondů a sbírek Jindřichův Hradec, fond Historica, kart. č. 12, inv. č. 400.

<sup>470</sup> Ferdinand MENČÍK (ed.), *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic od r. 1624 do r. 1648*, Praha 1897, s. 36–37.

<sup>471</sup> Vít VLNAS, *Dvojí zjevení vojska u Králové Hradce*. In: *Marginalia Historica: sborník prací Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, Praha (1999 [vyd. 2001])*, s. 181–200.

<sup>472</sup> Např. *Beschreibung einer wunderlichen That, die sich zu Preßburg hat zugetragen Von einem Geist...*, Augsburg 1643.

se, zda nevědí, že se v klášteře někdo skrývá, s příkazem, aby příští noc, 25. srpna, všichni drželi vzájemně stráž, měli by se všichni společně dívat a modlit, možná by takový duch ustoupil. Ale ačkoli všichni nezklamali ve své největší pili a celou noc se navzájem modlili a zapálili mnoho svící, loučí a lamp, přece se takový duch znovu zjevil, nejprve v podobě prasnice, pak v podobě vlka a bobulí, a nakonec v podobě černého vola; nedbal na jejich modlitby, vstoupil mezi ně a stál jakoby v kruhu. Jeden odvážlivec pak šel za duchem a zeptal se ho, co dělá a odkud přichází. Pronesl několik slov, která nebylo slyšet, a zmizel.<sup>473</sup> i zjevování tohoto ducha mělo potenciální politický podtext, jelikož se odehrávalo v době, kdy na území Uher operovaly vojenské jízdy Štěpána Bočkaje. Nekatolický autor jiné brožury, zpravující o dané události, se proto obává, jestli nadpřirozené události nejsou předzvěstí nějakého blížícího se masakru po vzoru Bartolomějské noci.<sup>474</sup> Naneštěstí se nepodařilo dohledat podrobnější informace o této aféře. Pouze nedlouho poté, kdy se podle brožur měl poltergeist projevovat, vyšetřovací komise v klášteře zkoumala stížnost františkánů na hluk rušící bohoslužby, který vycházel ze sousední dílny patřící nekatolíkům. Těm bylo proto nařízeno platit františkánům po čtyřech zlatých ročně.<sup>475</sup>

Výskyt revenantů ve zpravodajských letáčích mohl mít též pedagogický podtext. z roku 1712 pochází kramářská píseň „Novina hrozná a žalostivá o třech dítkách zoufalých“, jež se měla odehrát u Vídně. Zde si tři nezvedené děti volných mravů hrají u šibenice a s výsměchem se strefují kameny do tří oběšenců, kteří zde visí po exekuci. Kolemjdoucí stařeček děti napomene, čímž jejich nezvedenost obrátí na sebe, nehledě na fakt, že se viselcům začnou ještě více vysmívat. „Z Božího dopuštění“ oběšení mužové obživnou, sestoupí ze šibenice a vzápětí křičící děti pověsí mezi sebe. Stařeček o události podá zprávu ve městě a dotčení rodičové jen pozdě litují toho, že potomky řádně nevychovali.<sup>476</sup> Tisk kromě výše zmíněného pedagogického momentu, tj. že děti, jež nemají řádné vedení rodičů, rostou leda pro šibenici, obsahuje i zajímavý motiv nahlížení na popravence. Tito si své zločiny odpykali popravou,

---

<sup>473</sup> Kurtze Relation Das ist Gründliche Und Warhafftige Beschreibung was es allerseids für eine Gelegenheit mit dem nechstverschienenen Reichstag gehabt und wie es allda ergangen: Item: Von einem PolterGeist Welcher sich zu Preßburg hat sehen lassen und wie es mit demselben ergangen..., Leipzig 1608.

<sup>474</sup> Benedictus TEICHMAN, *Neue Zeitung Von Brodt das zum Stein worden Und einem Poltergeist der sich zu Preßburgk in Ungern*, Magdeburg 1607.

<sup>475</sup> Rudolf HUDEC, *Františkáni v Bratislave v rokoch 1238–1950*, Bratislava 2009, s. 47–48.

<sup>476</sup> Knihovna Národního muzea, Praha, *Novina Hrozná (!) a žalostivá / o třech Dítkách zauřfalých...*, 1712, sign. 27 F 64. Knihopis č. 06262.; Pravoslav KNEIDL, *Česká lidová grafika v ilustracích novin, letáků a písniček*, Praha 1983, s. 90, č. 44.

čímž se jejich viny smazaly a člověk jejich smrt nemá znevažovat. Ovšem v dobové realitě oběšení zločinci visívali na šibenici tak dlouho, dokud se nerozpadli.

Poslední pozoruhodný tisk k tématu, jenž se měl údajně odehrát kdesi ve Štýrsku, byl publikován roku 1711 v Praze,<sup>477</sup> a následně přetištěn roku 1712 v Hradci Králové<sup>478</sup> a 1717 v Brně.<sup>479</sup> Znovu se jedná o píseň. Tento příklad je opět silně moralizující, oproti předchozímu tisku v sobě kromě tématu úcty k mrtvým skrývá protialkoholický apel. Zde se opilý muž vrací v noci domů z hospody a jeho cesta vede kolem hřbitova. Opilec se vypraví do kostnice, kde znevažuje ostatky mrtvých a furiantsky z posledních zásob připíjí lebce svého otce. Svým počínáním nebožtíky popudí a mrtvé kosti se probudí k životu, aby následně začaly opilce pronásledovat. Muž ještě doběhne domů, kde společně se svou manželkou zemře hrůzou, řádící kostlivé revenanty musí zpět na hřbitov zahnat místní kněz.

Podobně jako v osmé kapitole se zde v subtématu úcty k nebožtíkům objevuje prostor kostnice, který dle vyznění příběhu nemá být znevažován, ačkoliv se zde vyskytují pozůstatky mrtvých těl, jež byla připravena o svůj hrob. Jednu z méně utěšených podob stavu kostnice podává ve svém spise Zikmund Winter: „*O berounské kostnici hřbitovní, která z darů peněžitých postavena byla r. 1542, vypravuje děkan Seydl: ‚Byla za mého pacholetství tak spustlá, a dosavad mi jde po zádech mráz, kdykoli si vzpomenu na tu hnusnou haldu, až k hambalkům různě naházenou, haldu vyceněných lebek, hnátů, žeber, všelijakých kloubů, ba i celých troudem potažených kostohnátých kostlivců někdejších husitů, lutrianů a katolíků, tu smířených a pokojných!‘*“<sup>480</sup> Ne všichni však sdíleli stejné pocity strachu jako citovaný děkan Seydl, takže, opět podle Wintera, oblíbený folklorní motiv o nebožtíkovi, jemuž kdosi živý odnesl z hrobu část těla, takže si mrtvý pro něj v noci přichází a smělce děsí, má kořeny ve skutečných událostech: „*(...) rozpustilci v noci docházeli sem [do kostnice] v noci dokazovat svoji nestrašlivost’ a odnášeli lebky z kostnice až do hospody!*“<sup>481</sup> Text tisku tedy opět kontrastuje s dobovými trendy, dle kterých evidentně bylo poměrně běžné odnášet např. lebky domů

---

<sup>477</sup> *Nowina gistá a prawdiwá, kterak tohoto Roku, geden Ožralec w Sstayermarku...*, Praha 1711. Městské muzeum Počátky, sign. O4812. Knihopis č. 18800.

<sup>478</sup> Tato verze se nedochovala. Viz Stanislav SOUČEK, *Sborníček starých trhových písní ze stol. XVII. a XVIII.* Časopis moravského musea zemského 11, 1911, s. 289–300. Cit. s. 293–294, č. 5. Knihopis č. 18801.

<sup>479</sup> *Nowina gistá a prawdiwá, kterak tohoto Roku geden Ožralec w Stayermarku...*, Brno 1717. Moravská zemská knihovna, Brno, sign. STS-0128.631 přív. 13. Knihopis č. 06273.

<sup>480</sup> Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst II*, s. 197.

<sup>481</sup> *Tamtéž.*

a připomínat si s nimi vlastní smrtelnost. Ovšem pokud moderního čtenáře zarazí zmínka o otcově lebce, je třeba připomenout, že kupříkladu i hrabě František Antonín Špork míval v ložnici svého pražského paláce vystavenou lebku vlastní matky.<sup>482</sup>

Přes tyto zajímavé fragmenty je však bohužel nutné konstatovat, že český dochovaný materiál je oproti anglickému poměrně chudý.

---

<sup>482</sup> Pavel PREISS, *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha 2003, s. 24–26, 459.

### 13 Revenování sebevrahů

*„Ale co činí sebevrah? Ten, klada ruku násilně na svůj život, osobuje si právo, které jemu nikterak nepřísluší, ale jedinému Bohu. Sebevrah páše velezrádu na králi všech králů, sebevrah jest největší nepřítel Boží.“<sup>483</sup>*

Až do počátku 20. století se věřilo, že duchové sebevrahů straší na křižovatkách, tj. v blízkosti místa, kde bývali pohřbíváni.<sup>484</sup> Pro představivost v tomto směru hrála roli psychická muka, jež vedla člověka k ukončení života, věčné zatracení jeho duše, odlehlost místa, kde byl pohřben, preventivní rituální znesvěcené mrtvolky, aby sebevrahův duch se pokud možno nevracel a neškodil.<sup>485</sup> Sebevrazi rovněž patřili mezi potenciální zemřelé, kteří mohli živým škodit, jelikož nedokončili přechodový rituál mezi životem a smrtí. Tím se odsoudili k bloudění mezi oběma světy. Osamělost, opuštěnost a zoufalství, jež dotyčný prožíval na konci svých chvil, se zde mísily se zatracením duše.

V první kapitole již bylo nastíněno, že „dobrou“ smrtí byla ta očekávaná, jež člověku umožňovala uspořádat své pozemské věci, usmířit se s blízkými lidmi, hloubat nad vlastními hříchy, absolvovat obvyklé náboženské rituály typu zpověď a poslední pomazání a psychicky se připravit na odchod ze života. Příprava se týkala též příbuzných a ostatních lidí v dané komunitě. „Špatná“ smrt přicházela znenadání, jež vše předchozí zmíněné neumožňovala. u sebevraždy se jednalo o špatnou smrt, již si dotyčný způsobil dobrovolně a sám, a tudíž se interpretovala jako ďábelské vnuknutí. Sebevraždou se člověk vyčleňoval z křesťanského společenství. v katolickém prostředí mu byl proto odepřen církevní pohřeb a jeho tělo mělo být katem v tichosti a beze vsí pozornosti okolí zakopáno v neposvěcené půdě (mimo hřbitov, na poli, na popravišti, na mrchovišti či na křižovatce cest, nebo vhozeno v sudu do řeky) bez církevních obřadů a modliteb. Příčinou byl fakt, že sebevraždou spáchal smrtelný hřích, před smrtí neabsolvoval svátost zpovědi a neobdržel další svátosti. Konkrétní podoba pohřbu sebevrahů se lišila dle zvyklostí daného regionu, společným jmenovatelem zůstala nepočestnost daného aktu a posmrtné vyčlenění člověka z komunity.<sup>486</sup> Popsaný systém ovšem ostře

---

<sup>483</sup> Klement MARKRAB, *Nedělní kázání přes celý církevní rok*, Praha 1878, s. 136.

<sup>484</sup> Křižovatka cest je symbolické rozhraní. v případě Anglie toto zakázáno roku 1823.

<sup>485</sup> Owen DAVIES, *The Haunted*, s. 51.

<sup>486</sup> Daniela TINKOVÁ, *Bez zpěvu a bez zvonění: dekriminalizace sebevraždy mezi sekularizací a medikalizací v 17.–19. století*, Praha 2021, s. 45–80.

kontrastoval s rozloučením, jehož se dostávalo řádnému křesťanovi, který se po smrti nacházel ve hřbitovní půdě, uprostřed živoucí komunity města či jakékoliv menší obce.

Pokud všechny rituály byly dodrženy, nemělo k návratu sebevraha dojít. Ojedinelé případy dochované v pramenech vypovídají o tom, co se může stát, pokud by lidé nejednali se sebevrahem tak, jak se patří. První z nich se odehrál mezi lety 1591 až 1592 ve slezském městě Strzegom.<sup>487</sup> 20. září zdejší měšťan, švec Hans Opitz, z neznámých důvodů spáchal sebevraždu. Jeho manželka Susanna, v té době šestinedělka s nedávno narozenou dcerkou, se bála společenského ponížení rodiny, plynoucího z faktu, že se dosavadní řádný měšťan stal sebevrahem. Také se chtěla vyhnout tomu, aby se s manželovou mrtvolou zacházelo jako s bezectnou, proto se rozhodla jeho čin utajit a předstírala, že choť zemřel zcela náhle, na mrtvici, a tudíž přirozeněji. Tím pádem byl Opitz pohřben důstojně s patřičnými obřady a na posvěcené půdě. Tři dny po pohřbu se však švec jako revenant začal do města vracet. Obvykle se zjevoval při západu slunce, napadal lidi na ulici, posléze i překračoval prahy domů, vstupoval do nich a projevoval vůči lidem agresivitu i v intimitě jejich domácností. Na příkaz pražského apelačního soudu bylo tělo exhumováno a pohřbeno pod šibenicí. Činnost revenanta však neustala, proto 7. května 1592 kat tělo vykopal znovu, spálil a popel hodil do řeky.<sup>488</sup> Sebevrah se tedy projevoval jako morous, jenž se vkrádá do domů, přepadává své oběti v posteli a dusí je.

Vzhledem k výše popsaným faktům lze pochopit, že se sebevrahova rodina mohla někdy pokusit sebevraždu blízkého člověka zamlčet a maskovat ji jako zcela přirozené úmrtí.<sup>489</sup>

Obdobné tendence se objevily v jiném revenantském případě, jenž se odehrál někdy mezi lety 1630 až 1645<sup>490</sup> v Jičíně. Protagonistkou tentokrát byla žena, Salomena Klatovská, manželka jičínského měšťana Šimona Klatovského, která se z neznámých příčin oběsila v podkroví

---

<sup>487</sup> Martin Weinrich, autor první zprávy o řádění ševce-sebevraha, píše, že se věc stala „v jednom proslulém slezském městě“ a revenanta nezná jménem. Pozdější autoři, kteří příběh přebírali, jej umístili do Vratislavi. Pravděpodobně se tak stalo kvůli Weinrichovi, který ve Vratislavi žil, s předpokladem, že referuje o věci, jež se stala v jeho městě. Moderní bádání však jako správnou lokalitu potvrdilo Strzegom.

<sup>488</sup> Martin WEINRICH, *Proenonium*, s. 2.; Christian STIEFF, *Schlesisches Historisches Labyrinth*, s. 351–362.; Daniel WOJTUCKI, *"The Living Dead" in Modern Era Parish Records in Silesia and Moravia*, Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa, Uniwersytet Jagiellonski – Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2020, Volume 13, s. 273–287. Cit. s. 278–279.; Frank WOLLMANN, s. 49.; Daniel WOJTUCKI, *Magia posthuma*, s.89–97.

<sup>489</sup> Daniela TINKOVÁ, *Bez zpěvu a bez zvonění*, s. 166–167.

<sup>490</sup> v některých zdrojích se uvádí rok 1676, to však vyloučil Jaroslav Mencl.

vlastního domu. Její choť však tuto skutečnost zatajil. Předstíral, že Salomena zemřela přirozeně a vypravil řádný křesťanský pohřeb. i tato sebevraždkyně se začala po smrti zjevovat a strašit lidi, a to dokonce během dne. Pramen mj. zachycuje příhodu, kdy se měla napadená oběť dovolávat pomoci Panny Marie, přičemž Rodička Boží jako jediná dokázala revenantku alespoň zahnat. „*Opravdu pamatuji (dokládá páter Kraus), že když jsem zde, totiž v Jičíně, okolo toho času pátou školu učil, nejednou slyšel, že se tato žena na pásu stříbrném (jaký tenkrát ženy nosívaly) oběsila a při jasném dnu po dílnách kupeckých choditi spatřená, některým školním žákům velmi škodlivá a strašná byla, kteří tehdáž proto se na stravu do seminárium dávali. Slyšel jsem také, že dotčená žena vykopaná a na místě neposvátném pohřbená byla. Kdy ale se to stalo, nepamatuji, abych od koho byl slyšel.*“<sup>491</sup> v tomto případě tedy revenantka slouží nejen jako určité exemplum dokazující nutnost praktikování obvyklých pravidel pro pohřby nepočetných sebevrahů, ale též případ dokládající funkčnost mariánského kultu a síly Bohorodičky.<sup>492</sup> Zajímavé je, že se roku 1655 měla soudit Anna Kouřilková, někdejší děvečka u Klatovských, pro urážku na cti, když byla nařčena, že sebevraždkyni Klatovskou odvázala z trámu a manipulovala s ní kvůli kamufláži sebevraždy.<sup>493</sup>

V problematice revenantů se v souvislosti se sebevraždou nesetkáváme pouze s obavami z „nečistého zemřelého“, ale i s tím, že strašení revenanta může citlivého člověka dohnat k úvahám o sebevraždě. To ukazuje případ anglické služky Susan Layové, který se stal o Velikonocích roku 1650. Susan se (tři dny po vlastním pohřbu) začala zjevovat její paní, Priscilla Beattyová, což služku čerstvě propuštěnou ze služby dohánělo k zoufalství. To bylo dle jejích výroků kvůli návštěvám přízraku tak silné, že uvažovala o sebevraždě, tvrdila, že se jinak ze strachu a hrůzy zblázní.

Susan Layová totiž sloužila u Beattyových dva roky a po tu dobu s ní postupně spali pán domu Francis i jeho syn William. Dle některých náznaků v pramenech jí bylo zhruba čtyřicet let. Oběma porodila dvě děti, které kvůli službě i společenským ohledům musela odložit ke kojným, aniž by prozradila otce. Děťátka však naneštěstí postupně zemřela. Po druhém porodu

---

<sup>491</sup> Josef LAURITSCH, *První Wěk Rodičky Boží Russánské Nebo Kronyka Správa o Počátu Ctění a Dobrodiných Starožitého Russánského Obrazu Marye Matky Boží Který W Českém Gičjně W Chramě Swatého Ignácya Towarysstwa Gežjssowa Giž Na Druhý Wěk s Welikau Pobožnostj Ctěn Býwá*, Hradec Králové 1743, s. 62.; Miloš SLÁDEK, *Malý svět jest člověk, aneb, Výbor z české barokní prózy*, Jinočany 1995, s. 83.

<sup>492</sup> a v běhu let se možná též stala „pedagogickým“ prostředkem pro školní mládež.

<sup>493</sup> Jaroslav MENCL, *Historická topografie města Jičína*, Část 1. Zvláštní otisk ze Sborníku Musejního spolku v Jičíně – Roč. V. 1939 a VI. 1940 (Jičín za švédských válek), Jičín 1940, s. 165–167.



ji navíc Francis Beatty propustil ze služby s tím, aby si našla jiné zaměstnání, a to nejlépe v Londýně. Susan však evidentně k jednomu z Beattyových chovala silné city, byť odháněna, proto potají přespávala poblíž jejich domu. Přibližně po dvou měsících zemřela Francisova manželka (a tedy Williamova matka) Priscilla Beattyová, jejíž duch údajně bývalou služebnou děsil. Susan se tedy připojila k jiné ženě, Ann, a obě se vydaly na cestu pryč. Shodou okolností Ann prodělala v domě stejnou zkušenost jako Susan, ducha ale vídala pouze jedna. Příběh se dochoval v historických pramenech, jelikož obě ženy byly na své cestě přistiženy při krádeži hus a při vyšetřování vypověděly i své předchozí příběhy. Susan se kvůli krádeži ocitla ve vězení. Poslední zmínka o ní se objevuje roku 1652, kdy byla opět vyšetřována pro krádež, poté se její stopy ztrácí. Výpověď ze služby ji navíc dovedla ke kriminálnímu způsobu života.

V ducha se tedy projektovalo špatné svědomí služebné, jež nejbližším okolím byla obviňována, že „špatným chováním“ zlomila své paní srdce, a málem ji dohnalo k šílenství a sebevraždě.<sup>494</sup>

---

<sup>494</sup> Laura GOWING, *The Haunting of Susan Lay*, op. cit.

## 14 Revenanti a hledání pokladů

*„Představa o duších, kteří se zjevují, aby vyjevili, kde jsou zakopány peníze, a navádějí lidi, aby je vykopali, je mezi lidmi tak rozšířená, že ji nelze vymýtit z hlavy; a kdyby spatřili něco, čemu říkají zjevení, ještě v dnešních časech by to sledovali v naději, že uslyší, jak to dupne na zem jakoby nohou, a pak zmizí; a kdyby to skutečně udělalo, neopomněli by kopat až do středu země (kdyby toho byli schopni) v naději, že tam najdou ukrytý hrnec s penězi nebo nějakou urnu s popelem a římskými medailemi, zkrátka nějaký značný poklad.“<sup>495</sup>*

V několika pasážích disertace jsme se již setkali s momentem, kdy revenant pro své vysvobození vyžaduje nalezení pokladu, k němuž je vázán. Duše mrtvého člověka se vskutku v této problematice velmi často objevuje v úloze strážce pokladu, který je s ním spojen, a proto obvykle iniciuje jeho vyzvednutí.<sup>496</sup> Tento moment vedl v raném novověku k častému praktikování nekromancie.

Víra v poklady a zakopané peníze, ze kterých chudý může čerpat a překonat svůj hmotný nedostatek, se objevuje v českém folklóru v podobě pověstí i pohádek. Důležité je ovšem vystihnout čas, který je k tomu vhodný a kdy se poklady otevírají – Štědrý večer, Květná neděle, Zelený čtvrtek, Velký pátek (po dobu zpívání pašijí v kostele), Boží tělo, svatojánská a svatojakubská noc či půlnoc na den sv. Rufa. Kromě toho byly všechny poklady otevřené roku 1000.<sup>497</sup> Hlíďají je duchové, kteří na sebe berou podobu hada, psa, černé kočky, skřítky apod. Jejich hledání by mělo probíhat za naprosté mlčenlivosti a také často ve velmi krátkém časovém intervalu, např. během doby, kdy se v kostele čtou pašije. Pokud toto hledač nestihne, poklad se propadne.

Lidé poklady se po celý čas raného novověku reálně objevovaly. Jednalo se o nádoby peněz, šperků apod.<sup>498</sup> Nálezy ovšem bývaly vesměs spojeny s právní nejistotou ohledně vlastníka nálezů – tj. jestli peníze či jiné cennosti patřily tomu, kdo je našel, tomu, kdo je ukryl, nebo

---

<sup>495</sup> Daniel DEFOE, *An Essay on the History and Reality of Apparitions*, London 1727, s. 376.

<sup>496</sup> Johannes DILLINGER, *Auf Schatzsuche Von Grabräubern Geisterbeschwörern und Anderen Jägern Verborgener Reichtümer*, Freiburg 2011, s. 71.

<sup>497</sup> Alois SIVEK, *Motiv pokladů v krajské literatuře a v ústních tradicích slezského lidu*. Slezský sborník: Věstník Matice opavské / Roč. 46 (6), (1948), s. 134-141. Cit. s. 135.; Jan LUFFER, Katalog, 2014, s. 213. (6.A.70)

<sup>498</sup> Např. v pověstech se často jedná o majetek, který zbojnící odcizili pánům a schovali. Byť se v realitě patrně jednalo spíše o peníze zakopané kvůli ochraně před zbojníky. Alois SIVEK, *Motiv pokladů*, s. 135.

tomu, na jehož pozemku se nacházely. Mohly být zadrženy ve starých budovách, zakopané v hliněných nádobách na poli, v lese pod kořeny stromů apod. Důvodem pro skrytí cenností byl zpravidla strach o majetek v době, kdy hrozil např. vpád vojska.<sup>499</sup>

Motivy pokladů podrobně prozkoumala folkloristika. v první řadě existují jisté zákonitosti ohledně míst, kde je poklad možno nalézt. Může být zadržěn či zakopán ve sklepení hradu, starého domu, na místě zaniklého osídlení či na místě zaniklé sakrální stavby.<sup>500</sup> Kromě toho by se mohl vyskytovat v nitru kopce nebo jeskyni,<sup>501</sup> ve stromě, prameni studánky či pod kamenem.<sup>502</sup> Též ve folkloru rezonují motivace původních majitelů pokladu – jedná se o jmění a jiné cennosti zakopané v klášteře, kostele nebo měšťanském domě kvůli hrozbě nebezpečí od rozmanitých nepřátel, případně v pobělohorské době kvůli vyhnání nekatolíků, kteří doufají, že se jednoho dne vrátí zpět.<sup>503</sup> Případně se též může jednat o peníze, které ukryli loupežníci.<sup>504</sup> Do pověstí se též promítl motiv strážce pokladu, jímž může být právě mrtvý člověk, dále pak bílá paní, ďábel či případně jiná bytost nadpřirozeného původu, a obvykle se jedná o majitele ukrytého majetku.<sup>505</sup>

V pramenech se často setkáme s pokusem o vlastní ochranu při nekromancii skrze kreslení magického kruhu, přičemž návod obsahovaly tzv. knížky křištofky.<sup>506</sup> Toto se spojuje s myšlenkou, že existují jisté hranice, které duchové nemohou překročit. Owen Davies ukazuje, že v Anglii velice často strašili na hranicích farností (přičemž hranice jako takové v minulosti reprezentovaly pouze rozpoznatelné krajinné prvky – říční toky, návrší apod.)<sup>507</sup>

V českém prostředí se nejproslulejším stalo pátrání po pokladu hraběte Jana Antonína Harbuvala de Chamaré nechal kromě Potštejna v letech 1771 až 1773 hledat poklad i na

---

<sup>499</sup> Ladislav HOSÁK, *Nález pokladu jako historický pramen*. Muzejní a vlastivědná práce: Časopis Společnosti přátel starožitností Roč. 3 (73), č. 1, (1965), s. 54-56.; Emanuela NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, *Nálezové okolnosti českých "pokladů" za středověku i novověku*. [Praha: Matice česká], 1947, s. 63-70) [Časopis Národního musea, odd. duchovědný, roč. 116 (1947), zvláštní otisk].

<sup>500</sup> Jan LUFFER, *Katalog*, 2014, s. 210. (6.A.5)

<sup>501</sup> *Tamtéž*, s. 210. (6.A.10)

<sup>502</sup> *Tamtéž*, s. 210. (6. A.15)

<sup>503</sup> *Tamtéž*, s. 211. (6.A.30)

<sup>504</sup> *Tamtéž*, s. 212. (6.A.50; 6.A.55)

<sup>505</sup> Jan LUFFER, *Katalog*, 2014, s. 213-215. (6.B.5; 6.B.10; 6.B.15; 6.B.25; 6.B.30.)

<sup>506</sup> Johannes DILLINGER, *Auf Schatzsuche*, s. 85–88.

<sup>507</sup> Owen DAVIES, *The Haunted*, s. 46.

nedalekém hradě Velešově, jemuž se v jeho časech říkalo Tempelberg. Panovalo totiž přesvědčení, že jej založil templářský řád. Ve skutečnosti se zde templáři nikdy nevyskytovali, nicméně právě smyšlenka povzbudila domněnky o schovaném pokladu, pro jehož hledání se hrabě přesunul i na nedaleký a slavnější Potštejn.<sup>508</sup>

K Velešovu ale hrabě ve svém spise uvádí i nadpřirozené události, jež hledání opodstatňovaly. Zajímavá je jistá skepse, s níž Chamaré k těmto příběhům přistupuje. Jelikož je ale slyšel od více svědků, považuje tedy za nutné je zaznamenat. Jednak lidé v okolí hradu slychali padání kamenů, přičemž ale po nich nebylo poté ani památky, a dále také lítostivý pláč, aniž by kohokoliv viděli, těžké vozy, jež rovněž nikdo neviděl, řinčení řetězů apod. Při samotném kopání na hradě pracovníci slychali, v pátek o půl dvanácté, zvuk zvonku „jako by se konala mše svatá v kostele“. Obecně vzato hledání pokladu provázely tajemné zvuky takřka neustále. Finální zděšení přinesl tajuplný hlas, jenž potřikrát volal jméno kopáče Seidela – a na něhož o několik dní později spadl těžký kámen, který jej těžce zranil a doživotně zchromil.<sup>509</sup> Obecně je zajímavé vnímání zříceniny hradu jako místa, kam není radno vstupovat, a vystrašenost pracovníků při vědomí, že se dopouští něčeho nedobrého.

Hrabě také uvádí pokus o magické hledání pokladu, které inicioval ve 20. letech 18. století zdejší vrchnostenský úředník Pecina, jenž s několika dalšími lidmi (a mj. potštejnským starostou) v noci vzýval svatého Kryštofa. Akce proběhla v horním patře potštejnské staré vrchnostenské budovy a dle popisu dotyční praktikovali pouze recitování litaní ke svatému Kryštofu ve tmě, pouze za svitu jediné svíce na stole. o půlnoci spatřili hrozivý strašidelný obličej muže, jenž se oknem díval do místnosti. To pochopitelně všechny vyděsilo, takže se rozutekli. Obrovitého muže, nahlížejícího do místnosti, měl vidět i nezasvěcený člověk, který opodál o půlnoci šplhal na strom, aby zde za svitu měsíce kradl jablka.<sup>510</sup>

Hledání ukrytých pokladů, které podporovala i populární literatura, bylo nesmírně populární i na Britských ostrovech,<sup>511</sup> Kde např. v 17. století proslul jejich hledáním pokladů excentrický politik whigovské strany se zálibou v alchymii, Goodwin Wharton (1653–1704). On a jeho o víc než dvacet let starší partnerka Mary Parishová se mimo jiného věnovali nekromancii,

---

<sup>508</sup> Jan Antonín HARBUVAL a CHAMARÉ, *Popis dobývání pokladu na Tempelbergu*, s. 4.

<sup>509</sup> Tamtéž, s. 4, 9.

<sup>510</sup> Jan Antonín HARBUVAL A CHAMARÉ, *Popis dobývání pokladu na Tempelbergu*, s. 4.

<sup>511</sup> Owen DAVIES, *The Haunted*, s. 55-57.

respektive Mary tvrdila, že je v kontaktu s vílami a revenanty, kteří jim měli být nápomocni při pátrání po pokladech. Dle zápisů ve Whartonově deníku měli vyvolat i ducha kardinála Thomase Wolseyho, bohužel žádný z navrátivších se mrtvých Whartonovi ani Parishové nepomohli žádný poklad nalézt.<sup>512</sup>

Poměrně důvtipné využití víry ve strašidla a skryté bohatství popsal Daniel Defoe: „*Jistý venkovský gentleman měl starý dům, který byl pozůstatkem starého zbořeného kláštera nebo řeholního domu, a rozhodl se, že ho nechá zbourat, ale myslel si, že poplatek je příliš vysoký; a tak ho napadla lest, a sice rozhlásit, že v domě straší. a to udělal tak dovedně, že se tomu začalo věřit; přiměl totiž jednoho muže, aby se oblékl do bílého [oděvu] a rychle prošel vnitřním dvorem domu, právě v době, kdy [gentleman] určil, že ostatní budou u okna, aby se na to podívali. Ti dali domu na vědomí, že se jim někdo zjevil; pak pána a paní a celou rodinu zavolali k oknu, kde, ačkoli byla taková tma, že nemohli rozeznat, co to je, jasně viděli, jak ta věc v bílém přešla dvůr a vešla do dveří staré budovy; brzy poté, co vešla dovnitř, spatřili v domě záblesk ohně, který ten chlapík záměrně rozdělal pomocí síry a dalších materiálů, aby za sebou zanechal zápach síry, ale nebyl cítit jen střelným prachem.*

*Jak očekával, na lidi to zapůsobilo; někteří domýšlivci, kteří si toho všimli a chtěli vidět stejné zjevení, měli příležitost a viděli ho v jeho obvyklém způsobu, jak se ukazuje; jeho častá chůze byla běžná, v jedné části domu, kde měl duch příležitost vyklouznout dveřmi na jiný dvůr, a tak se dostat do obytného domu; a když se vydal touto cestou, silně dupnul a hned byl pryč. Na to se vzápětí řeklo, že jsou tam schované peníze, a ten pán prozradil, že ho tam bude hledat, a lidé si moc přáli, aby se to stalo; zdálo se však, že ten pán v té věci vychladl: přesto bylo vidět, že to zjevení přichází a odchází, chodí sem a tam, téměř každou noc, a obvykle zmizelo v záblesku ohně, jak je uvedeno výše, což bylo jedním slovem velmi mimořádné.*

*Nakonec někteří lidé z nedaleké vesnice (...) prohlásili, že kdyby jim to zeman dovolil, začali by kopat, protože tam jsou jistě ukryté peníze; kdyby souhlasil, že je dostanou, v případě, že by je našli, začali by kopat. Určitě by je našli, i když by rozkopali celý dům. Pán odpověděl, že by nebylo spravedlivé, aby mu zbořili dům a vzali si také všechno, co najdou (...) ale souhlasil by s tím, pokud odnesou všechno smetí a všechny materiál, který vykopou, naskládají cihly a dřevo*

---

<sup>512</sup> Owen DAVIES, *The Haunted*, s. 56, 70-71.

na dvoře poblíž domu a spokojí se s polovinou pokladu, kterou najdou. Potom jim dá svolení kopat. Souhlasili a pustili se do práce.

Duch se jim zpočátku zjevil, aby jim ukázal místo, a první věc, kterou sundali, byl velký komín. Byla to těžká práce; ale pán, který je chtěl povzbudit, tajně ukryl dvacet sedm kusů starého zlata do díry v komíně, do které se nedalo dostat jinak než jedním průchodem, který zazdil. Když přišli k těmto penězům, byli dokonale oklamáni a přišli o rozum; gentleman byl náhodou poblíž, ale ne zrovna na místě ve chvíli, kdy [peníze] našli, a když ho zavolali, velmi ochotně jim je všechny dal; ale pod podmínkou, že nemají očekávat něco podobného, pokud najdou další.

Jedním slovem, toto popíchnutí přimělo venkovany pracovat jako koně a do varu se jich dostalo víc; ale co je povzbudilo ještě víc, bylo to, že při bourání domu skutečně našli několik cenných věcí, které snad ležely schované od doby, kdy ho zrušili jako řeholní dům; a našly se i nějaké peníze; ale neustálé očekávání a naděje, že najdou ještě víc, je tak povzbudily, že zkrátka celý dům strhli; ba řekl bych, že ho vyrvali i s kořeny, neboť vykopali samotné základy. Což si pán přál a [normálně] by za to dal hodně peněz.

Dům neopustili s tím, že by neodvezli nepořádek, ale podle dohody odvezli materiál, dřevo a staré cihly (...). Přesvědčení, že tam jsou ukryty peníze, bylo tak silné, že nic nemohlo zastavit horlivost venkovanů v práci, jako by duše starých jeptišek nebo mnichů, (...) kteří tam ukryli nějaký poklad, nemohly mít klid, pokud by tam byl (...).<sup>513</sup>

Defoeův sarkastický tón ovšem pochází již z období vyznačujícího se skepsí, které v pokladové problematice napomohla i tzv. Jenská štedrovečerní tragédie, jež se odehrála roku 1715 a v jejímž důsledku zemřeli tři mužové. Také v tomto případě se objevil motiv revenantů, jelikož na počátku stálo tvrzení zdejšího krejčího Georga Heichlera, jenž vlastnil vinohrad poblíž jenské šibenice, o tom, že na svém pozemku spatřil bílou paní, kterýžto je se považovalo za signál toho, že se nedaleko nachází poklad. Při následném pokusu o vyvolání ducha v dřevěné vinohradní boudě, jenž by cestu k pokladu ukázal, však zahynuli dva mužové, kteří nekromancie účastnili. Následující noc zemřel též jeden ze strážců, kteří zde v noci hlídali mrtvoly předešlých smělců. Rovněž i při tomto druhém bdění figuroval revenant, jelikož jeden z přeživších strážců vypovídal, že v domku spatřil přízračného chlapce. Jenská tragédie velmi dlouho rezonovala v obecném povědomí a již bezprostředně poté, co se odehrála, vyvolala

---

<sup>513</sup> Daniel Defoe, *An Essay on the History*, s. 376–379.

pozoruhodnou debatu mezi teology, právníky a lékaři o příčině skonu nešťastných mužů, přičemž poslední zmiňovaná skupina předpokládala vliv jedovatých výparů ze špatně spalovaného uhlí, u kterého se mužové ohřívali.<sup>514</sup>

Pokusy záměrně pátrat po pokladu se v českých zemích vyskytovaly takřka po celou sledovanou dobu, a vesměs všechny končily nezdarem, jako se tomu stalo v Chebu. Jak bylo zmíněno výše, zjevení bílé paní se velmi často interpretovalo jako znamení nedalekého pokladu, takže např. krátká zpráva, v chebské kronice, doprovázená také ilustrací, zmiňuje zjevování bílé paní ve zdejším Minettiho domě. Ačkoliv se po pokladu kvůli zjevení pátralo, domácí nikdy žádný neobjevili.<sup>515</sup> Pokud se pokus odhalil, dostávali pachatelé spíše symbolické tresty. Zajímavý důkazní materiál, magický proutek, s jehož pomocí se smělci pokoušeli hledat poklad na ostrovském panství, se dochoval v plzeňském archivu, přiložený ke spisovému materiálu.<sup>516</sup> Tzv. proutkaření, v jehož základě byla víra v proutky coby symboly magické síly, jistě představovalo přijatelnější variantu pátrání, zejména ve srovnání s praktikováním nekromancie, přesto přítomnost proutku znamenala přitěžující okolnost.<sup>517</sup>

Pokud pomineme hraběte Chamaré, můžeme za výrazného hledače pokladu označit vojáka Martina Reinigera, o jehož činnosti se dochovaly údaje ve vyšetřovacím protokolu z roku 1762 a kde se prolíná tematika pátrání po pokladech se starší vírou v revenanty přicházející z očistce, díky čemuž představuje v prostoru českých zemí pozoruhodný pramen. Martinu Reiniger bylo roku 1762 asi 35 let, narodil se tedy někdy kolem roku 1727 a pocházel z Würzburgu. Jeho otec pracoval jako kočí u místní vrchnosti a zemřel, když bylo Reinigerovi asi 6 let. Roku 1750 pracoval Reiniger jako čeledín u sedláka, a tehdy se mu při pasení dobytka podařilo objevit hrnec plný peněz, tolarů s motivem kohoutí hlavy a dukátů s obrazem monstrance, jejichž hodnota činila přibližně 1400 zlatých. Hrnec objevil v opuštěné, rozpadlé zdi za vsí, u níž se mu večer často zjevovalo tajemné světélko. Po nález pokladu službu u sedláka opustil a vydal se na cesty, během roku došel až do Alsaska. Při své cestě vyžíval z nalezených peněz, a dokonce dával i almužny žebrákům. Když ale peníze utratil, vrátil se zpět domů, kde jej uvěznili, protože svůj nález neohlásil a ponechal si jej. Čtyři roky vězení strávil v trestnici ve

---

<sup>514</sup> Johannes DILLINGER, *Auf Schatzsuche*, s. 101–103.

<sup>515</sup> SokA Cheb, Kronika, fol. 127–128.

<sup>516</sup> SOA Plzeň, fond Vrchní úřad Ostrov, kt. 51, i. č. 35, sign. 654.

<sup>517</sup> Johannes DILLINGER, *Auf Schatzsuche*, s. 64–65.

Würzburku. Když byl propuštěn, sloužil znovu jako čeledín do doby, než jej odvedli k vojsku. Někdy byl posádkou v Sasku, poté v Poděbradech a Nymburku a v květnu roku 1761 byl převelen k vyšehradské vojenské posádce.

Na počátku adventu stál Reiniger v noci stráž u vyšehradské zbrojnice. Kolem 11. hodiny v noci zjistil, že se k němu někdo přibližuje. Postavu oslovil, ta ale deset kroků od něho zmizela. o čtyři dny později stál Reiniger na stejném místě a zhruba v půl 12 v noci se mu zjevila stejná postava. Tentokrát se ale vznášela ve vzduchu a o půlnoci zmizela. Strašidlo se objevilo ještě několikrát, počtvrté sebral Reiniger odvalu a postavu oslovil „Všechny dobré duše velebí Boha, našeho Pána.“ Duch odpověděl: „Já také.“ Pak se voják strašidla zeptal, co od něho žádá. Duše odpověděla, že hledá vysvobození, a informovala Reinigera, že se tak stane po vyzvednutí ukrytého pokladu, k němuž je vázaná. Bližší podrobnosti však hodlala sdělit na další schůzce, neopomněla ale připomenout, aby ji příště voják opět oslovil pozdravem „Všechny dobré duše...“, protože dokud nebude oslovena, nemůže promluvit. o několik dní později měl Reiniger opět stráž, revenant se zjevil krátce před půlnocí a rozhovořilo se o sobě. Dle svého tvrzení duše byla 1525 let stará a z toho 900 let strávila v křesťanské víře. Dle vojákovy interpretace se mělo jednat o přízrak kněžny Libuše, která je nyní coby pohanka prokleta, ale může být vysvobozená. Toho se dosáhne tehdy, až se podaří vyzvednout poklad ukrytý na Vyšehradě, tj. zlatou rakev se čtyřmi svícny, dvanáct zlatých soch apoštolů, dva miliony v penězích, perly a diamanty. Duše nařídila, aby čtvrtina pokladu byla věnována na stavbu nového kostela, čtvrtina měla připadnout chudým lidem, čtvrtina císařovně Marii Terezii a čtvrtina Reinigerovi. Poklad měl být vyzdvižen o Popeleční středu. Dne 2. února se duše Reinigerovi výjimečně zjevila ráno v kostele a věnovala mu bílý plátěný šátek, v němž byla vypálená pravá ruka. Poté Reiniger o události informoval jezuity a své nadřízené, nicméně žádné pokusy vyhledat poklad neproběhly a Martin Reiniger byl zanedlouho převezen do ústavu pro choromyslné ve Vídni, odkud patrně už nikdy nevyšel.<sup>518</sup>

V tomto prameni se pozoruhodně mísí staré představy s novými. Revenant se začne projevovat v obvykle době spektrálních jevů, tj. krátce před Adventem, a ve zjevování pokračuje i v dalším průběhu předvánočního času. Důvodem posmrtného trápení je ukrytý, ladem ležící poklad, jehož objevení může ducha vysvobodit, obzvláště pokud alespoň jeho čtvrtina bude užita pro potřebu chudých. Dělení nálezů tohoto typu se obvykle aplikovalo takto, což vycházelo z nikdy

---

<sup>518</sup> SOA Plzeň, V. odd., pobočka Nepomuk, fond Ústřední správa Palm, i. č. 56. kt. 33, fol. 1–19.



zcela nedořešené otázky, komu poklad vlastně náleží. v německých zemích obvykle nároky kromě nálezce uplatňoval majitel pozemku, kde se poklad našel (jelikož typický hledač pokladů se neomezoval pouze na prostor vlastního pozemku), a zemský suverén. Pokud se část nálezu věnovala na dobročinné účely, představovalo manifestaci zbožného gesta, jež mohlo posvětit případné magické praktiky, jež se při hledání uplatňovaly.<sup>519</sup> Reliktem barokní religiozity, mezi lidem nižších vrstev evidentně stále zakořeněné, je zmiňovaný šátek s vypálenou rukou duše přicházející z očiště, který voják ukazoval jako důkaz. Vzhledem k vojákovu konci a celkové skepsi, kterou jeho nadřazení případu věnovali, však případ demonstruje konec všeobecné víry v nadpřirozený svět zjevujících se revenantů.

Neznamenal však konec pokusů o hledání pokladů. Svě o tom zjistil i jeden prešpurský občan, který se 17. března 1837 vypravil do svého sklepa a našel tam jednak ostrý, pekelný zápach, a jednak tři ohořelé mužské mrtvoly. z následného vyšetřování vyplynulo, že se jednalo o hledače pokladů, jelikož se nedaleko mimo jiného našla bednička obsahující zajímavé spisy s tématem citování duchů. Hlavou této skupiny hledačů byl místní stolař, který se nadšeně věnoval nekromancii a hledání pokladů. Jeho snahy nikdy neskončily úspěchem, ale naopak vyvrcholily tragédií. Druhou obětí byl jeden místní tesař a trojlístek uzavíral stolařův čtrnáctiletý syn. Průběh akce bylo obtížné rekonstruovat – ze stavů těl vyplynulo, že stolař v pokusu o vyvolávání démona zvolil experimentování s chemickou směsí, která hledače v uzavřeném prostoru silně přiotrávila, a patrně ve snaze dostat ven ze sklepa přišli do kontaktu s ohněm, jenž jim přivodil extrémní popáleniny.<sup>520</sup>

Problematika hledání pokladů má svůj vývoj i v 19. a 20. století, to však již není předmětem výzkumu této práce.

---

<sup>519</sup> Johannes DILLINGER, *Auf Schatzsuche*, s. 16.

<sup>520</sup> Ovidius FAUST, *Zo starých zápisnic mesta Bratislavy*, Bratislava 1933, s. 157-160.

## Závěr

*„Ať si jen země letí do prázdna, ať si jen letí, jen když zbude jistota jednoho místa, místa posledního, místa jen pro hrob. Chci ho mít tam, jen tam u nás. Kdyby mi jen oči pro pláč zbyly, já se tam vrátím, já se tam i poslepu vrátím.“<sup>521</sup>*

Příběh Carla Pragera, převyprávěný v úvodu předkládané disertační práce, by nám mohl posloužit jako ukázka z každodennosti lidí raného novověku, na které i v cela nenápadných místech číhalo nadpřirozeno, zázraky, kouzla a jiná obdobná nebezpečí. Jedinou vadou na kráse je tedy závěrečná poznámka autora zápisu v rodové kronice, jenž píše, že tento vylíčený příběh není pravdivý. Barvíř tudíž z neznámého důvodu lhal. Nicméně bližší podrobnosti již pramen neuvádí a o konkrétních Pragerových motivacích se můžeme jen dohadovat.

Obdobně do ztracena zpravidla vyzní snaha tázat se po „pravdivosti“ skrývající se za jednotlivými sledovanými případy, ačkoliv některé „reálné“ příčiny dnes můžeme definovat, tj. halucinace, ať již zrakové nebo sluchové, vědomé výmysly a pokusy o podvody, potíž konkrétní osoby s rozlišováním fantazie a reality, výčitky svědomí, nebo biologicky vrozená spánková paralýza, nebo (v případech žen trápených revenanty) pokus o maskování domácího násilí. Reálnou podstatu vesměs ale nevystihli ani současníci.

Ve studovaném materiálu lze pozorovat kontinuitu s antickým obdobím i středověkem. Nejstarším revenantským motivem, jenž přetrval i do moderní doby, je tzv. strašidelný dům, jehož syžet vznikl v římské antice, ale právě v raném novověku zaznamenal velký rozkvět, a pronikl i do právní praxe. v antice také má kořeny i většinová terminologie užívaná v odborných pojednáních soudobých intelektuálů. Přes nesporně pestré významové nuance jednotlivých slov jsou raně novověkými autory užívána spíše v rámci synonymity než kvůli tomu, že by se snažili odlišovat výraznější rozdíly v projevech konkrétních zjevení. u většiny autorů zpráv o revenantech ve sledovaném období a prostoru se nejedná o osobní zážitek, referují tak, jak se o věci doslechli od osob, jež patrně považovali za hodnověrné. Ostatně, ani u hlavního protagonisty nejlépe zdokumentovaného (a nejvíce studovaného) českého případu, pekaře Řehoře Exelia, nebyla sepsána žádná výpověď jeho zážitku s dušemi přicházejícími z očiště.

---

<sup>521</sup> František HALAS, Já se tam vrátím, Praha 1947, s. 17.

Kontinuita se projevuje i v tradičním časovém chápání, jež se s revenanty spojovalo, zejména tedy zimní období předvánočního a vánočního času, doba Velikonoc atd. Větší výskyt se sleduje v prvně zmíněné době, přičemž v tomto patrně hraje roli faktor zimní tmy společně s tím, že velikonoční svátky jsou pohyblivé. v tomto jsou odlišní revenanti ze Slezska, kde hraje roli okamžik smrti a pohřbu – v těchto případech se začínají objevovat tři dny po pohřbu. Tradice se jinak váže vybrané sváteční dny, spojené s katolickým církevním kalendářem. v raném novověku se v praxi příliš neobjevuje svázanost se svátkem Všech svatých nebo Dušiček – v tomto představuje výjimku pouze tzv. mše duchů, jež se s oblibou konává právě v tyto dny, kdy bývá hranice mezi živými a mrtvými mnohem prostupnější než kdykoliv jindy. Syžet o mši duchů se ukázal být nadčasovou záležitostí, jejíž koncept je uchopitelný pro konfesi katolickou, nekatolickou i řecko-katolickou.

Jedním z úkolů práce byla též otázka, zda se prostředí českých zemí v problematice revenantů vyznačovalo svébytnými specifiky v porovnání s jinými regiony Evropy. v tomto případě z výzkumu vyplynulo obligátní periferní postavení českých zemí vůči západní Evropě, kam se i spektrální trendy dostávají se zpožděním, na západě se také klíčovým v tématu ukázal rozvoj žurnalistiky. Výjimečné postavení má prostor Slezska, těšící se pověsti země čarodějnic a vampýrů. Zbytek území českých zemí se vyznačuje pouze menšinovými případy revenantských afér.

Nahlížení toho, jak revenanti vypadají a jak se mohou projevovat, zůstávalo po celé období proměnlivé, vesměs ale pojetí oživlého těla koexistovalo navzájem se spirituálním, nehmotným typem. v menší míře se v českém prostoru objevuje spojení se zvířaty.

Důležitou, i v českých zemích, zůstává úloha prostoru očistce. Ve všech příkladech jsme mohli sledovat revenanty, kteří prostupují světem živých i mrtvých. v kontrastu s tradičním katolickým učením české revenanty lze jenom zřídka vysvobodit tradičními metodami křesťanské církve. Víra v očistec umožňuje duším vrátit se na svět a podat zprávu o své situaci – k tomu je třeba poznamenat, že v raně novověké literární tradici jsou takové návraty možné i pro duše trpící v pekle. Některé verze legend mohou odrážet myšlenku, že duše mají v očistci volný den a využívají ho k praktikování zbožnosti.

Co se týče tzv. velkých dějin, podstatným momentem pro sledované období byla reformace, v jejímž důsledku proběhly pokusy zničit obecnou víru v katolický očistec a redefinovat koncept revenantů. v tomto okamžiku se ukázalo, že jak v reálu vnímání revenantů ovlivňovala náboženská paradigmata. Konkrétně v prostředí českých zemí se projevuje, že byl katolický

koncept očistce mnohem uchopitelnější a přitažlivější pro nižší vrstvy obyvatelstva, a v některých případech se zdá, že dokázal „kontaminovat“ i nekatolíky. Ti se pokusili „zrušit“ očistec a s spolu s tím redefinovat revenanty, kteří se „vrátili“ ke svým předkřesťanským kořenům a stali se mnohem záludnějšími, děsivějšími a obtížněji ovladatelnými, takže síla pouhé modlitby, pamětlivost vyznání víry a zpěv duchovních písní dle reformačního pojetí je v lidovém nazírání nebyly schopny svázat, jak bylo vidět na případě revenanta Jana Kunzeho v Horním Benešově, ševce Hanse Opitze ve Strzegomi a dalších kauzách. Ostatně také revenantky zjevující se v luteránských oblastech nevyžadují modlitby či zádušní mše, ale vyzvednutí pokladu, řádný pohřeb a alespoň morální posmrtnou pomstu.

Dalším důležitým okamžikem třicetiletá válka, která zasáhla země české i německé, a představuje tak v dané době stejnou sdílenou zkušenost, kdy vzpomínky na ni patrně překryly zkušenosti dřívějších válek a bitev. Samozřejmě se tedy nejednalo o jediný ozbrojený konflikt, jenž by se tehdy konal. Stejně výraznou a veřejností hojně sledovanou byla tzv. patnáctiletá válka s Osmanskou říší, jejíž průběh evropské obyvatelstvo s napětím sledovalo a jež se stala významná pro rozvoj žurnalistiky. Ovšem tento vojenský konflikt bezprostředně území českých zemí nezasáhl. Každopádně právě ve třicetileté válce má svůj původ větší část sledovaných afér s revenanty, ať už se jedná o původ hledaných pokladů, případně pokladů hlídaných strašidly. Ve třicetileté válce také zažil svůj vrchol koncept tzv. zpevňování (festmachen) – lidová víra se sice odedávna snažila najít prostředek, který by na jedné straně učinil člověka nezranitelným, a v lepším případě také dokázal zlikvidovat protivníka. Ovšem rozšíření a užívání palných zbraní tendenci zajistit si natolik pevnou kůži, aby se od ní vystřelené kulky odrážely, ještě více podpořilo. Kolem tohoto východiska krystalizoval systém čarovných pergamenů, ochranných amuletů, prapodivných magických rituálů, receptů a pokusů hledat zázračné byliny. Studované materiály však nevyjevily žádné revenantské motivy, které se u konceptu fexta objevují v lidových vyprávěních 19. století, takže se v tomto případě jedná o záležitost mladší s původem patrně právě v moderní době.

Velká část příběhů má morální apel a setkáváme se s tím, že se mnohem častěji revenantem stává zavražděná osoba nežli vrah. Obecně člověk, jemuž se ublížilo, a kterému lidové nazírání věnuje možnost získat satisfakci v zásvětí, ačkoliv oficiálně pomsta a odplata náleží pouze Bohu. Ve výjimečných případech na sebe revenanti berou zvířecí podoby, v interpretacích nahlížené jako zjevná souvislost s ďáblem, ovšem nejvíce pozoruhodným je případ strašidla holubice, jež evokovala symbol Ducha svatého a definitivně zmizela o svátku sv. Jana.

Z dohledaných případů vyplývá, že se od středověku, kdy většinově o zjevení revenantů vyprávějí pouze muži, vyrovnala situace ohledně zapojení mužů a žen v aférách. Ve sledovaném období se ženy objevují jako revenantky, pozorovatelky revenantů, případně coby média a laické exorcistky. Oproti tomu, kromě události tragédie v Jeně, kde strážní před okamžikem úmrtí viděli ducha malého chlapce, a menšinových exemplů tepajících do hříchu žen-vražednic, jež si způsobí potrat, nebo přímo zabijí novorozeně, v dohledaném materiálu nefigurují děti. v českém prostředí dále absentuje přítomnost fenoménu vlkodlaka.

Většinou emocií, která se v souvislosti s revenantem vyskytuje a bývá pro ně příznačná, je na počátku lítost i zármutek. a následně různé odstíny děsu, jež se pohybují na škále od pouhého uleknutí, přes strach až k pocitům dechberoucí hrůzy, jež svědka zjevení až zmrazuje. Zrovna tyto emoce mají společní všichni, od prosté služebné po vzdělaného kněze, jenž by měl mít pro setkání příznakem nejvyšší duchovní i teoretickou oporu. Ztráta blízkého člověka znamená šok a zármutek, nicméně jejich návrat z jiného prostoru, ze světa duchů, již není příliš žádoucí. Jen v menšinových případech se setkání s revenantem popisuje jako pozitivní zkušenost s kladnými emocemi. Pocity vystrašenosti a děsu se objevují i v případech nekromancie, kdy konkrétní člověk revenanta cíleně vyhledává za účelem nalezení pokladu, tj. aby mu duch buď věnoval poklad, který stráží, nebo aby zapojil prorocké schopnosti, jež se těmto příznakům připisovaly, a nekromantovi ukázal jiný, libovolný soubor cenností, případně mu je donesl. Připustit se ale musí, že v činech některých lidí, pokoušejících se vyvolat duchy, bývala přítomna i velká odvaha, když se vydávali do temnoty plné příšer a na místa, kam se nikdo v určitých časech neodvážil, revenanty hledat a zkrotit je. Revenanti jako takoví se projevují spíše agresivně, obzvláště, pokud se věc, kterou požadují, nerealizuje dostatečně rychle.

Revenanti byli také konceptem, jenž v určitých dobách zasahoval všechny vrstvy obyvatelstva. Sledujeme stejnou míru pověřivosti ve městech, stejně jako na venkově, byť z venkovského prostředí a prostředí malých měst pochází patrně nejvíce případů. v této souvislosti má smysl pokusit se sledovat případ do detailu, jelikož mnohé revenantské aféry skrývají ve svém jádře zcela profánní základ, problémy nesouvisející jenom s náboženskými aspekty věci. Detailnější mikrohistorické studium se může stát vhodnou sondou do života dané lokality, kde se revenant měl zjevovat. Naneštěstí ze starších, známých záležitostí v českém prostoru, v sobě tento potenciál má již mnohokrát rozebíraná kauza pekaře Řehoře Exelia z Jindřichova Hradce, Jana Kunzeho z Horního Benešova, vojáka Martina Reinigera na pražském Vyšehradě nebo vampyrické aféry ve Slezsku 18. století. Poslední zmiňovaný faktor byl patrně důvodem oživení

zájmu o Kunzovu historii, jelikož se tento revenant mnoha rysy podobal případům, jež rezonovaly Evropou. Zbytek dohledaných kauz tvoří spíše marginální záležitosti, z nichž lze vyvozovat spíše závěry ohledně obecnějších jevů.

Co se týče výchozích časových mezníků, zajisté platí přelomový faktor konce 18. století, v jehož průběhu přibývali skeptici, kteří revenantské události hodnotí jako podvod nebo žert či lidskou hloupost. Předchozí období se však nevyznačovalo kontinuálním bezvýhradným přijímáním revenantů. v tomto směru prodělávaly vývoj nekatolické denominace, které, jak prokázal výzkum německé historičky Mirjam Rieger, si prošly trojí fází, tj. počátečním ostrým odmítnutím revenantů, následným znovupřijetím, kdy slouží jako argument v debatě proti ateismu, a finální ztrátou zájmu. Katolická církev oproti tomu zachovávala jednotný postoj, v praxi vůči jednotlivým případům postupovala krajně opatrně. i v předosvícenském období tedy problematika revenantů procházela střídanými chvílemi skepse i přijetí, a zejména první vlna protestantských učenců pěstovala kritické myšlení a pokoušela se podivné jevy dle svých poznatků vysvětlovat přirozeně, jako podvod nebo působení přírodních jevů. Nadpřirozeno ovšem nezmizelo zcela, jelikož další variantou bylo pochopitelně působení ďábelských sil, jež se snaží člověka obelstít a přivést k hříchu.

Konkrétně v prostoru českých zemí se v tomto směru přetrhla kontinuita. v předbělohorském období se sice jednalo „zemi dvojího lidu“, v období pobělohorském však nekatolické intelektuální skupiny odešly do exilu. v tedy obyvatelstvu zakořenil katolický postoj k věci, pravděpodobně i díky tomu, že byl pro lidové nižší vrstvy celkově přijatelnější. Debaty proti ateismu se tedy českému prostoru, přes teritoriální blízkost luteránského Saska, vyhnulo. Mezi tajnými nekatolíky se sice sledují vlivy luteránské vlivy, chybí ale prameny k nazírání jejich postojů vůči revenantům. Každopádně se ukázala platnost premisy o úloze náboženství.

I ve výhledech do budoucna má stále smysl studium pramenných materiálů církevní povahy, dostupných v českých archivech, v první řadě fondů církevních institucí.

## **Bibliografie**

### **Archivní prameny**

**Archive in Niedersachsen und Bremen, Nds. Landesarchiv, Abt. Hannover**

Zivilsachen und Privatklagen

### **Knihovna Národního muzea, Praha**

Nowina Hrozna (!) a žalostiwá / o třech Djkách zauffalých..., 1711.

### **Městské muzeum Počátky**

Nowina gistá a prawdiwá, kterak tohoto Roku, geden Ožralec w Sstayermarku..., Praha  
1711.

### **Moravská zemská knihovna, Brno**

Nowina gistá a prawdiwá, kterak tohoto Roku geden Ožralec w Stayermarku..., Brno  
1717.

### **Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden**

Oberkonsistorium

### **Státní oblastní archiv Třeboň**

fond Historica Třeboň IV. díl 1571–1592 (1493)

fond Rukopisy Třeboň, 1369–1860

### **Státní oblastní archiv Plzeň**

fond Ústřední správa Palm

fond Vrchní úřad Ostrov

### **Státní okresní archiv Cheb**

fond Archiv města Cheb (1242)-1945

### **Státní okresní archiv Jindřichův Hradec**

fond Archiv města Dačice, 1447–1945 (1951)

### **Státní okresní archiv Kolín**

fond Arciděkanský úřad Kouřim

fond Jindřich Václav Zyvalda

fond Svoboda Bedřich

### **Státní okresní archiv Liberec**

fond Rodinný archiv Hütterových (1714–1853)

### **Státní okresní archiv Louny**

fond Farní úřad Panenský Týnec

### **Staré tisky**

*A Strange and wonderfull discovery of a horrid and cruel murther committed fourteen years since upon the person of Robert Eliot, of London, at Great Driffield in the East-Riding of the county of York discovered in September last by the frequent apparitions of a spirit in several shapes and habits unto Isabel Binnigton....*, [London] 1662.

Joseph ADISSON, DESTOUCHES, Luise Adelgunde Victorie GOTTSCHED, *Das Gespenst Mit Der Trummel Oder Der Wahrsagende Ehemann: Ein Lustspiel Des Herrn Addisons Nach Dem Französischen Des Herrn Destouches Übersetzt Von L.a.v. Gottschedinn*, Wienn 1765.



Bohuslav BALBÍN, *Miscellanea historica Regni Bohemiae...*, Praha 1681.

Jean BODIN, *Anderer Theil Oder Anhang Johannis Bodini Daemonomaniae...*, Hamburg 1698.

Johann J. BRÄUNER, *Joh. Jacob Bräuners Physicalisch- Und Historisch Erörterte Curiositäten Oder Entlarvter Teufflischer Aberglaube Von Wechselbälgen Wehr-Wölfen Fliegenden Drachen Galgen-Männlein*, Frankfurth a.M. 1737.

Augustin CALMET, *Traité Sur Les Apparitions Des Esprits Et Sur Les Vampires Ou Les Revenans De Hongrie De Moravie.*, Paris 1751. "

Daniel DEFOE, *An Essay on the History and Reality of Apparitions*, London 1727.

*Dreyfacher Glaubwürdiger und Warhaffter Bericht, Von dem Erschröcklichen Wetter ... zu Teuchern ... Wie auch ferner Von dem Budissinischen ... Gespenst*, Frankfurt 1684.

*Eigentliche und warhafftige Erzehlung von dem Kobald/ Polter-Geist oder Hexen-Gespenst/ Welches sich bißhero zu St. Annaberg...*, Leipzig 1691.

*Ein sehr grausames erschröckliches Wunderzeichen von Gott dem Allm. bey der Staddt Opotschna erzeiget und geoffenbaret*, Jan Jičínský: Prag 1586.

Erasmus FRANCISCI, *Der Höllische Proteus Oder Tausendkünstige Versteller*, Nürnberg 1690.

Joseph GLANVILL, *Saducismus Triumphatus...*, London 1681.

Jacob Immanuel HAMILTON, *Dissertatio Juridica De Non Rescindendo Contractu Conductionis Ob Metum Spectrorum*, Halle 1742.

Mikuláš HENEL VON HENNENFELD, *Silesiographia Hoc Est Silesiae Delineatio...*, 1613.

Mikuláš HENEL VON HENNENFELD, *Nicolai Henelii Ab Hennenfeld Silesiographia Renovata Necessariis Scholiis Observationibus Et Indice Avcta. Ps. 2.*, Wratislaviae 1704.

*Historischer Bericht Von Dem Gespenste Zu Gosseck/ Einem Hoch-Adlichen Pölnitzschen Dorffe/ Unweit Der Saale/ Im Hoch-Fürstl. Sächs. Weissenfelßischen Ampte Freyburg Gelegen: Was Sich Mit Demselben Anno 1685*, Leipzig 1686.

*Historische Beschreibung Von dem Budißinischen Gespenst: Was sich mit demselben Anno 1684. begeben und zugetragen/ Wobey etlicher Theologorum Schriftmäßiges Bedencken/ Was von dieser Sache nach Gottes Wort zu halten*, [s. 1.] 1684.

*Kurtze Relation Das ist Gründliche Und Warhafftige Beschreibung was es allerseids für eine Gelegenheit mit dem nechstverschienenenen Reichstag gehabt und wie es allda ergangen: Item: Von einem PolterGeist Welcher sich zu Preßburg hat sehen lassen und wie es mit demselben ergangen...*, Leipzig 1608.

Josef LAURITSCH, *Prwnj Wěk Rodičky Božj Russánské Nebo Kronyka Správa o Počátu Ctěnj a Dobrodinjh Starožitného Russánského Obrazu Marye Matky Božj Který W Czeském Gičjně W Chramě Swatého Ignácya Towarysstwa Gežjssowa Giž Na Druhý Wěk s Welikau Pobožnostj Ctěn Býwá*, Hradec Králové 1743.

Ludwig LAVATER, *De spectris, lemuriibus et magnis ....: liber unus*, [Genevæ], [1569].

Christian LEHMANN, *Christian Lehmanns Sen. weiland Pastoris zu Scheibenberg Historischer Schauplatz derer natürlichen Merckwürdigkeiten in dem Meißnischen Ob*, 1699.

Christoph Heinrich LOEBER, *Kurtze und Warhafftige Erzehlung von einem Gespenste, welches sich in diesem 1695ten Jahre in dem HochAdel. Gleichischen Dorffe Ober-Crossen der Orlamündischen Inspection*, Rudolstadt 1695.

Pierre LE LOYER, *Discours des spectres ou Visions et apparitions d'esprits comme anges, demons et ames se monstrans visibles aux hommes*, Paris 1608.

Lucas MAYER, *Warhafftige vnd Wunderbarlich / Newe zeitung von einem pauren / der sich durch Zauberey / des tags siben stund zu ainen wolff verwandelt hat / vnd wie er darnach gericht ist worden durch den Colnischen Nachrichten / den letzen October Im 1589 Jar*.

Henry MORE, *An Antidote Against Atheisme*, London 1653.

Henry MORE, *An Antidote against Atheism or an Appeal to the Naturall Faculties of the Minde of Man Whether There Be Not a God*, London 1655.

Johann NEGELE, *Warhafftige vnd wunderbarliche Newe zeitung/ von einem Bawren/ der sich durch Zauberey/deß Tags siben stnnd zu einem Wolff verwandelt hat/vnd wie er darnach gericht ist worden durch den Cölnischen Nachrichten/den letzen October im 1589*.

Giovanni Francesco PICO DELLA MIRANDOLA – Martin WEINRICH – Karl WEINRICH, *Strix Sive De Ludificatione Daemonum Dialogi Tres*, Strassburg 1612.

Augustinus SARTORIUS, *Verteüschtes Cistercium Bis-Tertium, Oder Cistercienser Ordens-Historie...*, Prag 1708.

Sigismund SCHERERTZ, *Libellus Consolatorius De Spectris Hoc Est Apparitionibus & Illusionibus Daemonum*, Wittenberg 1621.

Niclas SCHREIBER, *Warhafftige Vnd erschreckliche Beschreibung von vielen Zauberern Oder Hexen/ wie vnd warumb man sie hin vnd wider/ verbrandt in diesem 1589.Jahre Was sie getrieben vnd bekandt haben männiglich zur trewen warnung gestellet. Auch von einem Werwolff welcher zu Bepper ist gerichtet worden den 31.October dieses 1589. Jars was bser Thaten er begangen hat. Köln: Schreiber, Nikolaus, 1589. Halle, Saale: Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt.*  
<http://digitale.bibliothek.unihalle.de/vd16/content/pageview/1116223> [20. 11. 2018]

Christian STIEFF, *Schlesisches Historisches Labyrinth Oder Sammlung Von Hundert Historien Allerhand Nahmen Oerter Personen ... in Schlesien*, Breßlau 1737.

Johann Samuel STRYK, Andreas BECKER, *Disputatio Iuridica Inauguralis De Iure Spectrorum*, Halle 1700.

Gerard van SWIETEN, *Abhandlung Des Daseyns Der Gespenster: Nebst Einem Anhang Vom Vampyrismus*, Augsburg 1768.

Benedictus TEICHMAN, *Neue Zeitung Von Brodt das zum Stein worden Und einem Poltergeist der sich zu Preßburgk in Ungern*, Magdeburg 1607.

Leonhart THALEMANN, *Eigentliche Beschreibung Des Gehovischen Non[n]En-Gespensts...*, 1684.

Christian THOMASIUS, *Herrn Christian Thomasens, ... Juristische Entscheidung Der Frage: Ob Einer Einem Andern, Wegen Furcht Vor Gespenstern, Die Haus-Mieth wieder Aufssagen Knne?...*, Halle 1711.

Antonio de TORQUEMADA, *Jardin De Flores Curiosas: En Que Se Tratan Algunas Materias De Humanidad Philosophia Theologia Y Geographia*. Anveres 1575.

*Victori-Schlüssel, Mit welchem der Durchlechtigste, Gromchtigste, vnd Sieghafftige Fürst vnnd Herr, Herr Gustavus Adolphus, der Schweden, Gothen vnd Wenden König...*, [B. m.: b. n.], 1631.

Mauritius VOGT, *Das Jetzt-lebende Königreich Böhmen...*, Franckfurt und Leipziz 1712.

*Warhaffter Bericht von der Belgerung und mit gestrmtter hand Eroberung der Stadt Pilsen inn Behem...*, [B. m.: b. n., 1619].

Josef WEBER – František TOMSA, *Dwadcatero powjdaček s 18 biblickými naučenjmi z Přislowj Ssalamaunowých*, Praha 1810.

## **Edice pramenů**

Jan František BECKOVSKÝ, *Poselkyně starých příběhův českých, díl druhý, svazek druhý, L. 1608–1624*, ed. Antonín Rezek, Praha 1879.

DĚTMAR z MERSEBURKU, *Kronika*, Praha 2008.

*Dokumenty tridentského koncilu: latinský text a překlad do češtiny*, překlad Ignác Antonín Hrdina, Praha 2015.

Jean GOBI, *Dialogue Avec Un Fantôme*, Marie-Anne Polo de Beaulieu (ed.), Paris 1994.

Hans Jakob Christoffel von GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, Praha 1976.

Jan Antonín HARBUVAL a CHAMARÉ, *Popis dobývání pokladu na Tempelbergu v letech 1771, 1772 a 1773: (z historie hradu Velešova)*, Bohumír Smutný – Vilém Kratochvíl (eds.), Potštejn 2007.

Caesarius de HEISTERBACH, *Vyprávění o zázracích: středověký život v zrcadle exempel*, Jana Nechutová (ed.), Praha 2009.

HOMÉROS, *Odyseia*, Praha 2020.

KAREL IV., *Karel IV., literární dílo*, Praha 2000.

KOL. AUTORŮ, *Kroniky doby Karla IV.*, Praha 1987.

Christian LEHMANN, *Die Kriegschronik - Sachsen Mit Erzgebirge: Nach Dem Originale Der „Deutschen Kriegschronik“ Des Erzgebirgschronisten Magister Christian Lehmanns 1916 Bearbeitet Und Herausgegeben*, Leo Bönhoff – Hendrik Heidler (eds.), Norderstedt 2013.

*Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic od r. 1624 do r. 1648*, Ferdinand Menčík (ed.), Praha 1897.

PLINIUS MLADŠÍ, *Antická knihovna – Dopisy*, Praha 1988.

Pavel SKÁLA ZE ZHOŘE, *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká od r. 1602 do r. 1623, I. díl*, Karel Tieftrunk (ed.), Praha 1865.

Miloš SLÁDEK, *Malý svět jest člověk, aneb, Výbor z české barokní prózy*, Jinočany 1995.

Walter L. STRAUSS, *The German Single – Leaf Woodcut 1550–1600*, New York 1975.

## Literatura

Adolf ADAM, *Liturgický rok. Historický vývoj a současná praxe*, Praha 1998.

Karolína ADAMOVÁ, *Právo a strašidla*. In *Acta historico-iuridica Pilsnensia: sborník příspěvků ze setkání pracovníků kateder právních dějin z České a Slovenské republiky: Plzeň 21.–23. 9. 2006, Plzeň 2007*, s. 125–129.

Vilém AMORT, *Báchorky a pověsti města Berouna a okolí*, Beroun 1894.

Philippe ARIÈS, *Dějiny smrti*, Praha 2020.

Jessica BARKER, *The Speaking Tomb: Ventriloquizing the Voices of the Dead*, in: Stephen Perkinson – Noa Turel (eds.), *Picturing Death 1200-1600*, Brill, Leiden, 2021, s. 129–163.

Jonathan BARRY, *News from the Invisible World: The Publishing History of Tales of the Supernatural c.1660-1832*, in: J. Barry, O. Davies and C. Usborne (eds), *Cultures of Witchcraft in Europe from the Middle Ages to the Present*, Basingstoke 2017.

Jonathan BARRY, *Raising spirits: how a conjuror's tale was transmitted across the Enlightenment*, Houndmills Basingstoke Hampshire 2013.

Patrik BAXA, *Prešporský duch: svedectvo dejín*, Bratislava [2016].

Tomáš BEDNÁŘÍK, *Kniha pověstí z Rakovnicka, Novostrašicka, Křivoklátska, Poddžbánska, Jesenicka a Čisticka*, Rakovník 1998.

Wolfgang BEHRINGER, *Chonrad Stoeckhlin a „noční houf“: příběh z raného novověku*, Praha 2018.

Jaromír BĚLIČ – Adolf KAMIŠ – Karel KUČERA, *Malý staročeský slovník*, Praha 1978.

Gillian BENNET, *Ghost and Witch in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, *Folklore*, 97:1 (1986), s. 3-14.

Popelka BILIÁNOVÁ, *Pražské pověsti*, Praha 1995.

Alexander BITZEL, *Anfechtung Und Trost Bei Sigismund Scherertz: Ein Lutherischer Theologe Im Dreissigjährigen Krieg*, Göttingen 2002.

Antonín BLAŽEK, *Vlci a vlkodlaci na Chrudimsku*, *Český lid* 15, 1906, s. 236–242.

Rob BODDICE, *The History of Emotions*, Manchester 2018.

Rob BODDICE, *The History of Emotions*, in: Sasha Handley — Rohan McWilliam — Lucy Noakes (edd.), *New Directions in Social and Cultural History*, London 2018, s. 45–63.

Petr Grigor'jevič BOGATYREV, *Vampires in the Carpathians: magical Acts, Rites, and Beliefs in Subcarpathian Rus*, New York 1998.

Mirjam BOHATCOVÁ, „*Hrůzyplný a děsivý úkaz*“ *na jednolistu Jiřího Nigrina z roku 1571*. In: *Nové Město pražské ve 14. –20. století...*, Praha 1998 s. 145–152.

Tommaso BRACCINI, *Před Draculou: archeologie upíra*, Praha 2014.

Petr BRESTOVANSKÝ, *Archeologický výzkum centra Hrádku nad Nisou v letech 2009–2010*, Čtvrtletník Severočeského muzea v Liberci. - Č. léto (2011), s. 1–2.

Martin BRÜTZKE, „*Wer im Schutze des Höchsten wohnt, Und ruht im Schatten des Allmächtigen*“ (*Psalm 91, vers 1*). *Besonderheiten und Aufzeichnungen einer Bautzener Gespenstergeschichte von 1683/84 in verschiedenen Chroniken*, Oberlausitzer Heimatblätter 59/2018, s. 4–14.

Radomír BUŽEK, *Nauka o očištění na Tridentském koncilu*, *Studia Theologica* 2013, 15(4): s. 200–213.

Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí: kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008.

Stuart CLARK, *Vanities of the Eye: Vision in Early Modern European Culture*, Oxford 2012.

Kathleen COHEN, *Metamorphosis of a Death Symbol: The Transi Tomb in the Late Middle Ages and the Renaissance*, Los Angeles 1973.

André CORVISIER, *Tance smrti*, Praha 2002.

Robert CROCKER, *Henry More 1614-1687: a Biography of the Cambridge Platonist*, Dordrecht 2003.

Martin ČECHURA, *Duše nevinná stává se andělem. Dětské hroby jako prostředek komunikace mezi světem pozemským i záhrobním*. In: *Historie – Otázky – Problémy* Roč. 11, č. 1 (2019), s. 52–62.

Hermann DALLHAMMER – Werner BÜRGER, *Ansbach*, Ansbach 1993.

Owen DAVIES, *Ghosts. 1: a Social History : 1660–1762: The Enlightenment?*, London 2010.

Owen DAVIES, *Ghosts. 2: a Social History : 1762–1820 : Cock Lane Common Sense and Morality*, London 2010.

Owen DAVIES, *The Haunted: a Social History of Ghosts*, Basingstoke 2009.

Jean DELUMEAU, *Hřích a strach: Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*, Praha 1998.

Bernward DENEKE, *Legende und Volkssage: Untersuchungen zur Erzählung vom Geistergottesdienst*, Frankfurt am Main 1958.

*Deutsche Sagen, herausgegeben von der Brüdern Grimm*, Berlin 1987.

Johannes DILLINGER, *Auf Schatzsuche Von Grabräubern Geisterbeschwörern und Anderen Jägern Verborgener Reichtümer*, Freiburg 2011.

Peter DINZELBACHER, *Poslední věci člověka. Nebe, peklo, očistec ve středověku*, Praha 2004.

Doroteja DOBREVA, *Die Geistermesse in Stanimaka. Politische Implikationen eines internationalen Erzählstoffes*, Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde, München, 2005, s. 93–101.

Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ a kol., *Děti a dětství: od středověku na práh osvícenství*, Praha 2019.

Michał DZIK, *Przemiany zwyczajów pogrzebowych w miedzyrzeczu Bugu i górnej Narwi (XI–XV w.), Tom I. a II*, Rzeszów 2015.

Cecile DUPEUX – Peter JEZLER – Jean WIRTH – Gabriele KECK – Christian von BURG – Susan MARTI, *Iconoclasme. Vie et mort de l' image médiévale*, Paris 2001.

Émile JOBBÉ-DUVAL, *Les morts malfaisants: „larvae, lemures“, d'après le droit & les croyances populaires des Romains*, Paris 1924.

Mircea ELIADE, *Mýtus o věčném návratu*, Praha 2019.

Emily EDWARDS, *a House That Tries to Be Haunted: Ghostly Narratives in Popular Film and Television*, in: James HOURAN, *Hauntings and Poltergeists: Multidisciplinary Perspectives*, [s. l.] 2008, s. 82–120.

Hilary EVANS, *The Ghost Experience in a Wider Context*, in: James Houran, *Hauntings and Poltergeists: Multidisciplinary Perspectives*. McFarland; 2008, s. 41–61.

- Ovidius FAUST, *Zo starých zápisnic mesta Bratislavy*, Bratislava 1933.
- Helmuth FEIGL, *Zauberei und Geisterseherei im Landgericht Rapottenstein zu Anfang des 18. Jahrhunderts*, *Unsere Heimat: Monatsblatt des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich und Wien* 58 (1987), s. 123–133.
- Debbie FELTON, *Haunted Greece and Rome: Ghost Stories from Classical Antiquity*, Austin 1999.
- Angelika FRANZ – Daniel NÖSLER, *Geköpft und gepfählt. Archäologen auf der Jagd nach den Untoten*, Darmstadt 2016.
- Nikolas FUNKE, *Naturali legitimâque Magica. Das ‚Festmachen‘ im Militär des 16. und 17. Jahrhunderts*. In: Arbeitskreis Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit e.V. (Hrsg.): *Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*. Band 13, Nr. 1. Universitätsverlag Potsdam, 2009, s. 16–32.
- Carlo GINZBURG, *Benandanti: čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*, Praha 2002.
- Carlo GINZBURG, *Noční příběh: sabbat čarodějnic*, Praha 2003.
- Anton GNIERS, *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in den Bezirken Tepl und Marienbad*, Augsburg 1932.
- Julian GOODARE, *Ghosts, fairies and the world of spirits*, in: Susan Broomhall (ed.), *Early Modern Emotion. An Introduction*, London / New York 2017, s. 334–336.
- Laura GOWING, *The Haunting of Susan Lay: Servants and Mistresses in Seventeenth-Century England*, *Gender & History*, 14:2 (2002), s. 183–201.
- Stephen GREENBLATT, *Hamlet in Purgatory*, Princeton 2002.
- Josef Virgil GROHMANN, *Pověry a obyčeje v Čechách a na Moravě*, Praha 2010.
- Josef Virgil GROHMANN, *Pověsti z Čech*, Praha 2009.
- Václav GRUBHOFFER, *Zdánlivá smrt: noční můra osvícenské Evropy*, Polička/Praha 2018.
- Aron Jakovlevič GUREVIČ, *Kultura a společnost středověké Evropy očima současníků: exempla 13. století*, Praha 2022.
- Cornelius GURLITT, *Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler des Königreiches Sachsen*, Dresden 1909.



Alejandra GUZMÁN ALMAGRO, *Des noms anciens pour des peurs modernes: le lexique des fantômes dans le De Spectris de Ludwig Lavater*, in: Francesco D'Antonio – Catherine Schneider – Emmanuelle Sempère (eds.), *Voir Des Fantômes*, Paris 2018, s. 185–200.

Alejandra GUZMÁN ALMAGRO, *Fantasmas: Apariciones Y Regresados Del Más Allá*, Vitoria-Gasteiz 2017. [Přízraky: Zjevení a navrátilci z onoho světa.]

Eva HAJDINOVÁ, *z cesty své nesejdeme: osudy východočeských a hornolanguedockých protestanských komunit v 18. století*, Praha / Dolní Břežany 2016.

Ota HALAMA, „*Obludám nočním tváří v tvář*“. *Revenanti v textech předbělohorských nekatolíků*, In: *Církev a smrt: institucionalizace smrti v raném novověku = Church and death: the institutionalization of death in the early modern times*, Praha 2007, s. 55–68.

Gerald HALL GEROULD, *The Grateful Dead: The History of a Folk Story*, London 1908.

Sasha HANDLEY, *Visions of an Unseen World: Ghost Beliefs and Ghost Stories in Eighteenth Century England*, London 2007.

Tomáš HAVELKA, *Revenanti v exemplech českojazyčné literatury 17. a 18. století. Pokus o typologii exemplových narativů s tématy návratu mrtvých*. HOP. Historie – Otázky – Problémy Roč. 11, č. 1 (2019), s. 81–96.

P. M. HEBBE, *Svenskarna i Böhmen och Mähren: Studier i tjeckisk folktradition och litteratur*, Uppsala 1932. [Švédové v Čechách a na Moravě: studie z české lidové tradice a literatury.]

Zdeněk HOJDA, *Cesta pátera Plachého z Prahy do Kutné Hory aneb Jak se rodí legenda*. In: *Kutná Hora v době baroka*, Praha 2005 s. 52–66.

Ladislav HOSÁK, *Nález pokladu jako historický pramen*. *Muzejní a vlastivědná práce: Časopis Společnosti přátel starožitností* Roč. 3 (73), č. 1, (1965), s. 54-56.

James HOURAN, *Hauntings and Poltergeists: Multidisciplinary Perspectives*, [s.l.] 2008.

Kateřina HORNÍČKOVÁ – Michal ŠRONĚK – Milena BARTLOVÁ (eds.), *Umění české reformace: (1380–1620)*, Praha 2010.

Marta HRADILOVÁ – Marie TOŠNEROVÁ (eds.), *Jakž lidé hodnověrní zprávu činí: formy písemné komunikace v raném novověku*, Praha 2018.

František HRUBÝ, *z hospodářských převratů českých v století XV. a XVI.*, in: *Český časopis historický* 30, č. 2, 1924, s. 205–236.

Jana HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky. Letáky jako pramen k vývoji a vnímání české otázky v letech 1619–1632*, Praha 2010.

Rudolf HUDEC, *Františkáni v Bratislavě v letech 1238–1950*, Bratislava 2009.

Michael HUNTER, *New light on the 'Drummer of Tedworth': conflicting narratives of witchcraft in Restoration England*. *Historical Research*, 78, s. 311–353.

Helena CHALUPOVÁ, *Vlkodlakův rov. Rozprava kulturněhistoricko-etnologicko-archeologická*. *HOP. Historie – Otázky – Problémy* Roč. 11, č. 1 (2019), s. 135–145.

Fredrika H. JACOBS, *Non Quite Dead. Imaging the Miracle of Infant Resuscitation*, in: Stephen Perkinson – Noa Turel (eds.), *Picturing Death 1200–1600*, Brill, Leiden, 2021, s. 188–210.

Montague Rhodes JAMES, *Twelve Medieval Ghost-Stories*, *The English Historical Review*, Vol. 37, No. 147 (Jul., 1922), s. 413–422.

Marjatta JAUHAINEN, *The Type and Motif Index of Finnic Belief Legends and Memorates*, Helsinki 1998.

Andrew JOYNES, *Medieval ghost stories. An Anthology of Miracles, Marvels and Prodigies*, Woodbridge 2003.

Nigel LLEWELYN, *The Art of Death: Visual Culture in the English Death Ritual c. 1500–c. 1800*, London 1997.

Peter JEZLER, *Himmel, Hölle, Fegfeuer*, Zürich 1994.

Josef JIREČEK, *Studie z mythologie české*, *Časopis Musea království českého* 37, 1863, č. 1, s. 3–28.

Jacques JOSEPH, *Svět jako živý stroj: filosofie Henryho Mora na rozhraní renesance a novověku*, Praha 2021.

Karel KAZDA, *Pověsti a staré tradice z Podbrdská*, Beroun 1923.

David KEYWORTH, *Troublesome corpses: vampires & revenants, from antiquity to the present*, Southend-On-Sea U.K 2007.

Dana KLÍROVÁ – Pavlína MAŠKOVÁ (eds.), *Byli v Čelákovících upíři? Půlstoletí od mediálně proslulého archeologického výzkumu*, Čelákovice 2018.

- Pravoslav KNEIDL, *Česká lidová grafika v ilustracích novin, letáků a písniček*, Praha 1983.
- Ralfs KOKINS, *Kurzemes vilkaču nostāsti, Zvaigzne* 2007.
- Michaela KRÁLÍKOVÁ, *Pohřební ritus 16. -18. století na území střední Evropy: (antropologicko-archeologická studie)*, Brno 2007.
- Karl KUNSTLE, *Die Legende der drei Lebenden und drei Toten und der Totentanz*, Freiburg 1908.
- Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz, Totenfeier; zur Geschichte ihres Brauchtums im Trierer Lande und in Luxemburg unter besonderer Berücksichtigung des Visitationshandbuches des Regino von Prüm (d. 915)*, Bonn 1972.
- Jacques LE GOFF, *Zrození očiště*, Praha 2003.
- Emanuel LE ROY LADURIE, *Montaillou, okcitánská vesnice v letech 1294–1324*, Praha 2005.
- Claude LECOUTEUX, *Přízraky a strašidla středověku*, Praha 1997.
- Claude LECOUTEUX, *The secret history of poltergeists and haunted houses: from pagan folklore to modern manifestations*, Rochester 2012.
- Claude LECOUTEUX, *Vily, čarodějnice a vlkodlaci ve středověku*, Praha 1998.
- David LEDERER, *Madness, religion and the state in early modern Europe: a Bavarian beacon*, Cambridge 2009.
- Jan LHOTÁK, *Tzv. Řešátkovy paměti města Sušice z přelomu 17. a 18. století. Zlatá stezka. Sborník Prachatického muzea xv (2008), s. 107–125.*
- Nigel LLEWELYN, *The Art of Death: Visual Culture in the English Death Ritual c. 1500–c. 1800*, London 1997.
- Jan LUFFER, *Katalog českých démonologických pověstí*, Praha 2014.
- Ondřej MACEK (ed.), *Po vzoru Berojských: život i víra českých a moravských evangeliků v předtoleranční a toleranční době*, Praha 2008.
- Karel Hynek MÁCHA, *Pouť krkonošská*, Praha 1959.
- Anna MALCHÁRKOVÁ, *Záhada kamenného svědka*, Ostrava 2016.
- Tomáš MALÝ, *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století*, Brno 2009.

- Tomáš MALÝ – Pavel SUCHÁNEK, *Obrazy očistce. Studie o barokní imaginaci*, Brno 2013.
- Nancy MANDEVILLE CACIOLA, *Afterlives. The Return of the Dead in Middle Ages*, Ithaca 2017.
- Nancy MANDEVILLE CACIOLA, *Revenants, Resurrection, and Burnt Sacrifice*, *Preternature: Critical and Historical Studies on the Preternatural* 3, no. 2 (2014), s. 311–338.
- Giuseppe MAIELLO, *Vampyrismus a Magia posthuma*, Praha 2014.
- Robert MARCOUX, *Looking beyond the Face: Tomb Effigies and the Medieval Commemoration of the Dead*, in: Stephen Perkinson – Noa Turel (eds.), *Picturing Death 1200–1600*, Leiden 2021, s. 13–35.
- Klement MARKRAB, *Nedělní kázání přes celý církevní rok*, Praha 1878.
- Peter MARSHALL, *Beliefs and the Dead in Reformation England*, Oxford 2004.
- Pavlna MAŠKOVÁ, *K otázce interpretace kostrového pohřebiště „s projevy vampyrismu“ v Čelákovících*, *Studia mediaevalia Pragensia*, Praha: Karolinum 5, (2005), s. 9–19.
- Pavlna MAŠKOVÁ, *Pohřby na místech popravišť jako zrcadlo vztahu společnosti k lidem na okraji*, in: *Przestępczość kryminalna w Europie Środkowej i Wschodniej w XVI-XVIII w.* Red. P. Klint, D. Wojtucki, Łódź – Wrocław 2017, s. 11–23.
- Petr MAŤA, *Die Renaissance des Fegefeuers im barocken Böhmen*. In: *Menschen - Handlungen - Strukturen : historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften*, České Budějovice 2001 s. 139–160.
- Petr MAŤA, *Svět české aristokracie*, Praha 2004.
- Jaroslav MENCL, *Historická topografie města Jičína, Část 1. Zvláštní otisk ze Sborníku Musejního spolku v Jičíně – Roč. V. 1939 a VI. 1940 (Jičín za švédských válek)*, Jičín 1940.
- Josef Stanislav MENŠÍK, *Moravské pohádky a pověsti*, Brno 1862.
- Helena MEVALDOVÁ, *Berounské pověsti*, Beroun 1993.
- Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*, Praha 2000.
- Jiří MIKULEC, *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, Praha 2013.
- Ján MJARTAN, *Vampírske povery v Zemplíne*, *Slovenský národopis*, R.1953, Roč.1 Č.1–4, s. 107–134.

- B. MORAVEC, *Co ví lid na Podbrdsku o fextech*, Brdský kraj, 1909, s. 68–69.
- Magdaléna MORAVOVÁ a kol., *Ráj, peklo a očistec ve středověkých viděních*, Praha 2011.
- Enzo NARDI, *Case „infestate da spiriti“ e diritto romano e moderno*, Milano 1960. [Strašidelné domy, římské a moderní právo.]
- Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha 2004.
- Alexandra NAVRÁTILOVÁ, „Nečistí zemřelí“ v posmrtných a pohřebních obřadech českého lidu. *Český lid* 83/1996, s. 21–31.
- Jan NERUDA, *Arabesky; Povídky malostranské*, Brno 2012.
- Olga NEŠPOROVÁ, *o smrti a pohřbívání*, Brno 2013.
- Emanuela NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, *Nálezové okolnosti českých „pokladů“ za středověku i novověku*. [Praha: Matice česká], 1947, s. 63-70) [Časopis Národního musea, odd. duchovnědný, roč. 116 (1947), zvláštní otisk].
- Norman OHLER, *Umírání a smrt ve středověku*, Jinočany 2001.
- Stephen PERKINSON – Noa TUREL (eds.), *Picturing Death 1200–1600*, Leiden 2021.
- Éva PÓCS, *Between the living and the dead: a perspective on witches and seers in the early modern age*. Budapest 1999.
- Hynek z PODĚBRAD, *Boccacciiovské rozprávky*, Praha 1950.
- Jiří POKORNÝ, *Česká literární kultura*, in: Josef PETRÁŇ (ed.). *Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*, Praha 1990, s. 240–250.
- Jiří POKORNÝ, *Poznámky k dějinám čtení v pobělohorském období*. In: Jaroslav PÁNEK, (ed.). *Česká města v 16. –18. století*, Práce Historického ústavu ČAV, Miscelanea, Praha 1991, s. 227–235.
- Josef POLIŠENSKÝ – Jiří HRUBÝ, *Turecké války, uherská povstání a veřejné mínění předbělohorských Čech*, *Historický časopis* 7, 1959, s. 74–103.
- Pavel PREISS, *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha 2003.
- Luc RACAUT, *Print Media*, in: Susan Broomhall (ed.), *Early Modern Emotion. An Introduction*, London / New York 2017, s. 251–254.

Tomáš RATAJ, *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*, Praha 2002.

Ruth RICHARDSON, *Death, Dissection, and the Destitute*, Chicago 2009.

Miriam RIEGER, *Der Teufel im Pfarrhaus: Gespenster Geisterglaube und Besessenheit im Luthertum der Frühen Neuzeit*, Stuttgart 2011.

Fritz ROTH, *Der Aberglaube im Erzgebirge Nach den Schriften Christian Lehmanns*, Schwarzenberg Sa 1932.

Jan ROYT, *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*, Praha 1999.

August SEDLÁČEK, *Historické pověsti lidu českého*, Praha 2001.

Alois SIVEK, *Motiv pokladů v krajské literatuře a v ústních tradicích slezského lidu*. Slezský sborník: Věstník Matice opavské / Roč. 46 (6), (1948), s. 134-141.

Stanislav SOUČEK, *Sborníček starých trhových písní ze stol. XVII. a XVIII.* Časopis moravského musea zemského 11, 1911, s. 289–300.

*Staročeský slovník*, [seš.] 8, Praha 1976.

Jay M. SMITH, *Gévaudanské nestvůry aneb Zrod bestie*, Praha 2011.

Jean-Claude SCHMITT, *Revenanti. Živí a mrtví ve středověké společnosti*, Praha 2002.

Martin STEJSKAL, *Labyrintem míst klatých*, Praha 2011.

Cyril STRAKA, *Pověsti strašidelné ze Strahovských letopisů*, Český lid, Vol. 25, No. 1 (1925), s. 15–22.

Josef SVÁTEK, *Dějiny poprav a katů v Čechách*, Praha 2004.

Josef SVÁTEK, *Obrazy z kulturních dějin českých*, díl první, Praha 1891.

Bedřich SVOBODA, *Mše duchů v Kouřimi L. P. 1631*, Český lid, xvi (1906), s. 350.

Valda Marija ŠUVCĀNE, *Lībiešu ciems, kura vairs nav. Rīga* 2002. [Livonská vesnice, která již není.]

Bohuslav ŠALANDA, *České pověsti ze současného sběru. Doklady k dějinám lidového myšlení – I.*, Praha 1989.

Zdeněk ŠIMEČEK, *Počátky novinového zpravodajství a novin v českých zemích. (Do devadesátých let 18. století.)*, Brno 2011.

Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Dějiny emocí: nové paradigma ve studiu historie*, Český časopis historický 114, 2016, č. 2, s. 291–315.

J. R. TESAŘ, *z kraje Daliborova. 100 pověstí z Litoměřicka*, Lovosice 1926.

Günther THOMANN, *Die Armen Seelen im Volksglauben und Volksbrauch des altbayerischen und oberpfälzischen Raumes. Untersuchungen zur Volksfrömmigkeit des 19. und 20. Jahrhunderts. Teil II.*, Regensburg 1971.

Keith THOMAS, *Religion and the Decline of Magic. Studies in Popular Beliefs in 16. and 17. Century England*, London 1971.

Frances TIMBERS, *The magical adventures of Mary Parish: the occult world of seventeenth-century London*, Kirksville Missouri 2016.

Daniela TINKOVÁ, *Bez zpěvu a bez zvonění: dekriminalizace sebevraždy mezi sekularizací a medikalizací v 17.–19. století*, Praha 2021.

Michael TITZMANN, *Zu Jung-Stillings Theorie der Geisterkunde: Historischer Ort und Argumentationsstruktur*, in: Michael Titzmann – Wolfgang Lukas (eds.), *Anthropologie Der Goethezeit Studien Zur Literatur Und Wissensgeschichte*, Berlin 2012, s. 69–110.

Ann B. TLUSTY, *Invincible blades and invulnerable bodies: weapons magic in early-modern Germany*, in: *European Review of History—Revue européenne d'histoire*, 2015 Vol. 22, No. 4, s. 658–679.

Ivana TOMKOVÁ, *Potopené zrcadlo. Legendy, pověsti a pověry z Bretaně*, Praha 2005.

„Totenkultur“: *Umrlici a oživené hroby*. HOP. Historie – Otázky – Problémy Roč. 11, č. 1 (2019).

Josef UNGER, *Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1. -16. století*, Brno 2002.

Hans-Jörg UTHNER, *The Types of International Folktales. a Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*, Helsinki 2004.

Tiina VÄRE et al, *Fame after Death: The Unusual Story of a Finnish Mummy and Difficulties Involving Its Study*. *Thanatos* 4(2), 2015, s. 69–77.

Vít VLNAS, *Dvojí zjevení vojska u Králové Hradce*. In: *Marginalia Historica: sborník prací Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, Praha (1999 [vyd. 2001],)* s. 181–200.

Josef VOLF, *Dějiny novin v Čechách do r. 1848*, Praha 1930.

Petr VOREL, *Staré pověsti a rodinné příběhy pernštejnské. (Sebereflexe aristokratického rodu v polovině 16. století.)*, in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz, T, *Nový Mars Moravicus*, Brno 1999.

Martin WAEHLER, *Die Weiße Frau*, Erfurt 1931.

Diana WALSH PASULKA, *Heaven Can Wait: Purgatory in Catholic Devotional and Popular Culture*, New York 2015.

Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst II.*, Praha 1890.

Daniel WOJTUCKI, *Magia posthuma: procesy i egzekucje zmarłych na Śląsku i Morawach w XVI-XVIII wieku*, Wrocław 2022.

Daniel WOJTUCKI, *"The Living Dead" in Modern Era Parish Records in Silesia and Moravia*, *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, Uniwersytet Jagiellonski – Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2020, Volume 13, s. 273–287.

Jiří WOLF, *Očistec a revenanti v lidové kultuře českého baroka. Případ pekaře Exelia z let 1648–1649*. In: Zdeněk R. Nešpor, (ed.): *Mezi náboženstvím a politikou. Lidová kultura raného novověku*, Praha 2005, s. 71–78.

Jiří WOLF, *Sny a umrlci v rukopisných pramenech českého baroka*, *HOP. Historie – Otázky – Problémy* Roč. 11, č. 1 (2019), s. 97–108.

Frank WOLLMANN, *Pověst o bílé paní v literatuře a v tradicích českého lidu*, in: *Národopisný věstník československý* 1912, č. 7–8, s. 145–184.

Frank WOLLMANN, *Vampyrické pověsti v oblasti středoevropské* in: *Národopisný věstník československý*, ročník XIV – XVIII, 1920–1925.

Čeněk ZÍBRT, *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku = (Indiculus superstitionum et paganiarum): jeho význam pro všeobecnou kulturní historii i pro studium kulturních přežitků v nynějším lidovém podání: se zvláštním zřetelem k české lidovědě*, Praha 1894.

Čeněk ZÍBRT, *Umění pasovské*, *Národní listy* 1889, č. 3, s. 1–2.



Charles ZIKA, *Prints and illustrated broadsheets*, in: Susan Broomhall (ed.), *Early Modern Emotion. An Introduction*, London / New York 2017, s. 140–146.

## **Elektronické zdroje**

Michal ERNÉE, *Archeologický výzkum novověkého hřbitova na Plešivci*. Dostupné z: [http://www.ckrumlov.cz/cz1250/mesto/histor/i\\_avhrpl.htm](http://www.ckrumlov.cz/cz1250/mesto/histor/i_avhrpl.htm) [29. 5. 2019].

Lena Maria KAISER, „*Weil er geführt ein Wolff leben*“ - *Hintergründe, Rezeption und Deutungen des Werwolfprozesses gegen Peter Stump im späten 16. Jahrhundert*, masterarbeit, Duisburg-Essen 2016. Dostupné z: [https://duepublico.uni-duisburg-essen.de/servlets/DerivateServlet/Derivate-41899/MasterarbeitPeterStump\\_Kaiser.pdf](https://duepublico.uni-duisburg-essen.de/servlets/DerivateServlet/Derivate-41899/MasterarbeitPeterStump_Kaiser.pdf) [25. 11. 2018]

Václav Jan ROSA, *Thesaurus Linguae Bohemicae*, V., s. 674., dostupné z: <https://bara.ujc.cas.cz/slovniky/rosa/rosafst1138.html> [13. 9. 2021].

Kašpar Zachariáš VUSÍN, *Dictionarium bohemo-latino-germanicum*, dostupné z: <https://vokabular.ujc.cas.cz/nezapojene.aspx?idz=VusSlovBLG1729> [13. 9. 2021].

<https://www.celotajs.lv/lv/e/vilkacakaps>, [1. 12. 2018].

<https://www.koelner-dom.de/interessantes/sagen/diegeistermesse/> [15. 8. 2019]

## **Kvalifikační práce**

Helena CHALUPOVÁ, *Život po životě. Revenanti českých zemí raného novověku*. Praha 2015. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

Monika ENENKLOVÁ, „*Jinak než spálením podezřelých těl nelze.*“ *Případové studie k interpretaci posmrtné magie na moravsko-slezském pomezí*. Brno 2021. Disertační práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.

## **Encyklopedická hesla**

*Gesperst*, in: Eduard Hoffmann-Krayer – Hanns Bächtold-Stäubli (Hrsg), *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Band 3, W. de Gruyter, Berlin, 1930, s. 8105.

*Trommel-Geist*, in: Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges UNIVERSAL LEXICON Aller Wissenschaften und Künste...*, Band 45, Halle & Leipzig 1745, s. 1092–1094.

Willem de BLÉCOURT, *Wolfmensen*, in: Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung, Band 14, Berlin 2014, s. 789.

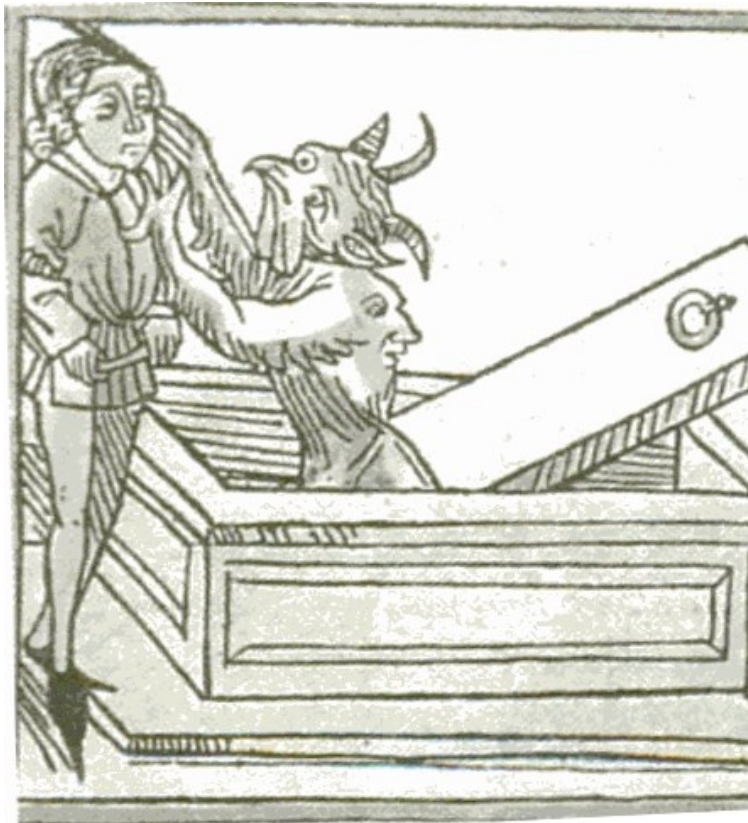
Helmut FISCHER, *Totenprozession*, in: Enzyklopädie des Märchens, 13 Band (Berlin 2010), 819–824.

Ines KÖHLER, *Geistermesse*, in: Enzyklopädie des Märchens, 5 Band (Berlin, 1987), s. 934.

Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges UNIVERSAL LEXICON Aller Wissenschaften und Künste...*, Band 8, Halle & Leipzig 1734.

Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges UNIVERSAL LEXICON Aller Wissenschaften und Künste...*, Band 46, Halle & Leipzig 1745.

## Přílohy



Obrázek 1: Útok revenanta revenanta na živého. Zdroj:  
[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vampiro\\_atacando\\_crist%C3%A3o\\_-\\_S%C3%A9culo\\_XV.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vampiro_atacando_crist%C3%A3o_-_S%C3%A9culo_XV.jpg) [8. 2. 2022.]



Obrázek 2: Hřbitov za měsíční noci, opilec znevažuje ostatky nebožtíků u kostnice. Nowina gistá a prawdiwá, kterak tohoto Roku, geden Ožralec w Sstayermarku..., Praha 1711. Městské muzeum Počátky, sign. O4812.



Obrázek 3: Filosofo Athenodora navštívuje přízrak. Soukromá sbírka.



Obrázek 4: Zpodobnění bílé paní. Státní okresní archiv Cheb, fond Archiv města Cheb, G. A. Minetti, Kronika, Cheb, i.č. 1001–1007, sign. 81, fol. 128.



Obrázek 5: Freska „Vzkříšení mrtvých“, kostel sv. Bartoloměje v Pístově. Foto autorka.

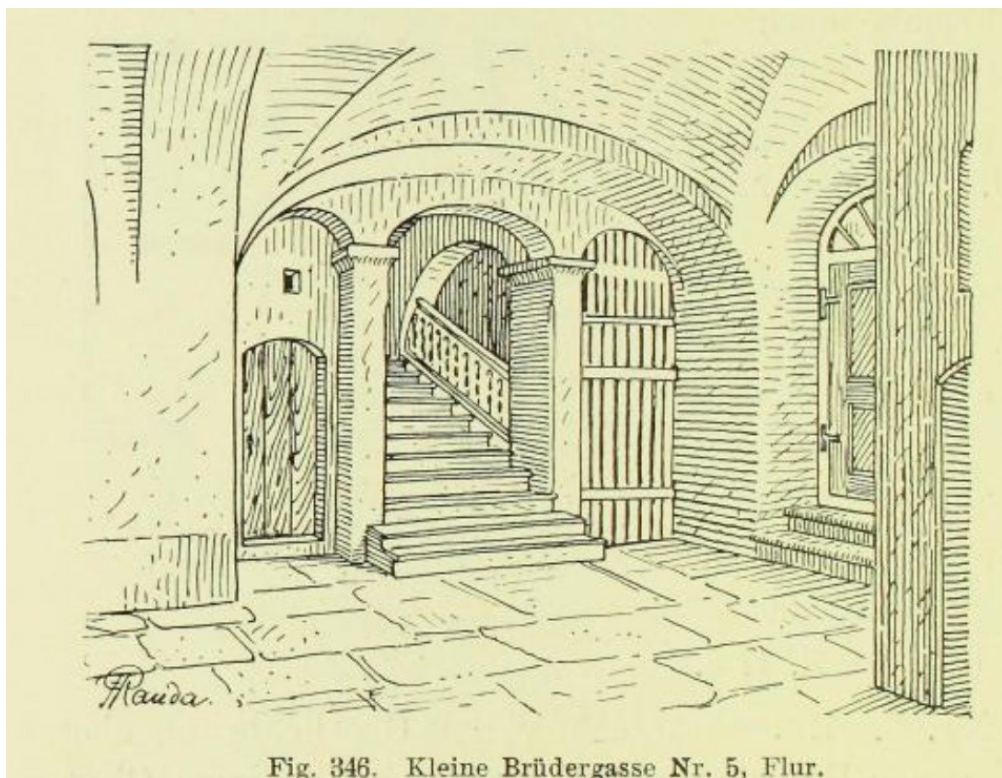
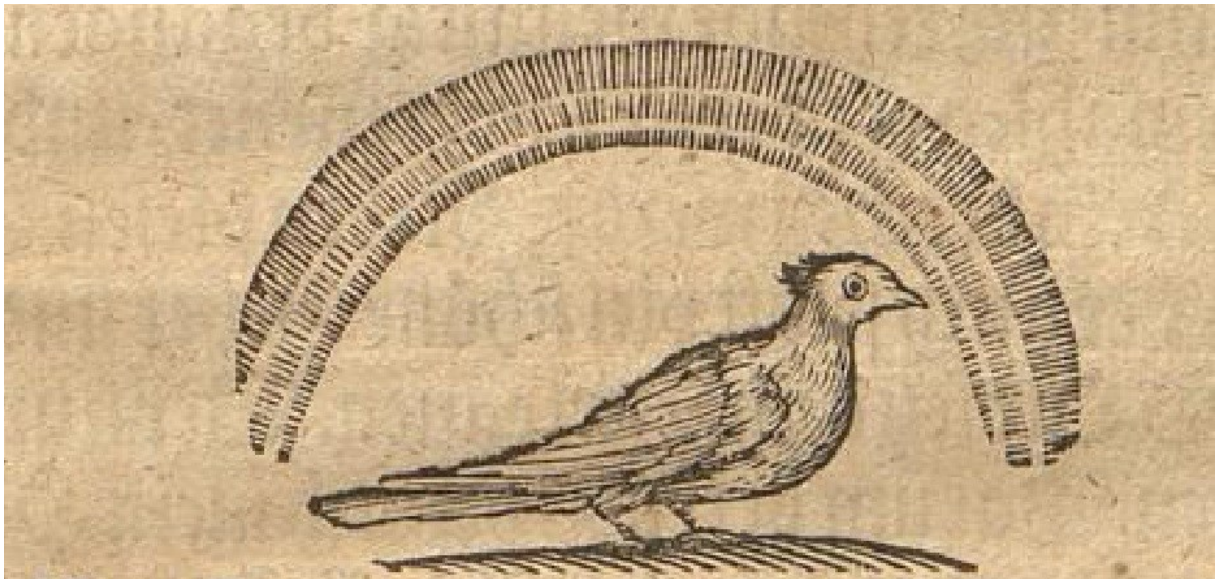


Fig. 346. Kleine Brüdergasse Nr. 5, Flur.

Obrázek 6: Interiér domu Brüdergasse 5 v Budyšině. Cornelius GURLITT, Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler des Königreiches Sachsen, Dresden 1909, s. 203.



Obrázek 7: Dobové vyobrazení Budyšinského strašidla. Zdroj: tisk Dreyfacher Glaubwürdiger und Warhaffter Bericht, Von dem Erschröcklichen Wetter ... zu Teuchern ... Wie auch ferner Von dem Budissinischen ... Gespenst, Frankfurt 1684.



Obrázek 8: Dobové vyobrazení holubiho strašidla z Oberkrossen. Zdroj: Kurtze und Warhafftige Erzehlung von einem Gespenste, welches sich in diesem 1695ten Jahre in dem HochAdel. Gleichischen Dorffe Ober-Crossen der Orlamündischen Inspection, Rudolstadt 1695.

4.

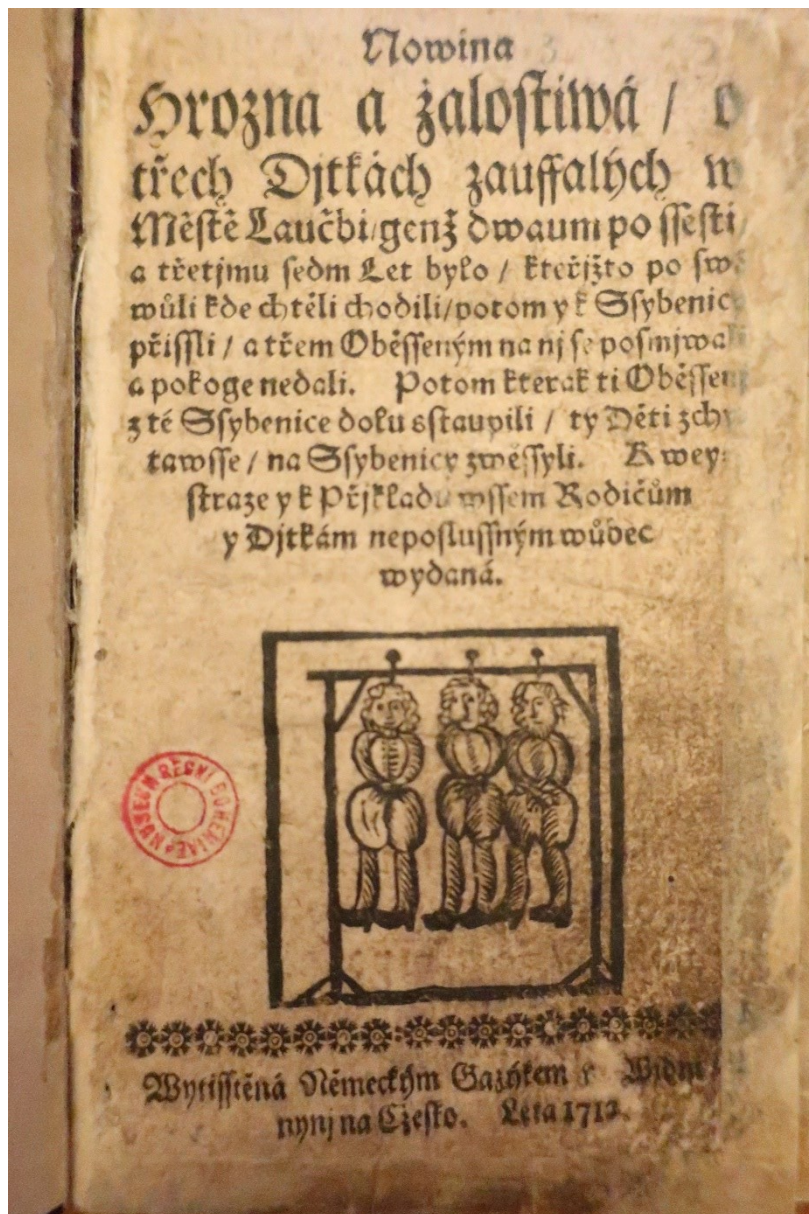
**E**in sehr grausames erschrockliches Wunderzeichen / von Gott dem Allmechtigen bey der Stadt Opotschna erzeiget vnd geoffenbaret / Welches zweo Personen in der Stadt Dobruschka genandt / auff dem Rathauß mit iren Aydespflichten / neben den Gerechten / vnd der Landtsordnung gemess / vnd was sie also gesehen / das es kein Schertz / sondern die lautere pure Warheit sey / bekräftiget vnd aufgesagt haben. Vnd solches ist geschehen dieses lauffenden 1586. Jahrs.



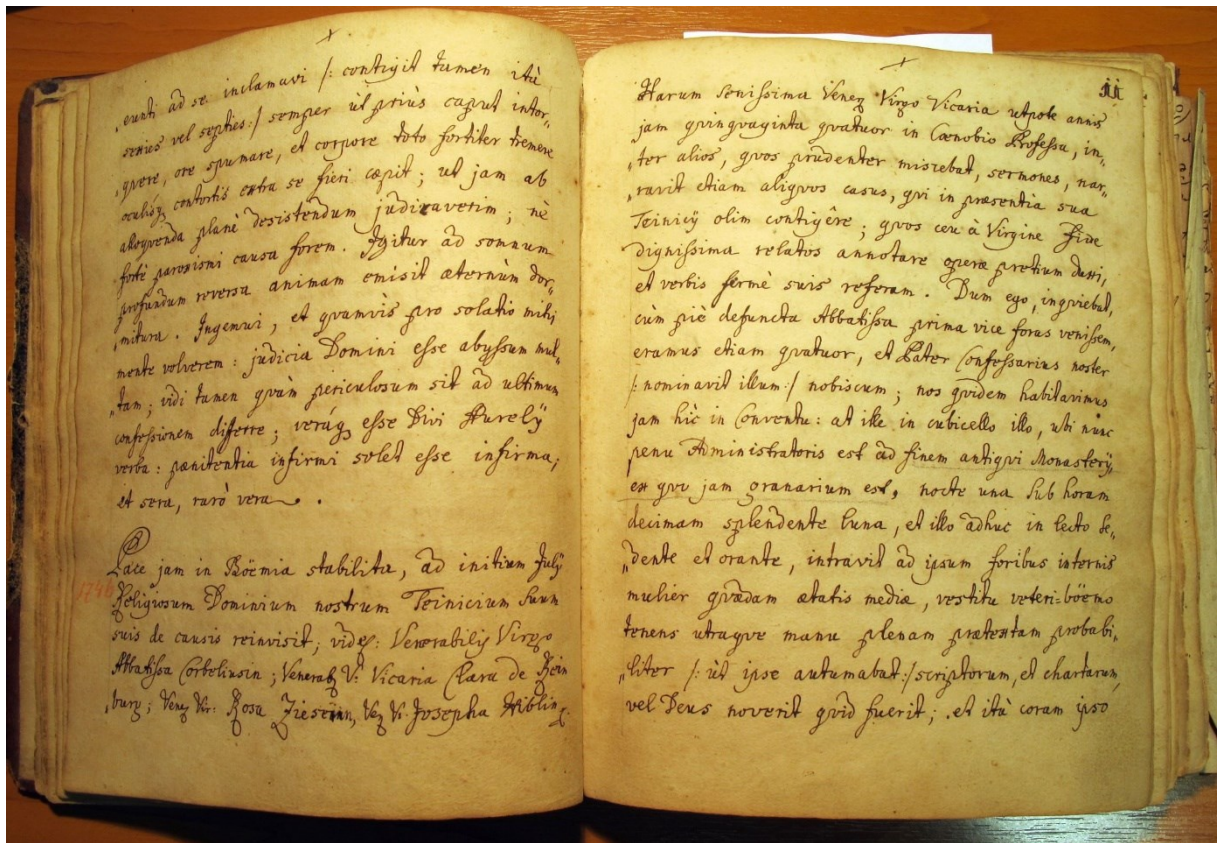
Gedruckt zu Prag / durch Johannem Sitcinsky.

Obrázek 9: Titulní list tisku líčícího nadpřirozené události v městě Opočno a okolí. Zdroj: Ein sehr grausames erschrockliches Wunderzeichen von Gott dem Allm. bey der Staddt Opotschna erzeiget und geoffenbaret, Jan Jičinský: Prag 1586.





Obrázek 10: Knihovna Národního muzea, Praha, Nowina Hrozna (!) a žalostiwá / o třech Dítkách zauffalých..., 1712, sign. 27 F 64.



Obrázek 11: Zápis o podivných událostech v sýpce v Panenském Týnci. Soka Louny, FÚ Panenský Týnec NAD 326, inv. č. 1, Farní kronika Panenský Týnec (1745–1836), fol. 10–11.



*Obrázek 12: Kusy proutku – důkazního materiálu z vyšetřování hledačů pokladů. SOA Plzeň, fond Vrchní úřad Ostrov, kt. 51, i. č. 35, sign. 654. Za poskytnutou fotografii děkuji Michalu Vokurkovi.*

## Seznam příloh

- 1) Útok revenanta revenanta na živého.  
Zdroj: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vampiro\\_atacando\\_crist%C3%A3o\\_-\\_S%C3%A9culo\\_XV.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vampiro_atacando_crist%C3%A3o_-_S%C3%A9culo_XV.jpg) [8. 2. 2022.]
- 2) Hřbitov za měsíční noci, opilec znevažuje ostatky nebožtíků u kostnice. Nowina gistá a prawdiwá, kterak tohoto Roku, gedem Ožralec w Sstayermarku..., Praha 1711.  
Městské muzeum Počátky, sign. O4812.
- 3) Filosofo Athenodora navštívuje přízrak. Soukromá sbírka.
- 4) Zpodobnění bílé paní. Státní okresní archiv Cheb, fond Archiv města Cheb, G. A. Minetti, Kronika, Cheb, i.č. 1001–1007, sign. 81, fol. 128.
- 5) Freska „Vzkříšení mrtvých“, kostel sv. Bartoloměje v Pístově. Foto autorka.
- 6) Interiér domu Brüdergasse 5 v Budyšíně. Cornelius GURLITT, Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler des Königreiches Sachsen, Dresden 1909, s. 203.
- 7) Dobové vyobrazení Budyšínského strašidla. Zdroj: tisk Dreyfacher Glaubwürdiger und Warhaffter Bericht, Von dem Erschröcklichen Wetter ... zu Teuchern ... Wie auch ferner Von dem Budissinischen ... Gespenst, Frankfurt 1684.
- 8) Dobové vyobrazení holubího strašidla z Oberkrossen. Zdroj: Kurtze und Warhafftige Erzehlung von einem Gespenste, welches sich in diesem 1695ten Jahre in dem HochAdel. Gleichischen Dorffe Ober-Crossen der Orlamündischen Inspection, Rudolstadt 1695.
- 9) Titulní list tisku líčícího nadpřirozené události v městě Opočno a okolí. Zdroj: Ein sehr grausames erschrockliches Wunderzeichen von Gott dem Allm. bey der Staddt Opotschna erzeiget und geoffenbaret, Jan Jičínský: Prag 1586.
- 10) Knihovna Národního muzea, Praha, Nowina Hrozna (!) a žalostiwá / o třech Djtkách zauffalých..., 1712, sign. 27 F 64.
- 11) Zápis o podivných událostech v sýpce v Panenském Týnci. SokA Louny, FÚ Panenský Týnec NAD 326, inv. č. 1, Farní kronika Panenský Týnec (1745–1836), fol. 10–11.
- 12) Kusy proutku – důkazního materiálu z vyšetřování hledačů pokladů. SOA Plzeň, fond Vrchní úřad Ostrov, kt. 51, i. č. 35, sign. 654. Za poskytnutou fotografii děkuji Michalu Vokurkovi.